

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO

LETO II.

MCMXII.

ŠTEV. 2.

Izdajajo in urejajo :

ALBERT KRAMER, IVAN PRIJATELJ, BOGUMIL VOŠNJAK.

S posebnim sodelovanjem :

V. KNAFLIČ, K. OZVALDA in F. SEIDLA.

VSEBINA DRUGE ŠTEVILKE :

VLADIMIR KNAFLIČ : Pozitivna narodnost	Str. 113
DR. FERDO pl. ŠIŠIČ : Rijeka i riječko pitanje	„ 120
DR. IVAN ŽMAVG : O eksaktnih podlagah svetovnega miru	„ 135
FERD. SEIDL : Mehanika duševnega delovanja	„ 146
DR. K. OZVALD : Prvi vseslovanski kongres za ozdravljenje družbe. (V Peterburgu 1912.)	„ 156
KIDRIČ - ILEŠIČ : Recimo dve, tri o slovenskem preporodu.. . . .	„ 161
PREGLEDI IN REFERATI : Država in družba. — Pravo. — B. V. : Kelsen : Hauptprobleme der Staats- rechtslehre. (Konec.) — Narodno gospo- darstvo. — V. K. : Naša trgovska bilanca, zaščitna carina in drugo. — Bolgarija. Italija. — Dr. M. Brezigar : O diskontu. — So- cialna politika. — V. K. : Erhebung über die Kinderarbeit in Österreich. — Zgo- dovina. — Dr. F. Kos : Strohal, Statuti Primor- skih gradov i općina. — V. K. : Slovensko šolstvo na Koroškem. — Kultura. Prirodo- slovje. — K. O. : Eksperimentalna psihologija v službi praktičnega življenja. — K. O. : Letošnji kongres za eksperimentalno psihologijo. — Kemija. — A. Baebler : Alfons Vales, Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. — Dr. K. Hinterlechnerjeva kritika o dr. Herletovi knjigi „Mineralogija in kemija itd. — Jož. A. Glonar : Slovensko slovstvo.	„ 174

„VEDA“

Izhaja tekom vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokli primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo) 5 K, posam. zvezki 1-70 K.

Vladimir Knaflič.

Pozitivna narodnost.

Študija k našemu narodnemu programu.

Mladenič in mož, ki je star po letih, pa se ga še ni doteknilo sociološko spoznanje, sta oba pristopna neupravičenemu navdušenju. Velika gesla, ki v narodu vsled njegovega pomanjkljivega razvoja ne morejo najti rodovitnih tal, ne dosežejo mnogo več od navdušenja, in moderna demagogija tudi ne more »delati« brez one miselne pijanosti, v katero spravijo maso njenim tradicijam kongenialna gesla v ustih dobrih govornikov in spretnih agitatorjev.

V mislih imam našo politično zgodovino, o kateri smo v zadnjih letih dobili majhno, pa precej plastično literaturo.*)

Spomnimo se le slavospevov, ki jih je pel Koseski, spomnimo se navdušenja na taborih. Potem onih navidezno visokih, pozneje za relativna (če ne piškava) spoznanih gesel, kakor so »vse za vero, dom, cesarja«, »svoboda, napredek, omika«, »svoboda, enakost, bratstvo« in končno »z bogom za ljudstvo«. V teh geslih se zrcali ves razvoj Slovencev od l. 1848. naprej do danes. Politika, četudi se je mnogim zamerila, je še vedno merilo onih globokih izprememb, ki so se vršile v našem narodnem organizmu, ne da bi se bili mi teh izprememb zavedeli in zavedali, kakor bi se bili morali.

Ko smo Slovenci v 19. stoletju stopili v politično in ustavno zgodovino, smo bili izključno kmetiški narod. Kar je dotlej naših sinov šlo v vrste birokracije, se je izvečine ponemčilo ali postalo

*) Dr. J. Vošnjak, „Spomini“, dr. Lončar, „Politično življenje Slovencev“, „Slovenci“, „Bleiweis in njegova doba“, dr. Prijatelj, „Kersnik, njega delo in doba“, Apih, „Slovenci in l. 1848“ in „Naš cesar“, F. L. Tuma, „Pod cesarjem Francem Jožefom“ i. t. d.

mlačno, in peščica slovenskih odvetnikov, duhovnikov, zdravnikov in profesorjev (l. 1848.) — skoraj vsa njihova imena najdemo tudi v slovstveni zgodovini — je bila še le prva, ki jo je naš kmetiški narod dal sebi samemu in ki je delala za n. j. Od l. 1848., ko gre druga generacija slovenske na novo nastale inteligence h koncu in se pričanja tretja, se začne tudi poleg literarnega preporoda naša ustavna doba, ki pa tudi že doživi svoje mrtvilo. Ko l. 1861. zopet zavlada ustavnost, stojimo nankrat nepripravljeni sredi boja. Da smo imeli za seboj »zgodovino«, t. j. velikopotezen razvoj s socialno diferenciacijo, kakor n. pr. Nemci in Čehi, bi bilo šlo mrtvilo preko nas, tako pa nas je ubijalo in nas ubija še danes. Maloštevilna inteligenca se je resda precej vneto ubadala v javnosti, pa Dežmani, Kluni in cele vrste drugih uskokov so iskale boljšega kruha pri nasprotnikih. Potem je prišlo čitalništvo, Bleiweisova doba, dualizem, mladi in stari. Na mah, kakor čez noč, zagledamo nov rod, ki si hoče osvojiti mesta. A temu še ni dolgo. Boj je šel v prvi vrsti za Ljubljano, mala mesteca po Kranjskem so šla sama po sebi ono pot, Celje, Maribor, Brežice in Beljak pa so se za enkrat izrekla za Nemštvo, Gorica za Italijanstvo. Spoznali smo nankrat, da nam nekdostaje meščanstva, zakaj le pomanjkanje slovenske trgovine in slovenskega obrtništva je zakrivilo ponemčenje prej navedenih mest. Teh slojev pa smo vendar imeli nekaj malega, ki so se začeli zavedati in poudarjati svoje meščanstvo: Nastopila je doba »jare gospode«, slovenska klasična liberalna doba, v kateri je slovenska inteligenca poudarjala geslo »narodnost« kot nerazumljeni miselni izraz svojega nasprotja napram močnejšemu nemškemu in laškemu meščanstvu, »svobodo« in »liberalnost« pa kot izraz svojega stremljenja proti konservativnemu tlačenju grude. Splošni avstrijski in splošni srednjeevropski pokret od fevdalizma in poznejšega birokratizma k industrijalizmu je našel tudi med Slovenci svoja tla. A tla niso bila ugodna: Gospodarsko narod ni bil tako diferenciran, da bi bili navidez visoki valovi političnega življenja segli globlje, in burni skok v liberalizem se je izkazal kot prenačljen. Ustvaril nam je bil liberalizem lepo literaturo, časopisje, nekoliko politične zavesti, nekaj časa je tudi gospodaril, potem pa je pokazal, da mu je slabost že prirojena. Naslanjal se je na tisti sloj, ki je bil med nami številno in gospodarsko najslabši, na že omenjeno »jaro gospodo«.

Kmalu se je odjek iz velikih bojev širokega sveta slišal tudi do domačih dobrav, kjer je našel odprta ušesa. Socializem in njegov nasprotnik, krščansko socialstvo, sta si ubirala pot med nas; prvi bolj polagoma in eruptivno, drugi naglo. Udajali so se mu sloji, ki so tudi pri nas željno pričakovali boljšega življenja. V tradicijah konfesionalnosti, konservativni v jedru so bili rokodelci malih mest in trgov, še bolj pa kmetje. Prebujna vzrast denarne premoči lokalnih magnatov, prekupcev, gostilničarjev itd. in hierarhična organizacija katoliškega duhovenstva je dala gibanju svojo gospodarsko in politično smer, pobijanje idealov »narodnosti«, »svobodomiselnosti« in »liberalizma«, poudarjanje katoličanstva in verskega dogmatizma in morale v politiki, pesništvu in šolstvu njegovo ideologijo. Mahničev »Rimski katolik« je bil programatična revija te nove struje konservativizma, ki je po kratkem boju absorbirala ostanke starega konservativizma. A konfesionalnost niti kot ideologija, niti dejanski ni mogla nadomestiti praznote, ki je nastala po odpravljenju starih idealov. Novi ideal, socialnost, je moral stopiti na njihovo mesto, in njegovo izvrševanje, kmetiško združništvo, je poleg svoje izborne »kršč. soc.« politične organizacije in notranje slabosti meščanstva kmalu vtisnilo novim časom svoj pečat. Naglo je padal stari liberalizem, dokler mu leta 1907. splošna in enaka volilna pravica v državni zbor ni zadala politične smrti.

Kmetiško ljudstvo, organizirano družno, v konservativnem duhu, je moralo po svojih vodjih in organizatorjih prevzeti zapuščino meščanstva, ki ni bilo kos svoji nalogi. Meščanstvo je bilo ostalo na polu pota. Ostalo je maloobrtno in rokodelsko poleg maloštevilnih svobodnih poklicev in uradništva, namesto da bi se bilo držalo svojega temelja, kmetije, in izkušalo sebe in kmetijo obenem industrijalizirati. Naše meščanstvo ni uvidelo, ne samo da ne more uspešno konkurirati z nemškim in italijanskim kapitalom, dokler ne ustvari svojega, ono tudi ni uvidelo, da tega ne more ustvariti brez kmeta. Prepustilo ga je samega sebi, samo pa se zato ni moglo razvijati. Nekdanji plavži so bili med tem že zdavnaj izginili, ker niso vzdržali mednarodne konkurence, in važnosti že izgubljenega morja ni nihče spoznal.*)

*) Glej spis: Dr. K. Slane, „Avstrijski Jugoslovani in morje“, ki izide kot 2. zv. Politično-sociološke knjižnice v „Goriški Tiskarni“ tekom spomladi.

V produkciji neracionalna kmetija pa je zaostajala. Vsled zadolževanja raste in raste izseljevanje.

Eno in isto bistvo se kaže v dveh oblikah. Gospodarska slabost meščanstva in njegova politična slabost, pa zmagovitost konservativnega socialstva, vzporedno z dovzetnostjo kmetiškega ljudstva za združno gospodarsko organizacijo (če jo vzame v roke strokovnjak) in kmetova želja po izhodu iz gospodarske zadrege, v katero ga je spravil novodobni gospodarski razvoj, ki kmetu ne dovoli več preživljati se s stari patriarhalnim, konservativnim in neracionalnim gospodarstvom.

Danes smo tako daleč, da spoznavamo, in to je prvi pogoj izboljšanja. Stari pojem narodnosti se je v nas definitivno preživel, je v nas ostarel, ne da bi bili to prej opazili. In tudi sedaj spoznavamo le prisiljeni. Nič več ne prirejamo taborov, a mnogo, mnogo je ljudi, ki le kolebajo, ki še miso našli notranjega ravnotežja in njihove moči niso nikomur v prid. Le pesnik je, kakor Bezruč in Bartsch, tudi pri nas vprašal: »Kaj bode z vami, vi mejniki štirje, Celovec, Maribor, Gorica, Trst?«

V mladih je začel rasti pojem pozitivne narodnosti. Mladina, ki se ni mogla ogreti za doma vladajoči konservativem v moderni obleki, niti za nekdanji mladi, pozneje stari in končno mrtvi liberalizem, je vzela v roke knjigo in je začela misliti, kaj je narod. Ko je hotela rešiti to vprašanje tako, da ne bo nobenega dvoma in da bo bodočnost jasno vedela, kako delati in oblikovati, je zadela ob druge, ki so se pravkar biti tudi napotili iskat »narod«. V Internacionali združeno delavstvo je začutilo potrebo po reviziji svojega naziranja na sploh in posebej onega o narodnostnem vprašanju. Kakor pri nas — kakor pri vseh, ki lomijo staro, ki jim je na poti, da ustvarijo novo — tako je nastal tudi pri njih proces vretja, iz katerega se polagoma kristalizira pojem pozitivne narodnosti. Ni li pomenljiv ta paralelizem? Majhen narod, ki je šel, da se reši, je na svojem trnjevem potu prišel do podobnega spoznanja, kakor vsa milijonska četa onih, ki so šli, da rešijo človeštvo, pa so se ustavili pred narodom.

Znanost je pretehtala vse sestavine, ki dajejo narodovo celoto, in je rekla: Narod je najvišja socialna enota. V eksplozivnosti, ki zmagovito podira stare predsodke in dogme, rešuje pravkar Internacionala to vprašanje. Mi pa vidimo, da nas čakajo ravnoiste naloge, kakor veliki svet.

Smo narod kmetov, ki tvorijo 75'4% našega skupnega števila, le 13'4% nas je obrtnikov, 3'5% trgovcev in 7'7% drugih poklicev.¹⁾ Naših žensk dela 49'7%, najvišje število v Avstriji in na sploh,²⁾ naših otrok pa ³⁾, izseljevanje, ki je v desetletju 1890—1900 doseglo pri nas 6'51%, znaša v l. 1900—1910 celih 6'89%—7'59%.⁴⁾

V preteklem desetletju smo se pomnožili le za 3'5%, prejšnje desetletje celo le za 1'8%! V istem času so se naši narodni nasprotniki pomnožili za 8—9%. Naš kmet je zadolžen, industrija, kakor kaže statistika, je večidel v tujih rokah.⁵⁾

V boju za Koroško, v dolgi podravski fronti se umikamo. Pa tudi fiziološki smo v neugodnem položaju: Mi imamo med vsemi avstrijskimi narodi najnižje število ljudi v dobi 21—30 let, in najvišje število ljudi v dobah od 51—60, 61—70 in nad 70 let, število do desetletnih otrok pojema.⁶⁾

Upravno, politično smo razdeljeni na 6 upravnih enot, »historično-političnih individualitet«, s 6 postavodajnimi zbori, ter tudi tu ne moremo najti konsolidiranja.

Vsi ti podatki so med seboj v vzročni zvezi, so podatki enega samega dejstva: Povsod nedostajanje in nazadovanje, in mi ga povsodi občutimo, to se pravi, našemu imanentnemu stremljenju po boljši bodočnosti se stavi to nazadovanje, ki je bilo doslej močnejše od nas, zmagovito na pot.

Tako je razumljivo, da nas mine prejšnje navdušenje, kadar pogledamo znanstveno v vse to, kar nas obdaja. Zato nam ni nič več za ona vznesena gesla, in niti stari, nekdanj zmagoviti »vse za vero, dom, cesarja« nima na navadnega, neukega kmeta tistega sugestivnega vpliva, kakor ga je imel nekoč. Ob »svobodi, enakosti in bratstvu« se nasmehnemo, novi »z bogom za ljudstvo« pa med vsemi uspehi ne dosega nobenega trajnega, ki bi se dal pokazati v gospodarstvu, v industrijalizaciji, v političnih uspehih proti germanizaciji, v šolstvu, v parlamentu. Univerze še sedaj

¹⁾ Glej: Niederle, Slovanski svet, v Glonarjevem prevodu.

²⁾ Agneletto, Narodnogospodarske črtice, Naši Zapiski, 1910, št. 11, 12.

³⁾ Glej moj referat v Pregledu te številke „Vede“.

⁴⁾ Glej: Boháč, „Slovinci a sčítaní lidu 1910,“ Slovanský Přehled, r. XIV., č. 2. in Mačkovšek, „Statistika Slovencev“, v spisu: Niederle, „Slovanski svet.“

⁵⁾ Glej cit. Agnelettovo razpravo.

⁶⁾ Glej Mačkovšek, „Statistika Slovencev.“

nimamo, in goreče delo mladine ne najde dovolj zaslonbe v splošni desorganizaciji in malodušnosti.

Izhod iz sedanje krize je edinole v spoznanju in v izvajanju spoznanja: Gospodarska rešitev naroda je njegova edina rešitev, politični in kulturni napredek je brez gospodarskega nemogoč.

Res, da nam je ležeče na sostavnem razvoju vseh slojev, a nasloniti moramo svoj razvoj na najmočnejšega in upoštevati razredno pripadlost vsakega posameznega sloja. Upoštevati moramo imaginarne socialne razrede, t. j. smeri, ki vodijo posamezne sloje k naglemu sostavnemu razvoju. Prirodne odcepitve proletariata od buržoazije ne smemo zadrževati, izkušati pa moramo, da se vse tri skupine našega naroda najdejo na skupni platformi.

Sostavno se mora razvijati:

1. Meščanstvo (trgovina, industrija, uradništvo, svobodni poklici).

2. Kmetijstvo, katero je treba napraviti agrarno, t. j. da industrijalizirati za upravno in tehnično organizacijo kmetiške produkcije po danskem vzorcu.

3. Skrbeti je za trdno delavstvo in ž njega ter z obrtniško pomočjo za

4. notranjo kolonizacijo.

Za meščanstvo so potrebne kreditne banke, prometne in aprovizijske družbe, železnice, tovarne, pot do morja; za kmetijstvo poleg hipotečnih in parcelacijskih bank velikopotezno komunalno obdelovanje s stroji, s pomočjo električnih central (ki bodo v korist tudi tovarnam), predpogoj za uspešno in racionalno živinorejo, sadjerejo in vinarstvo ter za racionalno proizvajanje žita, zelenjave in drugih poljskih pridelkov so v velikem stilu izvedene agrarne operacije (komasacije itd.). Delavstvu je treba trdne strokovne in politične organizacije, dobrega konsumnega združenstva, ki nosi v sebi že kralji produktivnega združenstva; občina, dežela in država imajo pri tem svoj del in je treba organiziranega (političnega in upravnotehničnega) vpliva na te tri činitele.

Glede smeri in vodilnih načel tega dela ne smemo pozabiti, da je stari liberalizem že ugasnil in da je tudi povsod drugod v presnavljanju k drugim oblikam, ki nimajo s starim liberalizmom nič skupnega razen imena. Lastnina pa je še vedno in bo za dogleden čas ostala zasebna in celo gospodarstvo vsaj nič manj

zasebno kakor javno gospodarstvo. A ne smemo pozabiti, da je v velikem svetu udomačena socialna reforma, da se načelo upravičenosti razrednega boja povsod priznava, in da čutijo najbolj industrijalni okraji nič manj kakor obrtniški potrebo javnopravne ureditve svobodne konkurence v zmislu, da je narod najvišja socialna enota in da se mora zasebnikov interes umekniti narodnemu, ki zahteva za delavstvo enak razvoj, kakor za podjetništvo. Sostavnost razvoja ravno ne sme biti — fraza.

In neglede na ta načela smo spoznali, da tvori našo ogromno večino kmet, t. j. pri nas mali kmet, ki ima poleg svojega individualnega gospodarstva na kmetiji še večji interes: Razpečavati svoje pridelke, bogateti in s tem kulturno napredovati. To pa more on edinole združno. Nadalje ne smemo prezreti, da je velika večina onih 24% Slovencev, ki niso kmetje, v malih razmerah, dà, trditi morem, da je 97% Slovencev proletarcev vkljub uradu in univerzi, in da je tudi tu edino sredstvo napredka gospodarsko in politično združevanje, prožeto z demokratičnim duhom.

Namesto starega liberalizma stopa socialni realizem, ki izkuša revolucionarna stremjenja po razgnanju vsega, kar nas zadržuje, spraviti v sklad s tem, kar nas združuje, in ki tako predstavlja voljo presnavljanja, ustvarjanja in pozitivnega statistično dokazljivega napredovanja.

Obenem z rastjo mest, z diferenciacijo kmetiške produkcije, z razvojem industrije in prometa raste tudi število industrijalnega delavstva. Kam ž njim? Ono ima prirodno nalogo, biti avantgarda napredka. Iz nekdanjega filozofskega in dejanski revoltirajočega delavca, sinu svoje dobe, je nastal delavec, ki čuti v sebi nagon zaganjati se z revolucionarno silo v obstoječe nedostatke socialnega reda, in on s svojo glasovnico, s svojo organizacijo pomaga kot pionir napredka e v o l u c i j i k hitrejšemu toku. Tudi on je že začutil (in bo še vedno bolj čutil) potrebo pozitivne rešitve narodnostnega vprašanja. Zato ga je treba vpreči v voz, da se njegove budeče moči združijo z ustvarjajočimi. Povrhu tega ima delavec naravne pristaše med akademičnim naraščajem, uradništvom, uslužbenci trgovskih hiš. In tudi on ni več voljan ponavljati stare fraze, marveč pretvarja svojo latentno revolucionarnost v kinetično: Zahteva socialne reforme, proučuje njene možnosti, načine in uspehe. Tudi on ustvarja in postaja — realist.

Obe struji se najdeta na potu, ki je ob delitvi dela obema skupen. Obe imata rešiti različne dele enega problema.

Gospodarski obliki tega razvoja mora odgovarjati politična, — če nočemo zadrževati razvoja, kar bi se reklo, biti reakcionarec. To vprašanje se je pa že približalo trenutku, ko postaja nujno, in na lastni koži vedno huje čutimo, da se muči, in da naj spoznanju sledi tudi dejanje.

Dr. Ferdo pl. Šišić, sveučilištni profesor i zastupnik na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru (Zagreb).

Rijeka i riječko pitanje.

Uvod.

U sjednici ugarsko-hrvatskoga sabora¹⁾ od 9. decembra 1910. reče grof Albert Apponyi, bivši ministar prosvjete, obzirom na riječko pitanje ove značajne riječi: »To je pitanje od velikoga značenja po cijelu državu, jer je nepovredivost državopravnoga položaja Rijeke, kao jednoga »corpus-a separatum-a«, koji pripada Ugarskoj, opće narodni (magjarski) interes prvoga reda. Ja se slažem s mojim saborskim drugom gosp. Mayländerom

¹⁾ Tako se isti sabor nazivlje odmah poslije nagodbe (zak. čl. XXX : 1868) već u magjarskom autonomnom zakonu o narodnostima (zak. čl. XLIV. : 1868), u posljednjem § 29. Radi delikatnosti pitanja citirat ću svima razumljiv njemački prijevod od Steinbacha : Die ungar. Verfassungsgesetze, Wien 1906 pag. 65 : „Die Bestimmungen dieses Gesetzes erstrecken sich nicht auf Croatien, Slavonien und Dalmatien, die eine besondere Nation bilden ; für diese wird vielmehr auch in Bezug auf die Sprache jenes Übereinkommen als Norm dienen, welches zwischen dem ungarischen Reichstage einerseits (u originalu magyar országgyűlés) und dem croatisch-slavonischen Landtage (u originalu horvát-szlavon országgyűlés, dakle jednaki izrazi) andererseits zu Stande gekommen ist, kraft dessen die Abgeordneten dieser Länder (sc. Kroatien und Slavonien) im gemeinsamen ungarisch-croatischen Reichstage auch in ihrer Muttersprache sprechen dürfen“. (O originalu ove prevažne posljedne riječi glase : . . . s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.) Takovih primjera ima više sve do pod kraj sedamdesetih godina XIX vijeka, to jest samo u prvom deceniju opstanka ugarsko-hrvatske nagode.

(riječkim zastupnikom), da se pohrvaćenje Rijeke ne smije dozvoliti, te izjavljujem, da sam pripravniji u svakom drugom pitanju paktirati s našom hrvatskom braćom, nego li u tom.« A onda: »Rijeka je jedina morska luka Magjara, koja omogućuje vezu s cijelim svijetom i omogućuje izvoz magjarske robe. Ova se luka dakle mora Ugarskoj bezuvjetno osigurati. Zato Ugarska mora što više može čuvati separatistički karakter Rijeke, i što će više čuvati nepovrijeđenom autonomijom grada, sve će to jače spriječavati hrvatsku propagandu, koja je na Rijeci već preotela maha. Što više bdiye Ugarska nad autonomijom Rijeke, to manje imadu snage oni, koji je žele pohrvatiti i pridružiti Hrvatskoj.«

Iz ovih se jasnih riječi čuvenoga magjarskoga državnika bjelodano vidi, da on smatra »riječko pitanje« riješenim po Magjare, a da to rješenje bude što trajnije, svjetuje otvoren boj protiv svega što je hrvatsko unutar granica riječkoga teritorija. To pitanje medjutim nije riješeno zakonskim člankom I (XXX): 1868, ili obično rečeno hrvatsko-ugarskom državopravnom nagodbom, ne samo za Hrvate, nego, per consequens, ni za ostale faktore, kao što su svjetla kruna, Magjari i sami Riječani. Prema tome dakle pitanje je riječko problem, u kojem je zapravo angažovana cijela Habsburška monarhija, a rješenje njegovo stvar je vremena, možda udaljenijega, a možda i bližega.

Nema sumnje, riječko je pitanje upravo najosjetljivija točka u modernom hrvatsko-magjarskom političkom snošaju, a to samo s tim većma, što je i jednoj i drugoj stranci i suviše dobro poznato, da popuštanja u njemu nema. Niti ćeš naći Magjara, koji bi priznao, da je Rijeka dio hrvatskoga teritorija, niti Hrvata, koji bi pristao na to, da je ona sastavni dio Ugarske. Važnost dakle pitanja sama nužno iziskuje, da sva naša javnost, ne samo hrvatska, već i slovenska i srpska, bude u nj valjano upućena. No treba odmah naglasiti, da malo ima modernih političkih pitanja, koja bi bila tako bitno u najtješnjoj vezi s historijom, kao što je riječko. Šta više usudjujem se smjelo izreći, da se bez historije uopće i ne može govoriti o njemu. Poradi toga dakle, odlučio sam se, da podam u najmarkantnijim i ponajglavnijim crtama sliku o riječkom pitanju, dašto, poglavito s historičkoga gledišta.

O riječkom pitanju kao takovu, imali su Hrvati prvi puta prigode da progovore još u tridesetim godinama prošloga vijeka.

Protiv stanovišta Magjara naime, koji su na požunskom saboru od godine 1832. do 1836. svojatali čitavo primorje hrvatsko, a naročito Rijeku, ustao je inače anonimnom brošicom, bez oznake godine i mjesta kad i gdje je izišla, a pod naslovom: »De iure Croatiae ad urbem portumque Fluminensem«, tadanji hrvatski zemaljski arkivar Valentin Kirinić.²⁾ On je u toj broširi poglavito uzeo tumačiti, kako diplomom Marije Terezije od 23. aprila 1779. i zakonskim člankom IV: 1807. ugarskoga sabora, nije Rijeka nipošto prestala da bude sastavnim dijelom Hrvatske. No riječko pitanje ušlo je u akutni stadij tek godinom 1860., a naročito bješe predmetom rasprava hrvatskih i ugarskih sabora godine 1861., 1865.—1867., a poglavito 1868. do 1870. U ona prva dva saborska perioda, vodio je glavnu riječ za Rijeku kod Hrvata dr. Franjo Rački i to u saboru i izvan njega u novinstvu. Rad svoj skupio je potom u poznatoj knjizi: »Rijeka prama Hrvatskoj«, koja je izišla godine 1867.³⁾ Rački temeljito razpravlja prošlost Rijeke do godine 1848., a naročito se on poglavito zabavio obim onim kraljevskim rješenjima, na kojima Magjari osnivaju svoje pravo na Rijeku, naime na diplomu od 23. aprila 1779. i na zak. čl. IV: 1807. Medjutim djelo ovo ima trajnu vrijednost naročito još i stoga, što su mu dodani svi izvori što se odnose na riječko pitanje od 9. marta 1776. do 13. decembra 1808. Razumije se, oni će i meni poslužiti kao glavni izvor za to doba. Iz ovoga Račkovog djela sastavio je kraći izvadak Dr. Rudolf Horvat pod natpisom: »Politička povijest grada Rijeke«, a oštampana je u »Hrvatskom Kolu« »Matice Hrvatske« za godinu 1906.⁴⁾ Dr. Rudolf Horvat nije se zadovoljio krajem Račkovim, pa je nastavio samostalno njegov posao do hrvatsko-ugarske državopravne nagodbe od godine 1868.

Dašto, i Magjari su posvetili mnogo pažnje riječkom pitanju, no tek od godine 1861., kad je prvi o njemu progovorio vrlo površno u jednoj broširi novinar Ladislav Szalay, koji se i historijom mnogo bavio, s naslovom: »Fiume a magyar orszá-

²⁾ Iz spisa županijskoga arkiva zagrebačkoga jasno se saznaje, da je brošira štampana u Zagrebu 1837.

³⁾ Istodobno izišao je i njemački prijevod „Fiume Kroatien gegenüber“ od Petra Preradovića.

⁴⁾ Ovaj je članak Horvator potom preštampan, ali podjedno i s talijanskim prevodom štampanom na Rijeci 1907.

gyűlésen, Pest 1861.«⁶⁾ Poslije njega napisao je mnogo važniji državopravni članak Teodor Botka, član ugarske regnikolarne deputacije za sklapanje hrvatsko-ugarske nagodbe. Taj je članak »A Fiumei kérés utolsó stadiumban«, otštampan u uglednoj magjarskoj revue-i »Budapesti szemle« vol. XIII. nove serije (Pest 1869, 205—249), a popratio ga je još s nekoliko riječi drugi član i izvjestitelj iste ugarske regnikolarne deputacije, Antun Csengery. Poslije Botke i Csengeryja osvrnuo se na riječko pitanje malo vrijednom brošuricom Aleksije Jakab: »A magyar Fiume« (Budapest 1881.), dok je od veće važnosti, a naročito za novije doba (1861—1870), radnja Riječanina Akacija Radioha: Fiume közzogi helyzete (Budapest 1883).⁷⁾ Sve ove radnje zastupaju magjarsko stanovište, te se poglavito vrte oko tumačenja već pomenute diplome od 23. aprila 1779., zak. čl. IV: 1807., odnosno § 66. točka 1. hrvatsko-ugarske državopravne nagodbe.

Koncem prošloga vijeka izdao je troškom riječke općine drugi Riječanin Ivan Kobler djelo: »Memorie per la storia della liburnica città di Fiume« (Fiume 1896) u tri sveske; prva ide do godine 1300., druga od 1300. do 1776., a treća od 1776. do 1849. No to nije isključivo riječka povijest, već zbirka brojnih diletantski obrađenih članaka o čitavom hrvatskom primorju do Senja, pak čitavoga istarskoga primorja do Pule, kao i čitavoga kvarnerskoga otočja. Vrijednosti naučne ipak ima, naročito kad iznosi neke inače nepoznate arhivalne podatke o nutarnjim prilikama riječkim. S državopravnoga gledišta ono je sasvim slabo i tendenciozno.

Ja ću u ovoj radnji pokazati čitav razvitak riječkoga pitanja sve do godine 1870., dakle do onoga časa, kad je stvoren današnji tako zvani provizorij. Time ću podati ne samo potpunu sliku istoga pitanja, čega ne uradiše ni Rački ni Horvat, već djelomice i novu na osnovu još neupotrebljene gradje.

⁶⁾ I talijanski: Fiume a la dieta hungarica, Fiume 1861.

⁷⁾ „Državnopravni položaj Rijeke.“

I.

Najstarije vijesti. — Rijeka u posjedu Divinskih knezova, a privremeno Krčkih knezova (1139.—1399.). — Rijeka u posjedu porodice Walsee (1399.—1467), a onda porodice Habsburg (1467.—1776.). — Karlo VI. i Marija Terezija; „Austrijsko Primorje“. — Marija Terezija sjedinjuje Rijeku s Hrvatskom (9. avgusta 1776). — Prvi administrativni poslovi. — Marija Terezija određuje Rijeci poseban položaj (23. apr. 1779.). — Dokinuće hrvatskoga kraljevskoga vijeća (30. jula 1779.) i njegove posljedice.

U rimsko se doba spominje Rijeka kao Tarsatica, koje se ime učuvalo u današnjem Trsatu, dok se Rječina naprosto zvala Flumen, od čega talijanski oblik Fiume, odnosno hrvatski ekvivalent Rijeka. Docnije pripao je sav okoliš, na kojem se u kasnija vremena spominje Rijeka, kneževini Hrvatskoj, budući da se ona u IX. vijeku sterala (kako se pouzdano znade) sve do rijeke Raše u Istri nedaleko Labina.⁷⁾ Prvi se puta poimence spominje Rijeka (Flumen) godine 1281, dne 20. decembra, kad mletačka republika stvori zaključak, da se izašalju posebni provizori, da razvide štetu, koju su nekim članovima kuće Gradonigo nedaleko Rijeke počinili tadani mletački podanici Zadrani i Rabljani.⁸⁾ Iz tih riječi nekako bi se iz daleka dalo kao nagadjati, da je Rijeka tada bila mletačka, što mi se čini, da je posve nevjerovatno, jer već 1304. tražio je Divinski knez Hugo od dužda mletačkoga u zajam 8000 livara, u koju je svrhu naumio da založi sve carinske prihode svoga mjesta Rijeke.⁹⁾ Medjutim tek sin njegov Rudolf založi godine 1312. Mlečaninu Nikoli Albertiju na šest godina riječke mitnice, carine i mesnice.¹⁰⁾ Iz ovoga se sigurnoga po-

⁷⁾ „Ἀπὸ δὲ τῆς Ζεντίας τοῦ ποταμοῦ ἄρχεται ἡ χώρα τῆς Χροβατίας, καὶ παρεκτείνεται πρὸς μὲν τὴν παραθαλασσίαν μέχρι τῶν συνόρων Ἰστρίας ἤγουν τοῦ κάστρου Ἀλβρούνου (Albona, Labin). Constantinus Porphy. edit. Bonnen. pag. 145—146. To je napisano god. 949. Dokler je teritorij današnje Rijeke ostao dijelom države hrvatske, ne može se sigurnošću kazati. Možda je prije godine 1102. potpao pod Istru, odnosno, pod vojvodinu Korušku, kako jedni hoće, a možda je ostao i dalje dio Hrvatske) Svakako je od god. 1139. u rukama knezova Divinskih (Kobler o. c. I, 47, 51. II, 18.)

⁸⁾ Ljubić Listine Vol. I (Zgrb. 1868), 131. — „... illi qui erant electi provisores in facto illorum de domo Gradonico et aliorum, qui damnificati fuerunt per Arbenses et Jadretinos in partibus Fluminis.“ U originalu štamparska pogriješka „portibus“. (Original u Veneciji.)

⁹⁾ Ljubić l. c. III., 437—438. (Original u Veneciji.)

¹⁰⁾ Ljubić l. c. III. 438—439. (Original u Beču.)

datka vidi, da su prvi poznati nam gospodari riječki bili Divinski knezovi.¹¹⁾

Ali već godine 1337., nalazila se Rijeka u vlasti susjednih krčkih knezova (Frankapana). Nema sumnje, da je među Krčkim i Divinskim knezovima već odavna bilo svadje i kavge, dok konačno pomenute godine ne dodje do krvava sukoba. Tada se naime pridružio Divinski knez Gjuro za rata između patrijara oglejskoga i grofova goričkih k stranci oglejskoga patrijara potpomogavši ga i vojskom. Poradi toga sklopi grof Gorički s Krčkim knezom Bartolom savez, te oni zajednički napadoše najprije posjede knezova Divinskih i prisile kneza Gjuru na mir, a onda provališe u zemlju oglejskoga patrijara. Tom je prilikom dospjela Rijeka u vlast knezova Krčkih, pod kojom je i ostala sve do godine 1365., kad su Stjepan i Ivan sinovi pokojnoga Bartola povratili 1. aprila grad s okolišem Gjurinom sinu, Divinskomu knezu Hugonu i njegovoj braći, u svrhu izmirenja.¹²⁾

Godine 1399. izumre porodica knezova Divinskih s knezom Ugolinom, čija se kći Katarina udala za Rambeta von Walsee, potomka jedne austrijsko-njemačke porodice. Sada predje Rijeka baštinskim pravom na porodicu Walsee. No Ramberta II. Walsee naslijediše (1450.) dva sina, Rambert III. i Wolfgang, koji podijele baštinu i to tako, da je mlađemu Wolfgangu pripala Rijeka s čitavim krajem pod Učkom do Mošćenica. Kako su obojica bili bez djece, ostaviše još za života posjed svoj vrhovnom svom gospodaru, Habsburgovcu caru Frideriku III.; već se 1467. zna u Veneciji, da je Rijeka u zemlji vojvode austrijskoga. I tako dospje Rijeka u vlast familije Habs-

¹¹⁾ Iz starijih isprava Krčkih knezova (Frankapana) od god. 1193. (Smičiklas Codex dipl. II. 262 original (?) u Zagrebu), te 1225. (Smičiklas I. c. III. 244, prijepis od godine 1323. u Budimpešti), za posjed Vinodola i Modruške župe, ni pošto se ne da (ni za slučaj da su obje isprave originalni i vjerodostojne) zaključiti, da je tada još i Rijeka bila u njihovoj vlasti, odnosno da je Rijeka bila tada dio hrvatskoga teritorija. Isprava pako od 1260. (Smičiklas I. c. V, 179—180) u kojoj se navodi „fluvius locus Rika“ poznat je falzifikat iz XVI. vijeka. Prema tome dakle nema prije 1281, odnosno 1304, o Rijeci samoj izriječkom govora u danas nam poznatim historičkim vjerodostojnim spomenicima.

¹²⁾ Dokaze za to gl. ap. Kobler Fiume II, 18—20. Listina od 1. aprila 1365, koje je original u hrvat. zemalj. arhivu, štampana je apud Klaić Povijest Hrvata II, 1, pg. VIII—IX. (na kraju knjige, dok je na str. 166—167. donesen njen fotografski snimak. Gl. još Klaić: Krčki knezovi Frankopani. Vol. I, Zgrb. 1901, 168—170.

burške, koja je oslobodi od kmetskoga položaja, uredivši u njoj neku samoupravu pod nadzorom od cara imenovanih kapetana. Medjutim godine 1508. osvoji je mletačka vlada, te je zadržala u svojoj vlasti do godine 1512. Odsada dalje uživali su Habsburgovci Rijeku u miru sve do godine 1776. Za ovo se doba ona redovito spominje pod imenom »Fanum Sti. Viti ad flumen«, ili njemački: »St. Veit am Flaum«, po crkvi ili svetištu (fanum) sv. Vida, a politički nije bila utjelovljena ni Istri ni Kranjskoj, koje su zemlje takodjer bile u Habsburškoj vlasti, već je stvarala posebnu političku oblast zvanu »Communitas terrae Fluminis Sti. Viti«. U ime vladarevo upravljao je Rijekom (kako već rekosmo) kapetan, podvrgnut nutarnjo - austrijskoj vladi u Grazu, kojoj je bila podčinjena i hrvatsko-slavonska Vojna Krajina. Godine 1712. dne 2. juna, proglašio Karlo VI. Rijeku slobodnom lukom (poput Trsta). To je učinjeno isključivo u svrhu podupiranja pomorske trgovine, za koju je Karlo VI. imao vrlo mnogo smisla i interesa. Godine 1754. opet uredi njegova kći Marija Terezija u Beču posebnu oblast zvanu Hof-Comerzienrath, te joj podvrgne cijelo primorje s Trstom, Rijekom, Balkrom, Senjem i Bagom, a s nazivom »Austrijsko primorje«. Hrvatsko primorje naime, od Rječine i Trsata do Senja došlo je nakon konfiskacije Zrinsko-Frankopanskih imanja (1670.) u ruke bečkoj dvorskoj komori. No već 1692. kupila je za 500.000 for. nutarnjo-austrijska dvorska komora od bečke dvorske isti posjed, tobože kao ugarski magnat, pa ju je u posjed uveo zagrebački kaptol u augustu još iste godine 1692. Godine 1749. prekupila je hrvatsko primorje od iste komore bečka banka, našto ga onda 1754. sjedini, kako vidjesmo, Marija Terezija s ostalim u »Austrijsko primorje«. Za ovu oblast uređjena bi potom u Trstu vlada zvana »Trgovačka intendenza«, podvrgnuta onom bečkom trgovačkom dvorskom vijeću. Predsjednik intendenze bijaše podjedno i riječki kapetan, koga je na Rijeci samoj zamjenjivao namjesnik (locumtenens capitanealis).

Protiv ovih administrativnih promjena protestovali su hrvatski staleži na požumskom saboru godine 1764/5 istaknuvši da ne mogu da priznaju što je kraljica u »Austrijsko primorje« strpala i čitavo hrvatsko primorje. Hrvatski su poslanici stoga zatražili na saboru, neka se hrvat. primorje otkine od toga »Austrijskoga primorja«, i od njega neka se sastavi »Vinodolska županija«, dakako sjedinjena s Hrvatskom te predana banu u upravu.

Ovaj su protest svoj Hrvati obnovili još i na saboru hrvatskomu u Varaždinu dne 25. februara 1770; međutim on ostade i sada neuvažen.¹³⁾

Tek kad je car Josip II. godine 1775. proputovao hrvatskim primorjem, predloži kao suvladar svojoj materi, da Hrvatskoj vrati primorje osim krajiškoga Senja i Baga. No Marija Terezija poslušala je sina svoga taj puta samo djelomično. Dne 9. augusta 1776. vrati ona Rijeku s okolišem Hrvatskoj ovim riječima: »Odlučismo neka se grad i luka riječka, kano i ona bakarska imanja, koja idući iz Karlovca put Rijeke leže na desnoj strani »Karlove ceste« — (dok se Bakar, Bakarac i Kraljevica ležeći na lijevoj strani rečene »Karlove ceste« imadu zadržati za Vojnu Krajinu) — opet neposredno sjedine kraljevini Hrvatskoj,« te od toga teritorija, kojemu kraljica pridruži još i grad Karlovac kao kr. slob. grad, neka se uredi županija severinska, koja se ima podčiniti kraljevskom hrvatskom vijeću, to jest tadanjoj hrvatskoj zemaljskoj vladi s banom na čelu. Podjedno imenova kraljica Josipa Majlátha velikim županom severinskim i riječkim gubernatorom, jer je naumila u svrhu procvata riječke trgovine, podati gradu Rijeci po uzoru Trsta neki posebni iznimni položaj, ali dašto u granicama kraljevine Hrvatske, a onda bi koncem oktobra Rijeka s ostalim teritorijem s desne strane »Karlove ceste« idući na Rijeku, pred posebnim povjerenstvom faktično utjelovljena Hrvatskoj.¹⁴⁾ Na-

¹³⁾ Za sve ovo gl. Rački, Rijeka pg. 4—17. i ostala djela.

¹⁴⁾ „Maria Theresia etc. Pro materna nostra in publica regni Hungariae et partium eidem adnexarum commoda et incrementum, hactenus etiam praehabiti in his commercii sollicitudine, ac peculiari huius documento, ex clementia nostra caesareo-regia benigne resolvimus, ut urbs et portus Fluminensis, nec non bona Buccariensis, in quantum illa Carlostadio Flumen versus proficiscendo ad dexteram viae Carolinae sita sunt, Buccari, Buccariza et Porto Rè, tanquam ad levam dictae viae Carolinae sitis pro statu militari relictis, ipsa praeterea civitas Carlostadiensis in liberam regiamque civitatem evehenda immediate regno Croatiae reincorporentur. Ex taliter porro neoreincorporandis partibus novus comitatus erigatur idemque in omnibus ad normam aliorum comitatuum (iis quae mox declarandae directioni guberniali in puncto commerciali immediate reservarentur, exceptis) consilio regio croatica subordinetur, eiusque iurisdictioni subsit. Pro eadem porro praedecarata materna nostra sollicitudine atque providentia volentes nimirum, ut res commercii in districtu et portu hoc Fluminensi, ex ipsa ordinata atque systematica manipulatione ad statum florentiorem evehatur, benigne visum est nobis urbi et portui huic Fluminensi egregium fidelem nostrum Josephum Majláth de Székely, ante hac cameralem consiliorum aulicum nostrum et

redne godine pak, dne 5. septembra 1777. sjedini kraljica sa severinskom županijom još i Bakar, Bakarac i Kraljevicu i to u zamjenu za kotar Sjeniĉak (nekoć Stjeniĉnjak) s posjedom Pavlina u Kamenskom, nadalje za posjede biskupa zagrebaĉkoga u banskoj krajini (Topusko) i kaptola, naroĉito za Sisak, onda za Sunju grofova Kegleviĉa, zatim za Źumberak i napokon za tvrđjavu Karlovaĉku s primjerenim zemljištem, koje će se odijeliti od kr. slob. grada Karlovca. Sve je ovo zemljište imalo pripasti ostaloj Vojnoj Krajini (glinska i petrinjska regimenta), tako da je sada prestala vlast banska u upravnim poslovima u toj bivšoj Banskoj Krajini.¹⁵⁾ Iz toga se jasno vidi, da je Marija

referendarium, in qualitate gubernatoris et cum pari ac comes Zinzendorff Tergesti optinet, activitate isdemque praerogativis praeficere, simulque eum pro comitatus ex reincorporando hoc districtu efformandi et nomine comitatus Severinensis insigniendi supremo comite clementer denominare.“ (Kukuljević, Jura regni I, 453—455. Original u kr. hrv. zem. arhivu u Zagrebu). — Ova je reincorporacija Rijeke Hrvatskoj već prije odlučena; iz Trsta javila je 2. marta kapetanskom uredu rijeĉkom trgovaĉka intendenza ovo: „Ihre k. k. apost. Majestät haben vermöge eingelangten Hofreskripts de dato 14. praes. 29. Hornung (= Februar) abhin allergnädigst zu entschliessen geruhet, dass ... der Seeplatz Fiume mit seinem Territorio zum Königreich Kroatien einverleibt, mithin künftigt mittels des kroatischen consilii regii von der hungarischen Hofkanzlei allein darüber die Aufsicht und Leitung geführt werden solle.“ (Raĉki: Rijeka pg IV. (dodatak) (original nekoć u rijeĉkom gradskom arhivu sada u Budimpešti). Gledaj o tome dalje isprave o provedenju reincorporacije (V XXIII). Sam Magjar Josip Majláth pisao je 23. aug. 1776. banu Franji Nádasdyju ovako: „Premda je inkorporacija grada i luke Rijeĉke . . . , u vlast ugarskih nasljednjih kraljevina, a izrijekom slavne kraljevine Hrvatske (signantur autem incliti regni Croatię) već prije više mjeseci po Nj. Veliĉanstvu dobrostivo odlučeno . . . nisam mogao . . . prije pismom zasvjedoĉiti Vašoj Preuzvišenosti onaj smjerni poklon, koga sam joj dužan kano prvoj glavi i predsjedniku ovih kraljevina“ (Raĉki I. c. 25. i XVII). Taj je muž kao ĉlan ugarske dvorske kancelarije zacijelo dobro znao, dali je Rijeka inkorporirana Ugarskoj ili Hrvatskoj.

¹⁵⁾ Kukuljević: Jura regni I, 460—463: „... clementer visum est Maiestati nostrae, illam, quae praevis iam boniquae nostrae resolutionis virtute statui, atque iurisdictioni provinciali obtigit, acquisitionem ea ratione locupletare, ut omnino perinde portus Buccari, Buccarizza et Porto Re, quae iurisdictioni militari reservabantur, immediate regno Croatiae cum omni iuxta viam Carolinam posita colonia et praehabito ibi commerciali districtu reincorporentur . . . Vicissim autem, siquidem per hoc iurisdictioni militari haud modicum decessum sit; hinc tum pro recompensatione secundum id, ac iustum et aequum esse susceptae intelligitur, cum vero ex subversante altissimi servitii nostri ratione, ob systematicum nempe militaris iurisdictionis atque manipulationis nexum ac opportunam communicationem et denique, ut difficultatibus et molestiis, quas status militaris in inclavationibus hactenus habuisse exponitur. Certum ac stabile infallibileque

Terezija, zacijelo po savjetu sina cara Josipa II., Hrvatskoj reinkorporirala primorje od Rijeke do blizu krajiškoga Senja, zato da od nje u zamjenu za ono što je dala, ekskorporira bansku krajinu. To je dakle bio čin učinjen u korist osnova dvorskih glede Vojne Krajine, kod kojega je samo Hrvatska mogla imati udjela, a nipošto Ugarska. Utjelovljenje primorja Hrvatskoj, kao i banske krajine ostaloj Krajini brzo je provedeno, našto je onda dne 10. novembra iste godine održana u Mrkoplju, kao u sijelu novouređene županije prva županijska skupština, na kojoj su sudjelovala i dva zastupnika riječka,¹⁶⁾ a već 16. marta 1778. održana je proljetna skupština iste županije na samoj Rijeci.¹⁷⁾

Malo potom zgodi se važna, ali već naviještena promjena.

Kazivao sam, da je kraljica Marija Terezija naumila podati Rijeci, onako kao što je Trst imao, neki iznimni položaj, poradi što snažnijega procvata njene trgovine. U tu je svrhu ona već godine 1776. zaželila, da Rijeka sama kaže što hoće i što drži, da je najbolje da joj se učini. Uslijed toga odabra gradsko riječko vijeće još dne 15. januara 1777. posebni odbor sedmorice, koji onda iznese dne 17. juna svoj izvještaj u trideset točaka s kulminacijom u želji »neka bude Rijeka sa svojim kotarom pridružena i utjelovljena svetoj kruni kraljevine Ugarske onako, kako su to i ostale pridružene česti i pokrajine.« Ovu želju motiviralo je gradsko vijeće time, što je Rijeka oduvijek bila za sebe, i nikad nije ni pod koju provinciju pripadala. Nadalje izražena je u tom izvještaju želja (točka 25), da se kotar riječki i u crkvenom obziru odcijepi od biskupije u Pulji, pa da

remedium ponatur, in forma cambii districtus Sztenichnyak una cum possessoris claustris Paulinorum Kamenszkoinensis, ita etiam ex respectu subversantis inclavationis projectata per consilium nostrum aulae bellicum in confiniis banalibus bona episcopatus Zagradiensis atque eiusdem capituli, et huius quidem nominantur Sziszekiense, nec non praepositi atque possessio Szunya ad comitem Keglievics spectans, praete ea vero districtus Szihelburgensis, nec non futura libera regiaque civitate Carlostadiensis, ipsa arx seu fortalitium cum excindendo pro usibus militaribus secundum rationem localis situs, adeoque rei possibilitatem, habitaque ad necessitatem militarem reflexione proportionato pomaerio, eidem iurisdictioni ac statui militari cedant ac proinde illa ex iurisdictione, in qua acta sunt provinciali, ad militarem iurisdictionem applicentur“. Svi su ti krajevi, koji su pripali Vojnoj Krajini, na jugu Kupe, a od Siska na desnoj obali Save.

¹⁶⁾ Sigismund de Zanchi i Ludovik de Orlando.

¹⁷⁾ O svemu tomu na osnovu originalnih isprava Rački l. c. pg. 42—47. i LVI—LXVIII (Spisi severinske županije).

se na Rijeci osnuje posebna biskupija, i to tako, da se budi riječki arcidjakonot uzvisi na tu čast, budi da se biskupija prenese iz Pazina na Rijeku, što bi se dalo tim lakše postići, ako se Pazinska grofovija kupi i utjelovi županiji severinskoj.¹⁸⁾

Gubernator i veliki župan Josip Majláth primi izvještaj gradskoga vijeća do znanja, te predloži dne 13. augusta 1777. kraljici, kako da se uredi riječka uprava: vijeće gradsko neka ima isti djelokrug u nutarnjoj upravi kao što ga imadjaše dosada, to jest prije 9. augusta 1776.; u političkim pak poslovima neka bude Rijeka podčinjena hrvatskoj vladi u Zagrebu, koja će odobriti zapisnike i predstavke gradskoga vijeća. Nadalje neka se sudstvo tako udesi, da se sud prve instancije u nekim poslovima nalazi na Rijeci, a viši sud, da je za nju banski stol u Zagrebu. Školstvo na Rijeci pak, bješe još previšnjim rješenjem od 20. decembra 1776., neposredno podredjeno hrvatskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu, gdje je tada u tom poslu uređovao vrhovni školski nadzornik za sve škole u Hrvatskoj.¹⁹⁾

Predloge Majláthove potvrdila je potom Marija Terezija već 29. augusta, o čem je lično gubernator i veliki župan izvijestio gradsko vijeće riječko. Potom otpremi riječko vijeće dne 4. nov. 1777. kraljevskom hrvatskom vijeću u Zagrebu dopis, u kojem mu izrazi svoju radost, jer je čvrsto uvjeren, da je u hrvatskom kraljevskom vijeću »našlo pravoga oca i najbrižnijega zaštitnika«, pa se stoga preporuča milosti i zaštititi njegovoj.²⁰⁾ Ubrzo poslije

¹⁸⁾ Rački l. c. pg. XXVIII—XXXIX. Tu pored ostaloga kažu Riječani: *Quemadmodum haec fidelissima urbs a saeculis nulli provinciae subdita aut adnexa . . . ita quoque in futurum eadem ratione, qua omnes aliae inclyto regno Hungariae adnexae partes, provinciaeque et haec urbs cum suo districtu sacrae regni Hungariae coronae adnexa et incorporata habeatur et possideatur.* Dakle su Riječani tražili, da budu po primjeru Hrvatske među zemljama ugarske krune nešto posebno, dakako s obzirom na njenu nutarnju upravu. O tom dalje više i jasnije o ovim velevažnim riječima.

¹⁹⁾ Majláthov izvještaj ap. Rački l. c. pg. XXXIX (nr. 20). Tude se kaže s pozivom na rješenje od 9. augusta 1776.: „ut commercialia directioni gubernae oris localis et immediatae correspondentiae aulicae reserventur, politica e contra seu urbana cursum suum per consilium regium in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae constitutum accipiant“.

²⁰⁾ Rački l. c. XL—XLl. Marija Terezija banskom stolu u Zagrebu: „ . . . postquam urbs Fluminensis per sui regno Croatiae immediatam incorporationem . . . “ pg. LVII LVIII. Riječko vijeće hrvatskoj vladi: „ . . . ac una sincerum illud universi publici gaudium in demissione testari, quo de eiusmodi suprema directione excelso consilio regio (= hrvatska vlada) quoad politica et oeconomica clementissime delata tanto sincerius gratulantur, quo firmissime sibi persuasum habet, se in eodem excelso consilio regio verum patrem et studiosissimum protectorem . . . nactum esse“.

toga sastade se i hrvatski sabor u Zagrebu (27. okt.), koji također izrazi kraljici »neumrlu i iz naših srdaca neizbrisivu zahvalnost, što se neposredno kraljevini Hrvatskoj utjelovljuje grad Rijeka s kotarom.«²¹⁾

No naskoro se našao Rijeci drug na hrvatskom primorju. To bješe Bakar, koji je Marija Terezija dne 13. maja 1778. podigla na slobodnu primorsku luku dodijelivši mu podjedno i kotar od Trsata do na domak Kraljevice, u kojem će gradski sudci voditi parnice na osnovu gradskoga statuta, upravo onako, kao i na Rijeci. Time bje dakle Bakar sa svojim kotarom usporedjen s Rijekom i njezinim kotarom, to jest Bakar i Rieka slobodne su luke i gradovi s gradskim kotarima, te autonomijom u smislu njihova gradskoga statuta. I odista kraljevska komisija, koja se sastala u augustu iste godine 1778., a sačinjavahu je Nikola Škrlec u ime hrvatske vlade, te Josip Majláth kao veliki župan i gubernator, izradi o obim gradovima zajednički zapisnik, u kojem razpravi pitanje »o uredjenju nutarnjega stanja gradova i trgovačkih općina Rijeke i Bakra«, te predloži kraljici u svrhu »bolje nutarnje uprave ovih gradova«, a s pozivom na ono poznatih nam trideset točaka riječkoga gradskoga vijeća od 17. jula 1777, »neka se grad Rijeka s kotarom i nadalje smatra kao odijeljeno svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo, pa da se ni na koji način ne miješa s drugim (kotarom) bakarskim, koji je oduvijek spadao na Hrvatsku«. Medjutim statut riječki neka se protegne i na nutarnju upravu grada Bakra s kotarom, ali tek onda, kad se ta statuta preudese »prema sadanjemu sistemu i običaju«. Inače neka Rijeka samostalno raspolaže svojim gradskim приходима, no ipak, »neka uredjene račune o prihodu i rashodu putem kraljevskoga hrvatskoga vijeća svake godine podastire Njeg. Veličanstvu na odobrenje«, a isto tako neka uplaćuje u poreznu blagajnu županije severinske, kojoj pripada 978 for. 19¹/₂ krajcere »u ime kontribucije«. Nalične je predloge komisija predložila i za Bakar.²²⁾

²¹⁾ Rački l. c. pg. XLVIII—LIV. (original u Zagrebu).

²²⁾ Originalne isprave ap. Rački l. c. pg. LXIX—LXXV. „Itaque iustum demisse videtur etiam regiae hinc commissioni, ut urbs Fluminensis cum districtu suo tanquam separatam, sacrae regni Hungariae coronae adnexum corpus ultra tractetur, neque cum alio Bucarensi velut ad regnum Croatiae ab ipsis incunabilis pertinente districtu ulla ratione confundatur“.

Iz toga se jasno vidi, da je ta komisija potpuno identifikovala Rijeku s Bakrom s obzirom na nutarnju upravu, a razliku pravila je među njima samo u toliko, u koliko su oba grada sa svojim kotarima sačinjavala dvije odjeljene slobodne trgovačke općine, svaka sa svojim zemljištem i svojom upravom. Taj predlog poslala je komisija i hrvatskoj vladi, a ova ga je onda poslala kraljici Mariji Tereziji s dodatkom, da ovo kraljevsko vijeće pristaje uz mnijenje povjerenstva«, samo glede kontribucije riječke u iznosu od 978 for. i 19¹/₂ krajcare, opaža, neka tako bude samo zasada pa stoga »kad se kontribucija po sastavu domaćega ustava u kraljevini Ugarskoj i pridruženih joj strana povisi, neka i taj grad od svoje strane doprinosi i neka bude obvezan, da nosi i onu veću kontribuciju, koja će mu se po saboru nametnuti, kano pridruženom svetoj kruni kraljevine.«²³⁾

Iz svega se ovoga potpuno objektivnoga razlaganja, kod kojega nijesmo upućeni na kombinovanje, jer smo obilno oskrbljeni izvorima prve ruke upravo od časa do časa, — bjelodano vidi, da se onim izrazom »odijeljenim a svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženim tijelom«, kako ga preložiše komisari Hrvat Nikola Škrlec i Magjar Josip Majláth, a potvrdi i prihvati i hrvatska vlada, nipošto nije mislilo dirati u državopravni položaj Rijeke, to jest nitko je nije namjeravao otkinuti od kraljevine Hrvatske i Županije severinske, te izravno podrediti i dodijeliti teritoriju kraljevine Ugarske, već joj samo podati neki posebni, iznimni, počasni položaj s obzirom na njezinu nutarnju autonomiju i to zato, što je tek 1776. sjedinjenja sa zemljama krune sv. Stjepana, dok je to Bakar (kako takodjer izrijeком naglasuju) odvajkada bio.

U tom dakle smislu potvrdi kraljica Marija Terezija predlog komisara Nikole Škrleca i Josipa Majlátha, te hrvatske vlade, dne 23. aprila 1779. Rješenje upravila je na hrvatsku vladu, pak je u njemu potvrđujući predloge komisara, opetovala naprosto njihove riječi upravo doslovce ovako: »Neka se grad Rijeka s kotarom i nadalje smatra kano odijeljeno u svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo, pa da se ni na koji način ne miješa s drugim bakarskim, koji je oduvijek spadao na Hrvatsku.« Iza toga potvrđuje kraljica i ostale predloge komisara, a onaj glede plaćanja

²³⁾ Rački I. c. pg. LXXV—LXXVI.

poreza, što ga je predložila hrvatska vlada uz dodatak, da za slučaj poreznoga zaostatka ne će biti županija odgovorna, nego gradovi Rijeka i Bakar sami, pa stoga neka bude provincijalni (porezni) povjerenik kraljevstva Hrvatskoga s njima u neposrednom dopisivanju.²⁴⁾ Ovo je rješenje potom saopćila hrvatska vlada gradskom vijeću riječkom s ovim značajnim uvodnim riječima: »Budući da je grad i luka Riječka po milosti Njegovoga posvećenoga carsko- kraljevskoga veličanstva pridružena kraljevini Hrvatskoj, dosljedno svetoj kruni kraljevine Ugarske . . . izvoljelo je Njzino Veličanstvo podijeliti ovo milostivo rješenje.«²⁵⁾

Iz toga se dakle vidi, da rješenje Marije Terezije od 23. aprila 1779. nije nikakva diploma, niti darovnica, kojom bi kraljica grad Rijeku s kotarom darovala neposredno Ugarskoj, ili jasnije narodu magjarskomu, kako on to danas uporno tvrdi pozivajući se (bez obzira na sav ostali tekst i tečaj stvari) samo na голу frazu: »Neka se grad Rijeka s kotarom i nadalje smatra kao odijeljeno a sv. kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo.« Tim rješenjem kraljica je, dopunjujući ono ranije svoje rješenje od 9. augusta 1776., zapravo samo dovršila nutarnje uređenje grada Rijeke, jer je ono sada konačno ustanovljeno, kao što i područje njegova autonomnoga djelovanja. Razumije se, velika je šteta, što se u tom rješenju još i ne opetuju riječi Marije Terezije od 9. augusta 1776., kojim se jasno kaže, da se Rijeka s kotarom sjedinjuje neposredno s kraljevinom Hrvatskom.

Medjutim se zgodi vrlo važna politička promjena. Još 7. jula 1767. uredila je kraljica Marija Terezija radi »utjehe« i »vrhunca sreće« naroda hrvatskoga, a zapravo protiv volje hrvatskih staleža, a poradi centralizacije i mimolaženja sabora, koje nije osobito voljela, već nam poznato hrvatsko kraljevsko vijeće (consilium regium croaticum), i to za poslove političko-ekonomske i vojničke sa sjedištem najprije u Varaždinu, a onda (od 1776. kad je Varaždin pogorio) u Zagrebu, dakle onako, kako je i za Ugarsku još od godine 1723. postojalo nalično ugarsko namjesničko vije-

²⁴⁾ Rački l. c. pg. LXXVI—LXXXVI.

²⁵⁾ Rački l. c. pg. LXXXVIII—XCIII: „Adnexa de clementia suae sacrae caesareo-regiae et apostolicae Majestatis regno Croatiae, per consequens sacrae regni Hungariae coronae urbe portuque hoc Fluminensi . . . dignata est eadem sua maiestas apostolica desuper sequentem benignissimam impertiri resolutionem“.

će (*consilium locumtenentiale hungaricum*).²⁶⁾ Ovo su hrvatsko kraljevsko vijeće sastavljali ban i petorica savjetnika: jedan crkveni dostojanstvenik, jedan velikaš, tri plemića, a izdavalo je naloge i zapovjedi (primajući ih iz Beča) direktno pojedinim županijama i kr. slob. gradovima. Tako je ono činilo sabore sasvim izlišnim. Poradi toga Hrvati su vazda nekim nepovjerenjem gledali u nj, premda ih je kraljica posebnim dopisom uvjeravala, da je ovo ravnopravno s ugarskim, pa da se njime nipošto ne kani okrnjiti prava sabora i naroda hrvatskoga. Uporedo s nepovjerenjem Hrvata, teče i potajna akcija Magjara, koji su išli za tim, da se hrvatsko kraljevsko vijeće dokine, a onda Hrvatska i Slavonija podvrgnu njihovom namjesničkom vijeću. I tako se odista zgodi, da je kraljica na želju Hrvata dne 30. jula 1779. dokinula kraljevsko vijeće, ali ne tako, da bi opet svu upravnu vlast prenijela na hrvatski sabor, kako su Hrvati željeli, već je ona poslove bivšega vijeća predala ugarskom namjesničkom vijeću, to jest ugarskoj vladi, u koje bijaše slobodno doći banu, da dađe glas i mišljenje u hrvatskim poslovima.²⁷⁾ Time bi Hrvatska zapravo prvi puta podvrgnuta Ugarskoj i njezinoj vladi. Posljedice toga kobnog čina najjasnije se odraziše kod Rijeke, jer je dosljedno i ona tom prilikom podređena ugarskom namjesničkom vijeću, a te posljedice bile su samo s tim tragičnije, što je upravo u taj čas Marija Terezija dala i Rijeci i Bakru potrebne im diplome. U njima se doduše sve ono opetuje što je riješeno već 23. aprila iste godine 1779., samo se kaže, da Rijeka ima svoje račune slati na potvrdu Njeg. Veličanstvu »putem kralj. ugarskoga namjesničkoga vijeća«, pošto je nedavno »dokinuto kraljevsko hrvatsko vijeće«.²⁸⁾ I tako se uze sada stvarati mišljenje, kao da je Rijeka utjelovljena diplomom od 23. aprila 1779. neposredno Ugarskoj (bolje, dana magjarskom narodu), a ne Hrvatskoj. (Slijedi.)

²⁶⁾ Kukuljević, *Jura regni* I, 450—451. Gl. Šišić: *Povjest hrvatska* II., 142 (Zgrb. 1908).

²⁷⁾ Šišić l. c. pg. 142—143.

²⁸⁾ Dobro opaža Dr. Rudolf Horvat („Kolo“ *Mat. Hrv.* II. 1906. pg. 240) kod ove stavke: „No upravo ovaj stavak u kraljevskim poveljama ponovno dokazuje, da je Rijeka utjelovljena neposredno Hrvatskoj. Taj bi dokaz vrijedio i onda, kad za ovo ne bi imali toliko drugih izvornih dokaza. Da naime Rijeka nije bila utjelovljena neposredno Hrvatskoj, pa uslijed toga podređena kr. hrvatskom vijeću, ne bi se u riječkoj povelji ni jednom riječi spominjalo k. hrvatsko vijeće, a još manje razlog, zašto se gradski računi imaju dati kr. ugarskomu mjesto hrvatskomu vijeću“.

Dr. Ivan Žmavc:

O eksaktnih podlagah svetovnega miru.

Sodobni mirovni pokret stremi v prvi vrsti za tem, da se doseže tak narodnopравни položaj, v katerem ne bi države oziroma vlade poravnale več svojih prepirov z nasilnimi vojnami, ampak s pomočjo znanstvenih zaključkov mednarodnega razsodišča. V teoriji je za tak položaj vsak preudaren človek navdušen; toda sklicujoč se na praktično neizvedljivost te ideje so in ostanejo mnogi plemeniti in modri možje prijatelji vojne, in okorna resničnost jim daje prav.

O Božiču in tudi sicer se razlegajo po krščanskih cerkvah besede sv. pisma: Mir na zemlji ljudem, ki so blage volje! Čeprav ostajajo te besede resnično samo besede, vendar odkrivajo najgloblje razloge mirovnega hrepenenja in so obenem najzdatnejši dokaz za svetovni mir. Te besede v svoji zvezi ne poveličujejo v prvi vrsti dosti onega miru, ki je v nasprotju z vojno grobega orožja, ampak oni mir, ki je v nasprotju z družabno vojno, ki jo vodijo ljudje v vsakdanjem življenju med seboj v svojo nesrečo in svoje gorje. Tega miru morejo postati ljudje šele takrat deležni, ako vso svojo voljo obrnejo k boljšemu.

Pravzaprav je narodopravna vojna samo funkcija družabne vojne, in narodopravni mir bi se mogel doseči šele takrat, kadar bo zasiguran socialni mir.

Izkušnja je dokazala, da služi za podlago družabne kulture delovno gospodarstvo, ki se po navadi deli v gospodarstvo posameznika, družine, občine, skupine, naroda in sveta. Eksaktno proučevanje vzrokov kulturnega razvoja sega precej daleč nazaj v preteklost in bilo bi jako zanimivo, zasledovati zgodovino empiričnega kulturoznanstva; tu se mi naj dovoli samo splošna pripomba, da zlasti oni, ki bi bili kot narodni gospodarji ali sociologi v to poklicani, skoro docela puščajo iz vida one preiskovavce, ki so gledali najgloblje in si kavzavno stavili — čeprav v skromni obliki — tozadevna osnovna vprašanja. Zatorej naj opozorim za sedaj, dokler se ne pojavijo zgodovinarji znanstvenega pre-

iskovanja kulture, na socialno energetiko, h kateri je prispeval tudi pisec teh vrst, da se bodo razumela naslednja izvajanja. Sicer se more navesti samo še Rus Novikov, ki je na dobrem glasu tako pri nacionalnih ekonomih kakor pri sociologih. Posebej naj opozorim na njegovo knjigo »Das Problem des Elends« (nemško 1909), v kateri je sestavil avtor tudi dober pregled načinov družabnega boja. —

Socialna energetika je prirodoznansko ugotovila, da ustvarja edino in samo človeško delo dobrine in vrednote v svrhu zadovoljevanja človeških življenjskih potreb, kritična pravna filozofija je od svoje strani dognala, da si v obstoječem družabnem sistemu nasprotujeta razdelitev dobrin in pa njih proizvajanje, da razpolaga s proizvodi, ki jih izdeluje gospodarska tehnika in pošilja na trg, po barbarskih načelih pravo sile, s katerim vlada ozek krog oblagodarjene človeške družbe vse ostale sloje. Vrhutega pa ti privedligiranci ne nosijo nič, ali skoraj nič težav, ki je z njimi produkcija zvezana, da, pogosto jih pomagajo celo množiti. To gospodarsko pravo nasilja, prilasčenja, izkoriščanja in pesti je po svojem bistvu rimsko; a izvir tega rimskega prava sega daleč v preteklost tudi v staroazijske in staroafriške civilizacije.

Ker ni vojna po svojem splošnem bistvu nič drugega nego uveljavljenje lastnih zahtev življenja in gospodovanja brez ozira na življenje nasprotnikovo, potemtakem lahko rečemo, da vodi očitno že stoletja manjšina gospodujočih lastnikov in privilegirancev gospodarsko in družabno pravo pravicato vojno z večino vsakokratno služečih ljudskih slojev, in dosedanja zgodovina narodov je pravzaprav bojna zgodovina. Ta po svoji ustanovi suženjstva globoko v devetnajsto stoletje segajoča, v ostalem povsem očitna družabna vojna med gospodi in hlapci se sicer v najnovejšem času teoretično in sramežljivo olupšuje s pravicami osebe in svobode, dovoljevanimi delujočim slojem, v bistvu pa se je izpremenilo samo ime. Življenje dandanašnjega »svobodnega« delavca je pogosto manj varno in odvisnejše kakor je bilo življenje grškega ali rimskega sužnja, germanskega ali slovanskega hlapca ob svojem času.

Eksaktna znanost, ki je obvladala že tako obširna polja prirode in človeškega življenja, se pripravlja, da nadalje razvije enostavne velike osnovne zakone družabnega sožitja, ki so že odkriti, in jih uporabi za oblikovanje življenja. To, kar se je že

doseglo doslej, osvetljuje na nov način tudi dosedanje družabne boje. In ker imamo v drugem glavnem stavku energetike zanesljivega voditelja po celokupni narodi in kulturi, vstaja nam, ki tičimo še globoko v pragozdu iz davnine podedovanega barbarstva, tudi že zarja znanstveno in miroljubno oblikovane človeške občine.

Kakšen pa je bojni način in kakšna je taktika zgodovinskega in sedaj vladajočega družabnega bojevanja?

Ker stojimo na stališču izkušnje, smatramo zlasti gospodarstvo za empirično podlago družbe in civilizacije. In ker hočemo dognati najobčnejše zakone, se lotimo takoj glavnega dejstva družbe, civilizacije in kulture: **vrednote**.

Občno merilo in občni posredovavec vrednot po času in prostoru v sedaj vladajoči družbi je kovinski, v današnji praksi zlati denar. Čeprav ima nacionalna ekonomija celo ropotarnico denarskih teorij, vendar prevladuje pri poštenih iskateljih te discipline čuvstvo nezadovoljstva; v resnici ne vsebujejo te teorije nič bistvenega, česar bi že ne bili uvideli starogrški miselci. Naj se mi dovoli, da v tem glavnem vprašanju poudarim ono, kar je najvažnejše, a najmanj upoštevano.

Kakor je zlato kot tako imenovana draga kovina redkostno blago in tudi blago družabnega razkošja, tako so tudi funkcije zlatega denarja v svoji glavni smeri talkšne, da izročajo in trajno zasigurajo maloštevilnim izbranim, z denarjem in zlatom oblagodarjenim članom družbe absolutno gospodstvo nad življenjem — v glavnem oziru gospodarskim — ne samo ljudstva, ampak narodov sploh. Ta funkcija prilščevanja vrednot in kopičenja družabne moči v korist luksusne vrhne plasti je glavna funkcija zlatega denarja, ki jo spremljajo vsekakor tudi nekatere splošno-koristne stranske funkcije, katere pa se v običnih razlagah poudarjajo visoko čez mero.

Oni maloštevilni, ki so med »vsemi« poklicanimi izvoljeni, da vodijo te denarne funkcije po času in prostoru, so glavni poveljniki velike, svetovno-zgodovinske civilizacijske vojne. Oni, ki zavestno vrše te funkcije človeške družbe, sestavljajo relativno majhno, a neizmerno silno in z vsemi sredstvi civilizacije oboroženo armadico, ki zadaja skozi stoletja brez enotnega vodstva, brezciljno in brezsmotreno raztresenim ljudskim masam strašne poraze. Zlobnodemonske vplive denarnih funkcij na življenje narodov občutijo množice že od nekdanj. Že samo čuvstveno pou-

darjanje novozavezne aramejsko-hebrejske besede »mamon« od-kriva preprosti ljudski zavesti skrivnostno, t. j. ljudstvu neznano in pred njim skrbno zakrívano oblast zaklade zbirajočega denar-nega bogataštva. Vrhutega pa so se vedno trudili maloštevilni najplemenitejši in najmodrejši voditelji delujočih in izkoriščanih množic, da razkrijejo in pobijajo početja tega narode zastruplja-jočega in vničujočega malika in moloha. V glavnih družabnih resnicah gospodarskih vrednotnih funkcij in kopičenj moči imajo — mimogrede rečeno — svoje empirične korenine tudi religije.

Da imajo posestniki kovinskega denarja v rokah ključke k vsem zakladom gospodarske vesoljnosti in ne samo z ozirom na prostor po celem zemeljskem prostranstvu, ampak s pomočjo absolutističnega zapuščinskega in dedinskega prava tudi z ozirom na čas preko vseh nam поблиže znanih stoletij, nam dokazuje tudi naprava obresti in obrestnih obresti, ki je s temi denarnimi funkcijami narazdružno zvezana. Ta naprava razliva neizrečeno gorje na vse, ki imajo nesrečo biti vnuki; zakaj tri-noška volja že davno mrtvih barbarov gospoduje nad njimi, jih peha in biča do onemoglosti, goni v smrt, v pravi pravcati pekel.

Ker prehajajo nacionalni ekonomski preko gospodarskih glav-nih funkcij obrestnih obresti po navadi z blaženo lehkovernostjo na dnevni red, si hočemo predočiti njih formulo, za katero ni treba imeti nikakih vednosti iz višje matematike.

Ako je naložena denarna glavnica v znesku a vrednotnih enot po $p\%$, torej po obrestni meri $e = 1 + \frac{p}{100}$ skozi n let na obrestne obresti, naraste do končne vsote a_n . Tedaj je $a_n = a \cdot e^n$. Ako število n ni veliko, izračuna formulo za gotove slučaje lahko vsak ljudskošofski učenec. (Za dobo 20—25 let so izračunane končne vsote sicer tudi v vsaki hranilnični knjižici.) Ako je n pr. $n = 5$, in se že poslužimo logaritmov, tedaj je: $\log a_n = \log a + n \cdot \log e$.

Potemtakem naraste 1 vrednotna enota, naložena na 4% obrestnih obresti

v 10 letih na	14802 vrednotnih enot
» 50 » »	71067 » »
» 100 » »	505049 » »

torej za več nego je petdesetkratna prejšnja višina. Tako naraste 1 fenig, ki je bil naložen ob rojstvu Kristovem na 4% obrestnih

obresti, v l. 1898. na neverjetno vsoto dvaintridesetih števil, ki si je preprosto ljudstvo niti predstavljati ne more:

81,129,638,414,606,681,695,989,005,144,064 fenigov, to se pravi na 81 kvinkvilijonov fenigov. Več nego 200 srebrnih krogel, tako velikih kakor je naša zemlja, bi se dalo vliti iz te kovinske mase.

Zraven pa je treba pomisliti, da se je posojevalo do najnovjšega časa na večje nego na 4% obresti. Že pri 6% zraste prvotna glavnica v 100 letih na več nego 339kratno prvotno vsoto itd.

Aristotel, čigar čuvstvo za resničnost in dejansko življenje se je znalo pomiriti z marsikatero, njegovemu tuhtajočemu razumu kot blazno se kaže družabno napravo, kakor n. pr. z osebnim suženjstvom, se je na vso moč zgražal nad magično silo obresti skupljajočega posojilnega denarja in ni mogel najti dovolj krepkih besed graje zanjo. Da bo človeštvo to izrabljajočo copernijo, to gospodarsko suženjstvo mirno trpelo še čez 2000 let, tega gotovo ni slutil; saj je bil celo o taki družabni napravi, kakor je bilo osebno suženjstvo, brez katere se takrat večina ljudi, posebno mogočnežev, niti misliti ni mogla, trdno uverjen, da jo bo napredek tehnike kot nepotrebno odpravil.

Take pravne naprave, ki gospodarsko krivico vedno bolj gomilijo in nasilno množe, določajo še vedno vrednostni cilj človeške družbe, držeč človeštvo pod svojo kruto roko. In vkljub temu ne pride nikomur v glavo, da bi pojasnil strašna socialna dejstva, pod katerimi bridko zdihujejo narodi. Premlevajo se fraze, kakor zviševanje cen, draginja, oderušstvo, borzni manevri, spekulacija itd., iztika po vseh mogočih vzrokih teh pojavov, pozornost množice se obrača na postranske stvari, medtem ko ostajajo najenostavnejši, najosnovnejši in najgrozovitejši glavni efekti družabnega življenja ljudstvu skriti in — lepo ohranjeni.

Treba je pomisliti, da že stoletja in stoletja ne samo ena vrednotna enota, ampak neizmerne denarne vsote vrše to obrestno oderušstvo in ljudsko krvoseštvo. Tako je postal ta opravek poglavitna funkcija denarja, ki bi moral biti v zmislu ljudskega blagra samo gospodarsko menjalno sredstvo in merilo vrednot. Tako je ta denarni izposojevalni kapital — ne pa kapital, ki se uporablja za podjetja, kakor si dajo množice še vedno dopovedovati — postal najstrašnejši in najnevarnejši sovrag v poštem delu se trudečega človeštva.

Dalje se mora pomisliti, da ni morebiti samo zlati denar oni tat, ki se tako brez truda masti ob gospodarstvu narodov. Zlato je vendar le majhna, tenka, od maloštevilnih mogotcev kontrolirana podlaga, na kateri temelji neizmerno razčlenjeni kreditni sistem.

Od celokupne sedanje množine zlata na zemlji, znašajoče približno 50 milijard mark, se more nekako samo polovica uporabiti za kovanje denarja. Seveda je v zadnjem času narastlo vsakoletno pridobivanje zlata na tako visoko vsoto, kakor nikdar poprej, namreč na več nego $1\frac{1}{2}$ milijarde mark. Vkljub temu je ta tako razširjena zlata podlaga, znašajoča sedaj v denarju 25 milijard mark ali — ker tehtata 2'27 marke 1 g čistega zlata — približno 9 milijonov kg ali 9000 ton zlata (srednjevelik parnik bi ga mogel naložiti vsega!) še vedno jako tenka, ako se premisli, kako narašča kulturno prebivavstvo in kako se množi vsled svetovno-gospodarske deficitve dela potreba po primernem menjalnem in pobotovalnem sredstvu. Saj znašajo dandanes že v vsakoletnem mednarodnem trgovskem in plačilnem obračunu samo uvozne in izvozne vrednote posameznih držav vse skupaj gotovo štirikrat večjo svoto, nego je vsega zlatega denarja na svetu. Zato se je treba posluževati papirnatega denarnega nadomestila, menic in bankovcev, katerih podlaga v znesku cele polovice svetovnogospodarskega zlatega denarja (približno 12 milijard) leži v kletah velikih svetovnih bank, skrbno zastražena z orožjem, varna pred tatovi in ognjem, rjo in molji, spravljena za vso dolgo, okamenelo večnost. Vsled takozvane clearing- in giro-kupčije se gotovina v civiliziranih deželah na vsakem količkej večjem trgu vedno laže pogreša, pri majhnem trženju pa zadostuje kovinski drobiž. Na tak način se dandanes dejanjsko poravnavaajo največje vsote v svetovnem obratu, ne da bi se bilo treba neposredno posluževati zlatega denarja. Vendar pa se glase vse take nakaznice in pobotnice v bistvu na zlato. Ves kulturni svet ceni pravzaprav tako-le: to blago je vredno x, to delo y gramov zlata; ta znanstvenik ali iznajditelj ima, ako mu je sreča mila, 5 kg zlata, ta srednji milijonar nekaj meterskih stotov zlata letnih dohodkov; izvoz in uvoz v inozemski trgovini te ali one države znaša toliko in toliko ton zlata.

Kar to zlato zmoto posebno jasno razkriva, je ta okoliščina, da se glase pravzaprav na zlato tudi najrazličnejše zadolžnice, ki jih izdajajo vkljub javnim bilancam delniških družeb v resnici

brez javne vednosti velike banke s pomočjo svojih po navadi skritih pomagačev. Sedaj pa naj se pomisli, da znašajo samo državni dolgovi sveta več sto milijard, kakor kaže nižje navedena razpredelnica. Iz tega se razvidi, da predstavljajo najrazličnejše zadolžnice v znesku tisočernih milijard nekaj strašno nemočnega, ako se glase na vsote, ki se imajo plačati v zlatu. Saj bi spravili vendar vsi narodi sveta, ako bi znesli vse denarno, luksusno, lepotično in industrijsko zlato na kup, komaj za 60 milijard mark zlata skupaj. To seveda nikakor ni neznano velikim upnikom; pri državnih posojilih so zato tudi tako previdni, da se odrekajo pravice, odpovedati posojilo. Ako bi hoteli in mogli upniki istočasno zahtevati, da se jim izplačajo n. pr. samo vsi v zlatu tirljivi državni dolgovi, bi se jasno pokazal ves nezmišeln vladajočih zlatih vrednot: zlato bi se namreč sploh ne moglo spraviti skupaj. Tako pa imajo upniki dolžnike čisto v oblasti; že samo s tem, da bolj ali manj hitro odtezajo prometu in javnosti zlato, lahko spravljajo dolžnike v najobupnejši položaj grozovito podvrženih sužnjev. Na tak način se ne more do živega skrivni denarni aristokraciji, tako so vojskovodje strašne denarne svetovne vojne nepremagljivi; tako so državne vlade v prvi vrsti organi teh denarnodinastnih svetovnih pokroviteljev.

Pa tudi papirni in kreditni sistem, ki sloni na teh 9000 tonah zlatega denarja, je prav tako strašan in nezaslišan.

Da se o tem uverimo, nam je treba samo površno prelistati današnji ali včerajšnji kurzni list naše borze. Tu se predstavljajo skoraj vse dobrine in vrednote naše domovine, kako so priklenjene potom rent, zastavnih pisem, obligacij, prioritet, delnic, sreček itd. na mednarodno zlato podlago. V kurznihi številkah in dobičkanosnih procentih se zrcali zadolženo suženjstvo in kreditu se zatekajočih držav, dežel, občin, podjetij in društev kakor tudi posameznih denarnih vazalov. Celo nepremična zemljedelska tla se izpreminjajo v papirnata hipoteška pisma, da se kakor s kramarskim blagom barantá z njimi, kratkomalo vse, kar sestavlja celotno narodnogospodarsko in splošnočloveško blago in zlo, se nahaja v rokah onih maloštevilnih odstotkov, ki s svojimi pomagači vladajo na borzi kot veliki milijonarji in voditelji velikih bank, kot pravi pravcati nadljudje, cesarji, polbogovi in božji sinovi, kot prave usodne sile tega sveta.

Ako si predočimo izmed javnih posojil samo državne dolgove, uvidimo, da so znašale le za te dolgove plačane obrestne

vsote v l. 1907. oz. 1908., da navedemo samo nekatere evropske države: v Rusiji 1.052'3, v Franciji 973'5, v Nemčiji 825, v Veliki Britaniji 528'1, v Avstriji 425'6 in v Ogrski 199'3 milijonov frankov. Iz teh obrestnih vsot se more sklepati, kako velika mora biti glavnica, ki »deluje« v obliki državnih dolgov. Avstrija sama nosi v l. 1911. državni dolg, ki presega 12 milijard kron. 28 milijonov Avstrijcev mora vsak dan samo za svoj državni dolg spraviti 1 milijon K obresti. Kako ogromna pa so šele obrestna bremena za velike dolgove dežel, okrajev, občin, podjetij, zemljedelstva in posameznikov, ki jih morajo nositi navsezadnje vendar le delavci v najširšem zmislu! Kako velikanski morajo biti šele dolgovi sami! Saj znaša že nominalna vrednost samo na berlinski borzi sedaj (1911/12) notiranih efektov nad 100 milijard mark. S tem se naj primerja dejstvo, da cenijo statistiki vse nemško nacionalno premoženje na kakih 300 milijard mark.

Tako je dolgovno suženjstvo — z lepo besedo kreditno gospodarstvo imenovano — v celem kulturnem svetu v resnici gorostasno. Zares: »der Übel grösstes ist die Schuld«, in najgrozovitejša vojna, ki je kedaj divjala in ki kedaj divjati more, je svetovnozgodovinska vojna, ki jo vodi z največjo pretkanostjo že izza stoletij kasta upnikov proti sužnjem dolgov. Ta vojna je postala v naših časih posebno ostra zato, ker se je dal takorekoč ves velikanski prirodoslovni napredek novodobnega kulturnega človeštva podjarmiti oni tiranski upniški volji, stopivši v njeno službo, s čimer se do najvišje mere stopnjujejo protirečja zoper pravo, resnico in pravost.

Šele v poslednjem času se je delavski duh počeno trudečega se človeštva počasi v toliko ojunal, da je začel upniško kasto izdatno premagovati s tem, da ji izbija iz rok najnevarnejše in najstrupenejše orožje, ali bolje rečeno, da to ljudomorno orožje spravi sploh s sveta, namreč: zlati denar.

Šele na ta način, ako se materijalistične, brezosebne kovinske vrednote, ustvarjajoče bogastvo maloštevilnih in revščino ljudstev, izpremené v pravične energetične, osebne delovne vrednote, bo nastala iz stoletja stare živalskobojevne družbe zadružna kulturna občina.

Kulturno človeštvo stoji pravkar pred veliko nalogo, da premeni bojevni tip civilizacije — po H. Spencerjevih besedah

— v delovni tip kulture. A mora se obžalovati, da je doslej bojevni tip tudi onemu delu pošteno se trudečega človeštva, ki je v družabnih zadevah sicer izveden, v svojih velikih potezah še vedno neznan. Seveda si ne morejo tudi pričujoče vrstice lastiti zasluge, da so odkrile in označile vse bojne forme zgodovinske svetovne vojne in gospodarske bojne umetnosti. Zadovoljni moramo že biti, ako smo pravilno postavili glavno vprašanje in očrtali metodo, kako bi se dalo nanje odgovoriti. V to, da bi se do vseh podrobnosti popisale lastnosti napadajočih plemenitašev in njihovih hlapcev na eni strani, napadenih trpinov na drugi, da bi se označile vse vrste orožja, zagate, pasti, zahrbtnosti, skrivalnice, bojne pozicije, sanitetske, lazaretne in sploh zdravniške naprave v tej veliki vojni, v to ne zadostujejo sile enega samega človeka. Prihaja se na tem potu preiskovanja k družboslovnim zaključkom, ki morejo vsakdanjega človeka presenetiti, pa tudi poštenega znanstvenika navdati iz osupnenjem. Čisto nova luč obsine, kakor smo že omenili, tudi glavne verske probleme, vendar si pisec sedaj še ne upa v tem oziru tudi od daleč namigniti na kakšno parolo.

Pač pa utegne že iz dosedaj rečenega slediti, da ima vprašanje o vojni in miru, ki človeštvo lbaš sedaj tako vznemirja, globlje korenine, nego se po navadi splošno meni. Vsekakor je periodično se ponavljajoči pojav narodopravne vojne kot sredstva za poravnavanje državnih nasprotstev samo simptom zgodovinske človekomorne svetovne bolezni. Ako si tudi edino pravilno predočimo to vnanjo vojno in navedemo še toliko pravilnih ugovorov zoper njene ostudnosti, vojna kot taka ostane in mora ostati. Vse take reformacijske odkritosrčne modrosti zaključek je: ako hočeš imeti mir, oborožuj se za vojno! V podobni smeri se gibljejo vendar vse deloma reformirujoče struje, ki pobijajo samo vnanje znake velike bolezni, a se ne upajo lotiti korenin zla ali se jih celo nalašč ogibljejo. Taka stremljenja v resnici samo škodijo, ker obračajo pozornost duhov od glavnih stvari na vnanjosti in delajo samo zmešnjavo s tem, da — zavestno ali nezavestno — zaslantajo in prikrivajo odločilna glavna vprašanja. Noben takšen duh seveda ne pride stvari do dna.

Mi se ne obotavljamo, po svojih močeh razgaliti glavno zlo. Običaj narodopravne vojne je posledica družabne svetovne vojne, vladajočega gospodarskega nasilnega in goljufivega prava. Šele takrat, ko uresniči človeštvo po sedanjem stanju znanja in

možnosti socialno pravičnost s tem, da ustvari delovno kulturno pravo, šele takrat bo premagana tudi ona vnanja vojna.

Ako hočemo napraviti konec strašnemu zapravljanju človeških energij, ki ga povzroča vojna, tedaj moramo urediti ljudsko in narodov življenje prav tako eksaktno ekonomično, kakor moremo znanstveno urejevati življenje posameznika in delna polja kulture in podobno, kakor so si znali in si še znajo gospodje tega sveta v dosedanji zgodovini zasigurjati svoje življenjske zahteve. Socialna energetika nudi družboslovju sredstva, ki zagotavljajo življenje vsakemu delavnemu človeku, torej vsem normalnim ljudem in s tem vsej človeški občini.

Človeško življenje je, če ga vzamemo v fizikalčno-kemičnem zmislu, izgorevanje; fizikalčno kemično; glavne potrebe, ki jih zahteva nemotena vršitev tega procesa, zadovoljuje človeško smotreno delo. Te neobhodne, upravičene absolutne življenjske potrebe se delé v dva velika oddelka: 1). ohranitev posamezne generacije in 2). ploditev človeškega rodu. Zdrave potrebe prvega ohranjujočega oddelka vsebujejo zahteve po hrani, obleki, stanovanju, delavski vzgoji in odpočitku, zadovoljuje jih v narodnem in svetovnem gospodarstvu zlasti delo moških. Ploditvene potrebe drugega oddelka se osredotočujejo v družini in ureja jih v prvi vrsti ne manj odgovorno delo žensk. Družinska gospodarstva tvorijo občino, občine sestavljajo dežele in države in narodna gospodarstva vse zemlje, predstavljajoč tako svetovno gospodarstvo. V deljenem delu pridobljenih produktov postanejo s posredovanjem trga in po dovolj eksaktno izračunljivem ključu socialnega ekvivalenta deležne družine in posamezne osebe. S tem, da se uvede in izvede ta ekvivalent, se eksaktno uresniči prastara človekoljubna zapoved ljubezni do bližnjega; znanstvena, dosedanje draginjske boje odstranjujoča določitev cen na podlagi eksaktne delovne ocenitve tvori dandanes glavno točko mirnega družabnega preosnovanja. Ko se tako uresniči socialna pravičnost v njeni enostavni velikosti, potem šele bo mogel človek zadovoljno živeti ob človeku. Kot nepotrebne odpadejo same od sebe vse gospodarske, družabne in torej tudi narodopravne vojne za uveljavljanje dozdevnega gospodovalnega in oplenjevalnega prava in potem tudi od njih zavisne defenzivne vojne, zapravljanje človeških sil se umakne energični ekonomiji — svetovnemu miru.

Tako je zasidran svetovni mir takorekoč fizikalčno-kemično, splošno rečeno, energetično in eksaktno v glavnih funkcijah človeškega življenja, v njega potrebah in delovanjih. Svetovni mir je ključni stavek socialnoenergetičnega svetoznanstva.

Četudi smo spravili svetovni mir na še tako enostavno formulo, si vendar ne smemo prikrivati, da njega uresničenje niti v golem preudarjanju ni tako preprosto. Na vsak način pa je socialnoenergetičen nauk koristen in potreben, ker v nasprotju z mnogimi motečimi, zastarelimi in slabimi socialnimi teorijami bistri glave. Do okrevanja bolnega družabnega organizma je seveda še velik korak; mnoge bolezni so namreč povzročile mnogobrojne zapletke, ki se bodo dali le z ogromnimi naporami razmotati, da končno zavladajo veliki, enostavni zakoni socialnega zdravja. Z zdravilnimi sredstvi in možnostmi pa razpolaga izključno človek, ki je z uporabljanjem prirodnih zakonov edini stvarnik socialnega sveta.

Na koncu lahko še enkrat poudarimo vzvišeni cilj in glavno sredstvo, s katerim vzgaja energetika človeštvo za znanstveno kulturo in svetovni mir.

Veliki končni smoter je brezpogojno zasiguranje zdravega, delazmožnega človeštva.

Da se ta smoter doseže, se uporabljajo negativna in pozitivna sredstva.

Pri presnavljanju stare, nepopolne civilizacije v znanstveno kulturo ima človeštvo najprej z dano prvo opraviti. Negativna glavna naloga zapoveduje torej najprej zavestno, sistematično osvobojo iz suženjstva, t. j. gospodarsko in empirično povedano, razdolževanje človeštva; nasilna in goljufna lastnina se zruši z odpravo kovinskih vrednot. Na ta način se odstranijo gnjusobe starega bojnega prava, in vladajoči denarni in kreditni sistem je premagan.

To pa se izvrši trajno in z učinkom edino na ta način, ako se istočasno v pozitivnem zmislu lotimo energetičnih delovnih vrednot in produkcioničnega poravnavanja vrednot po prostoru in času. Delovna lastnina ustvarja in ustanavlja s socialnim, že odkritim vrednotnim pobotilom pravičnost na zemlji. Socialnodelovni ekvivalent stopa na mesto občne samovoljnosti v

cenah in tiranstva v trgovini. Prva podlaga vsega proizvodjanja pa je zemljedelstvo. Kakor tvori potreba po hrani najprvotnejšo potrebo, tako je po sedanjem stanju organske tehnike neposredno zajemanje solnčnih žarkov z zemljedelskim delom v svrhu človeškega življenjskega izgorevanja prvotno delovanje, ki tvori podstavo ogromnega sistema človeškega kulturnega dela. To je ono delo, čigar mere določajo eksaktne glavne mere kulturnih vrednot.

Na ta način se bodo človeške življenjske potrebe, ne morebiti podržavile, pač pa poznanstvile, t. j. po prirodnih zakonih zasigurale. In znanstveno podlago bo dobila in več ne bo utopija vsakdanja molitev kristijanov:

»Daj nam vsak dan naš potreben kruh in odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi odpuščamo vsem, ki so nam dolžni... in reši nas zla.«

Ferd. Seidl.

Mehanika duševnega delovanja.

Poljudno-znanstvena študija.

II.

Ni je čudovitejše snovi na svetu, kakor so človeški možgani, in znanstvo nima znamenitejšega predmeta, kakor izsledovati poslovanje organa, ki je napravil iz človeka misleče bitje.

Možgani so najplemenitejši del vsega našega živčevja in njih notranja uredba kaže dosti več raznoličnosti, nego je ima hrbtni mozeg.

Možgani v lobanji so spojeni s hrbtnim mozgom, ki je v hrbtenjači, s posredovanjem podaljšanega mozga, ki je že v lobanji, pa je še prav podoben hrbtnemu mozgu. Iz podaljšanega mozga izvira polovica vseh dvanajsterih parov možganskih živcev. Že v tem se kaže njegova odlična važnost. V sredi ima sivo jedro, zgrajeno iz živčnih celic, okoli njega pa se gnetejo močne skupine živčnih niti, ki vežejo oddelke podaljšanega mozga

med seboj, s hrbtnim mozgom in z velikimi in z malimi možgani ali z drugimi besedami: v podaljšanem mozgu se srečavajo vse živčne poti, ki vodijo iz možganov v truplo in iz trupla v možgane, poleg tega pa še poti polovice obraznih živcev.

Sicer je sivo jedro v podaljšanem mozgu tudi samostojno središče, ki vlada in ureja tisto za življenje silno važno gibanje, ki ga imenujemo sopenje in pa utripanje srca.

Vsled tega je podaljšani mozeg velike važnosti. To dokazujejo dejansko tudi poizkusi. Ako veščak, ki se bavi s takimi poizkusi, le p o d r a ž i podaljšani mozeg, v hipu viharno zdrgetajo mišice vsega trupla. Ako ga pa r a n i ali celo razruši — takoj nehá dihanje, prsi upadejo in žival se zgrudi, kakor da bi jo bila strela zadela. V španski bikoborbi sune matador razdivjanega bika z bodalom v tilnik med lobanjo in prvim vretenom v vratu, tako da ostrina razruši podaljšani mozeg, in izmučena orjaška žival nemudoma pogine. Tudi naši lovci sunejo žival za tilnik, kadar jo hočejo v hipu usmrtiti.

Podaljšani mozeg vodi sopenje, ker je občutljiv za kemijske izpremembe; brž ko nastopi v krvi pomanjkanje kisilka, to vpliva na podaljšani mozeg, da v obliki refleksa (odsevnega giba) požene sopni mehanizem. Tudi je sposoben, da občuti, če pomanjkuje krvi (torej tudi telesu) hrane ali vode, in posreduje, da se zavemo lakote in žeje. Potreba hrane in pijače se povrača zelo redno, in znameniti psiholog W u n d t je izrekel slutnjo, da morabit tu tiči prvi povod, da je človek prišel do pojma o tem, kaj je č a s.

Nad podaljšanim mozgom čepijo mali možgani. Na svojem tesno nagubanem površju imajo sivo snov; za belo snov, ki je v njih notrini, je celo malo prostora. Ako razpolovimo male možgane navpično od spredaj navzad, se pokaže na prerezu bela snov v obliki drevesa z vejami in vejicami; zatorej imenujejo to podobo na malih možganih »življenjsko drevesce«. Pa to je le nazivalo brez globljega pomena.

Mali možgani imajo prav važno nalogo. Urejajo namreč sodelovanje mišic, kadar stojimo in hodimo, in skrbijo, da truplo ne omahne, nego ostane v r a v n o t e ž j u. Koščeno ogrodje našega telesa je sicer trdno, ali sklepi (zgibi) so jako gibki, in težišče pokonci stoječega trupla je precej visoko nad tlemi; zatorej se mrtvo truplo ne more pokonci držati s a m o. V živem telesu morajo nategniti mišice v gležnjih, v kolenih, v kolku in višje gori

do tilnika v vseh zgibih. Kadar pa hodimo, ali celo skočimo, je treba premikati ves mehanizem, ga nagniti na desno in levo, naprej in nazaj in paziti, da ostane celota v ravnovesju, ko noga stopi na tla. Še kadar zapremo oči, smo si v svesti o tem, sedimo li, ali stojimo ali gremo, in celo, kadar nam kdo drugi premakne roke ali noge, se zavedamo, dasi pasivni, njih položaja. Vso pažnjo o tem izvršujejo mali možgani. Kadar obolijo, je bolniku hoja in stoja bolj ali manj otežkočena. Da pa morejo mali možgani svojo nalogo izvrševati, se stekajo v njih živčne niti iz mišic in iz sklepov ali zgibov vsega telesa in pa tudi od ušes, ki niso le slušno čutilo, ampak tudi ravnovesno (statično). V notranjem sluhovnem organu (v sluhovnem labirintu) je namreč poseben oddelek, ki ima ravnovesne kamenčke. To so mičkени kristali iz apnenca, 0'001—0'015 mm debeli. Dotikajo se v tekočini plavaje občutnih celic, in od teh gre živčna zveza do malih možganov. Brž ko se premakne glava, se premaknejo vsled svoje teže tudi ravnovesni kamenčki in pritisnejo sedaj na to, sedaj na drugo skupino občutnih celic, če se je namreč glava zgenila tako ali drugače. Občutne celice sporočijo dražljaj malim možganom in ti nas poučijo o položaju glave. Nenavadna gibanja (guganje, vrtenje) nenavadno dražijo občutne celice in utegnejo povzročiti omotico. Ako se kdo naglo vrti stoje ali plesaje, požene kamenčke v slično vrtenje; kadar se pa brž ustavi, se sučejo kamenčki vsled vztrajnosti še nadalje, in sporočajo možganom, da se truplo še vedno suče, čeprav se je že ustavilo. Človek ima zatorej še nekaj časa občutek, da se vrti.

Živali, ki znajo mojstrsko vršiti težavna gibanja, — hitri, spretni in vztrajni plavavci in letavci — imajo nenavadno obilna male možgane. (To dejstvo je našel E d i n g e r l. 1896.)

Še važnejše posle nego mali, izvršujejo v našem telesu veliki možgani. Tudi v njih je siva tvarina na površju, bela pa v notrini. Vendar imajo tudi v notrini na več krajih jedra sive tvarine, ki so pravzaprav nadaljevanje sive tvarine hrbtnega mozga. To so možganski gangliji. Glavna zaloga živčnih celic možganskih pa je vendarle na površju. Kakor ima oreh belo jedro, ki je odeto z rjavo kožico, tako je belo jedro možganov prevlečeno s sivo kožico, zloženo zgolj iz živčnih celic. Vse največje skrbno pridobljene izkušnje veččakov kažejo na to, da je iz živčnih stanic zgrajena površna skorja velikih možganov sedež najplemenitejšega živčnega poslovanja, namreč mišljenja in pa

zavestnega čutenja in gibanja, je torej torišče ali sedež človeške razumnosti. Večje ko je to površje, boljše je. Povprečno meri površje naših velikih možganov 1600 cm². Toliko površje pa ima prostora v lobanji samo tedaj, ako ni gladko razpeto, nego je nagubano. Število živčnih stanic v sivi površni koži velikih možganov človeških je ogromno. Že pred 30 leti, ko so bili mikroskopi, pa tudi načini izsledovanja, še nepopolni, so smatrali, da jih je 900 milijonov. Po najnovejših izsledbah z dosti popolnejšimi sredstvi pa jih je več nego 10krat toliko, namreč 9.200 milijonov (9 milijard 200 milijonov). To je 60krat toliko, kolikor je vseh ljudi na zemlji. In vendar je siva skorja velikih možganov le 3 mm debela!

Živčne stanice v skorji velikih možganov so med seboj spojene s svojimi odrastki. Navznoter pa jih vežejo živčne niti, ki tvorijo obilno množino bele snovi, z notranjimi možganskimi ganglijami in od tod gredo niti (vlakna) v podaljšani mozeg, kjer se jim še pridružijo živčne niti iz malih možganov. Od možganov gredo združene niti nekoliko v možganske živce, drugi pa v hrbtni mozeg in od tod se razdelijo po vsem telesu. Tako se kaže v notranji zgradbi vsega živčnega sestava enotnost in pa podrejenost celote pod vrhovno vodstvo možganov.

Spričo tolike važnosti živčevja so bili možgani in živci v zadnjih desetletjih predmet mnogovrstnim primerjalnim študijam. Iz njih je vzniknilo marsikatero zanimivo spoznanje. Predočimo si vsaj nekatera izmed njih!

Zlasti omenimo tole: če primerjamo živčevje enostavnejše ustrojenih živih bitij, popolnejše ustrojenih in pa človeško, zapazimo, da je tem več živčevja, čim popolnejši je organizem. Osrednje živčevje žabe in domačega zajca (kunca) je v bistvu enako urejeno kakor človeško, ampak žabje teha komaj $\frac{1}{2}\%$ teže vsega telesa, zajčje 1%, človeško pa 3%. Še bolj pomembno je dejstvo, da se v živčevju samem tembolj dvigne važnost možganov, čim popolnejši je organizem. Žabji možgani tehtajo skoro toliko kakor hrbtni mozeg, kunčevi tehtajo dvakrat toliko, človeški pa 40krat toliko kakor hrbtni mozeg. Obenem napredujejo poedini oddelki možganov, toda ne enakomerno. Žaba ima prav malo obsežne velike možgane, golob nekoliko večje, toda gladke in brez zavojev; kunec ima še skoro čisto gladke, vendar že nekoliko večje, navzad že toliko

razprostrte, da segajo čez srednji del možganov in ga zakrivajo; inteligentni domači pes ima že precej obsežne velike možgane, ki se prostirajo navzad do malih možganov in jih celo nekoliko prerastejo, obenem pa kažejo stremljenje, povekšati površje s pomočjo zavojev. V vseh teh odnošajih pa prvačijo človeški možgani ter se odlikujejo z ogromno obsežnostjo in z bogato nagubanim površjem.

Zelo očitno se kaže pomen teh gub ali zavojev, ako primerjamo možgane ljudi, ki so različnih duševnih zmožnosti.

Slavni učenjak Gauss je v vrsti najodličnejših matematikov in astronomov med prvimi; proizvajal je najtežavnejša duševna opravila. Po njegovi smrti se je pokazalo, da je imel možgane z nenavadno obilnimi in na gosto nagnetenimi zavoji. Preprost rokodelec ima vobče preproste možgane, kakor je njegovo mišljenje in življenje preprosto. Ubožec na duhu pa je označen s siromašno razvitimi možgani, ki imajo le redke zavoje.

Vendar ima to pravilo nemalo in umljivih izjem. Spomnimo se namreč, da možganom prinašajo hrano krvne žile, ki so porazdeljene v notranji možganski opni. Ta pokriva površje možganov, pa sega tudi v vse brazde, ki so zarezane med zavoje. Več ko je zavojev in brazd med njimi, bolj so možgani preskrbljeni s krvjo; čim boljše pa so hranjeni, tem boljše utegnejo opravljati svoje delo. Tako je višina razumnosti le posredno v zvezi s številom zavojev.

Ako primerjamo narode, ki so na nizki, in pa take, ki so na visoki stopnji izometrike, se ta razlika značilno zrcali v imožini možganov. Narodi kavkaškega plemena imajo možgane, ki tehtajo povprečno 1370 g; pri avstralskih črnih pa, ki stojijo na najnižji stopnji izobrazbe, je teža možganov le 1214 g.

Slovanski in germanski narodi imajo, kolikor kažejo dosežanje preiskave, nekoliko težje možgane nego romanski. Možgani Čehov so celo težji (27 g) nego možgani Angležev.

Posebno težke možgane imajo Kitajci, ki so star kulturni narod.

Zanimivo je, da se je obsežnost možganov istega naroda zvekšala ali pa zmanjšala, prav kakor je njegova prosveta zrastle ali pa upadla. Tako je narastle prostornina lobanje prebivavcev Pariza od 12. stoletja do sedanjosti povprečno za 35 cm³. Nasprotno so imeli stari Egipčani obsežnejše lobanje nego sedanji, ki kulturno zelo zaostajajo za svojimi predniki.

Značilna razlika se kaže tudi med obema spoloma. V srednji Evropi je povprečna teža moških možganov 1372 g, ženskih pa 1231 g; razlika torej znaša 140 g. Sicer je na videz lobanja mestne dame večja od moške, pa to gre na račun našopirjenih las (frizure) in pa obširnega modernega klobuka.

Med neciviliziranimi črnci je spolna razlika možganov dosti manjša; znaša le 82 g. Razlika torej raste s civilizacijo in opozarja na dejstvo, da je prosvetno imetje človeštva večinoma pridobitev moških možganov.

Slavni možje, bodisi znanstveniki, državniki ali umetniki in vojskovodje imajo vobče nadnormažno težke možgane. Možgani angleškega pesnika Byrona so tehtali 1807 g, pesnika Danteja 1420 g, enako skladatelja Schuberta, Napoleona III. 1500 g, pesnika Turgenjeva 2021 g (bili so nekoliko patološki!), matematika in astronoma Gaussa 1492 g, fizika Helmholtza 1420, državnika Bismarcka 1807 g še v 83. letu življenja, filozofa Kanta 1650 g. Znameniti francoski rodoljub in govornik Gambetta je imel pa le 1314 g tehtajoče možgane.

Istina je, da je velika teža možganov vobče znamenje velikih duševnih sposobnosti. Vendar so imeli nekateri znameniti možje nenavadno majhne možgane, včasih pa imajo prav preprosti ljudje izredno velike možgane. Saj je tudi umljivo, da ne more odločevati visokosti inteligence zgolj tako sirovo merilo, kakor je teža možganov ali pa število zavojev na njih površju; nego nemalo odločuje kakovost možganske snovi in njena podrobna notranja uredba.

Medtem ko so nekateri veččaki preiskovali vnanjosti in težo možganov, so drugi izsledovali njih notranjo uredbo.

Leta 1861. je francoski zdravnik Broca zasledil tisti kraj v naših možganih, kjer je delavnica ali torišče govorenja. Imel je nekaj bolnikov, ki niso mogli govoriti, čeprav so imeli zdrava govornila, zdravo uho in zdrav razum. Po njih smrti se je pokazalo, da so bili njih možgani vsi na istem kraju pokvarjeni. Ta kraj je sredina tretjega čelnega zavoja v levi poluti velikih možganov med čelom in senci. Te in poznejše izkušnje so izkazale, da je ondi gibno torišče govorenja. Z iznenadno najdbo je proslavil Broca svoje ime, da se bo vsekdar s spoštovanjem imenovalo poleg imen Kopernika in Newtona.

Pomislimo le, kako odlično svojstvo človeškega ustnoja je govorjenje! Izključno le človeku je priroda podarila govorico! Kako čudovito je iz malega števila glasov zloženo bogato število besed! In kako lahko jih izgovarjamo! In vendar moramo za vsak glas recimo a, b, c, d, e vselej na poseben način nastaviti jezik, ustnice, zobe, nebo in golt ter primerno napeti glasilke v jabolku. Vse to izvršuje kar krdelo mišic v ustnicah, nebu, goltu in v jabolku. Če pa izrečemo celo besedo, moramo hitro zapored zaposliti vse te mehanizme, tako nekako, kakor večča roka zaigra na klavirju en takt. Cel stavek, ki ga izrečemo, je že podoben celi harmonijski vrsti taktov po predpisanih notah ali sekiricah.

Človek lahko giblje jezik za se, ustnice same za se, itd. — ali da se vsi ti gibljaji primerno strinjajo in da vsa ta klaviatura tako igra, da prizveni beseda iz ust, kakor akord iz klavirja — to nalogo ima omenjeni oddelek v možganih. Ako ta oddelek ni pravilno urejen in zdrav, to se pravi, ako živčne stanice v njem niso zdrave in pravilno spojene med seboj in mišicami ustnic, jezika, golta itd., ne moremo govoriti.

Ko je bilo spoznano torišče govorjenja v možganih, so kmalu zasledili tudi torišča drugih sposobnosti možganov — občutnih in duševnih (Munk, Hitzig, Ferrier, Charcot i. dr.). Razmerje med možgani in duševnimi pojavi se je začelo razodevati človeku na jasni podlagi dejstev, in problem o zvezi med snovjo in duševnostjo, med telesom in duhom, se je začel bližati pravilnemu, uspeh obetajočemu reševanju, ne da bi se bilo treba opirati na kakršnokoli metafiziko.

Kakor imajo govorila svoje vodstvo v možganih, tako imajo tudi vsa čutila v možganih ona torišča, ki nam tolmačijo, kaj pomenja to, kar sporoča oko, uho, vonjalo, vkušalo in tipalo.

Zdrave oči ne zadostujejo, da vidimo. Olko sprejme podobe predmetov, ki so pred njim, oddaje njih vtiske vidnemu živcu, ki vodi od očesa v možgane; vidni živec pa odvede vtisek po skoro premi poti v zadnji oddelek velikih možganov, ki se prostira nad tilnikom. Tu, v možganih šele nastane občutek o predmetu, ki stoji pred očesom. Ondi je pravo izvorišče, pravi sedež našega vida (Munk v Berlinu 1877)! Ako je oko zdravo in je vidovni živec zdrav, ono okrožje v možganih pa bolno in pokvarjeno, ne vidimo; to se pravi, ne spoznamo stvari, ki so nam pred zdravimi, odprtimi očmi — niti svojega očeta in matere ne! Ko so v znanstvenem poizkusu odvzeli živali vidovno torišče v možganih, je

bila žival slepa navzlic zdravim očem. Znameniti zdravnik Notnagel, profesor dunajskega vseučilišča, je sporočil o možu, ki je bil slep, ker se mu je bil zmeščal tisti oddelek možganov, ki tvori vidovno okrožje v zatilju. Neki japonski zdravnik poroča o več podobnih slučajih, ki so se pripetili vojakom v zadnji ruskojaponski vojni. Novodobna bojna tehnika zahteva, da vojaki streljajo ležeč. Zato se večkrat zgodi, da jih sovražna krogla zadene v zatilni oddelek glave in prestrelí vprav vidovno okrožje možganov. Rana se je dostikrat prav dobro zacelila, toda dotičnikom je navzlic zdravim očesom oslepel tisti oddelek mrežnice v očesu, ki je imel živčno zvezo s prestreljenim oddelkom vidovnega okrožja možganov.

Slično je s sluhom. Ako je razrušen senčni oddelek v sivi skorji velikih možganov, ne slišimo; v sencih in sicer v sivi skorji tamošnjega oddelka velikih možganov je namreč torišče sluha (Munk, 1877). Vonj in vkus (Munk, 1877) imata svoj sedež v dnu velikih možganov, zavedno gibanje in zavedno čutenje pa zgoraj okoli temena v zavojih, ki so pred osrednjo (centralno) brazdo in za njo (Fritsch in Hitzig, 1870). V gibovnem okrožju so izhodišča gibovnih živcev, v tipalnočutnem pa se skončujejo pota tipovnih živčnih drag.

Torišče zavednega gibanja je precej razsežno. Njegovi posli so podrobno razdeljeni. Gorenji oddelek sprednjega centralnega zavoja je sedež živčnih stanic, ki so od njih napeljane živčne niti do mišic, ki gibljejo bedra, srednji oddelek vodi istotako gibanje mišic na laktih, spodnjih pa vlada mišice, ki delujejo na obrazu, okoli ust, na grgavcu in goštu. Tik pred tem oddelkom je že omenjeno besedotvorno torišče (Broca). V sosednjem čelnem zavoju je kraj, od koder vodi živčna sila možganov gibanje hrbta in telesa sploh.

Posli so celo tako na drobno razdeljeni, da imamo ne le posebno torišče za govorjenje, ampak tudi posebno gibno torišče za pisanje, posebno za čitanje in posebno za slišanje besed. Ker so ti posli zelo važni in značilni za duševni razvoj človeka, se me čudimo, da so v možganih posebna torišča za nje.

Razdelitev omenjenih poslov je iznenadno točna. To izpričuje zlasti zdravniška praksa. Neredkokrat se zgodi, da zdravnik ima pred seboj bolnika, ki mu je bolezen vzela možnost govorjenja, pisanja ali kakega drugega takega možganskega opravila. Iz zna-

menj (simptomov) sklepa zdravnik, da je tvor (absces) na dotičnem kraju možganskega površja povod bolezni. V teh slučajih zdravnik navrta lobanjo na onem kraju, odstrani tvor in bolnik more zopet ozdraviti. Govorjenja ali pisanja se potem nauči iznova, ako tvor ni že preveč poškodoval dotičnega možganskega okrožja.

Zdravnik Thomson pripoveduje o gospé, ki ga je poklicala, ker je od včeraj do danes izgubila zmožnost čitanja. Vsa razburjena mu je pravila, da je prejšnji dan dala v časniku prijaviti inserat, da ž njim dobi novo postrežnico. Drugi dan so ponudnice prihajale, a gospa ni mogla čitati njih priporočil, niti ne svojega inserata v časniku. Iz početka je mislila, da je oslepela, toda brž se je prepričala, da vidi vse predmete v sobi. Ko pa je posegla po knjigi, ni mogla čitati niti besede ne v njej. Tako je ostalo do njene smrti. Slišala je vsako besedo, tudi govoriti je mogla, toda nobena pisana ali tiskana beseda ni mogla potom oči doseči njene zavesti. Po njeni smrti se je pokazalo, da se je bila zamašila v njenih možganih drobna žilica v vidovnem okrožju možganov in spričo tega se je razrušilo čitalno okrožje, ki se v njem zaznamujejo besede, prihajajoče skozi oko v zavest.

Vsi peteri čuti, ki so podlaga našemu duševnemu življenju in pa zavestno gibanje imajo torej svoja središča v določenih oddelkih sive skorje velikih možganov, vsaki na svojem kraju drug poleg drugega. Možganske celice izvršujejo v teh oddelkih različne posle in se primerno razlikujejo po obliki in velikosti. Novejše preiskave (Brodmann 1909) so razpoznale celo 52 različnih skupin možganskih celic. To je odličen zgled dosledno izvršenega delodelja. V ta središča se stekajo živčne niti čutil z vsega telesa in od njih izhajajo gibne živčne niti do mišic vsega telesa. Potemtakem je siva skorja velikih možganov v istini končni smoter oziroma glavno izhodišče vseh živčnih drag. Vsaki najmanjši del telesa ima v možganih svoje vodstvo, in vse telo je — lahko bi se to reklo — v možgane projicirano. V njih poslujejo ta čudovita središča, kakor uradi, ki sprejemajo sporočila od vseh strani po čutnih živcih, in dajejo povelja po gibnih živcih, kamor treba. Možganske stanice so središča in izhodišča živčne energije, ki se pretaka po živčnih dragah tako, kakor so galvanski elementi središča in sedež električne energije, ki odhiteva od njih v elektrovodne žice. Hrana, ki jo človek užije, pa je vir, ki nadomešča ono živčno energijo, ki jo je izrabilo delo.

Od vseh čutnih središč ima največji obseg središče tipa, ki ima poleg sebe središče gibanja. Vanje se stekajo in iz njega izvirajo vse živčne niti, ki združujejo vse posle tako, da je gibanje prikladno in da je tip v službi koristim človekovim. Ruski veščak *O n a n o v* je štel živčne niti, ki gredo iz možganov v gornje lakte in bedra. Naštel je v laktilih po 48.600 nitok, za vsako bedro pa le 30.600 nitok. Gornji lakti, ki končajo z roko, opravljajo najraznovrstnejše gibljaje, in zlasti roka je čudovito gibko orodje. Umljivo je torej, da nanjo vplivajo možgani s posredovanjem skoro 50.000 živčnih nitok, med tem pa vodijo dosti bolj enakomerno gibanje beder in nog z dosti manjšim številom (30.000) živčnih nitok.

Čudna je tale uredba. Iz možganov gredo živčne niti navzdol. V podaljšanem mozgu pa soglasno krenejo tako, da gredo živčne niti iz desne polute možganov v veliki večini na levo stran in iz leve polute na desno stran. Potemtakem se v podaljšanem mozgu križajo. Desna stran telesa, desna roka in desna noga dobijo svoje živce večinoma iz leve polute možganov, leva stran telesa, leva roka in leva noga pa iz desne. Posledica temu je ta: ako oboli desna poluta velikih možganov, ohromi leva stran telesa in nasprotno. To se zgodi n. pr., ako počí v možganih kakšna močnejša žila. Nato preplavi kri tisto stran možganov in jo stori nezmožno za delo. Seveda se ta nezmožnost pojavi na nasprotni strani telesa. Tedaj pravimo, da je dotičnika zadel *m r t v o u d* (kap). — Povod uredbi, da se križajo živčne poti, je bržkone ta, da je spričo nje bolje zagotovljeno soglasje v delovanju mišic desne in leve polovice telesa.

Ker je desna roka že od mladosti bolje vežbana in nekatera opravila opravlja celo sama, n. pr. pisanje, je temu primerno leva polovica velikih možganov bolj vežbana in sprejemljivejša za nove pridobitve. Zatorej ni le živčno središče za pisanje nameščeno v njej, nego tudi središče za govorico. Iznenadeni smo nemalo, ko zvemo, da je neprecenljivi dar govorice v tesni zvezi s tem, da že od otroških let mnogo več rabimo desno roko, nego levo.

(Konec prih.)

Dr. K. Ozwald.

Prvi vseslovanski kongres za ozdravljenje družbe. (V Peterburgu 1912.)

Napredek in prosveta,
to naša bo osveta!

A. Aškero.

Menda ga ni pod solncem naroda brez tradicije, ki ve v tej ali oni obliki poročati, da so prednamci videli lepše čase od današnjih in da je v pradednini vladal kralj Matjaž; takrat ni bilo ne davkov in ne pomanjkanja, ljudje so živeli v miru in izobilju. Bila je to zlata doba brez socialnega vprašanja. In tipus visoke pesmi v čast in slavo tistim zlatim časom je zapel že duhoviti rimski lirik Ovidij v čudokrasnih verzih »Aurea prima sata est aetas...«

Danes pa civilizirani človek stoji sredi železne dobe, ki mu je dala moderno tehniko, otroka, ki je sicer sposoben nedoglednega razvoja, ki pa je prinesel s seboj dispozicijo za hude krize — kapitalizem in socialno vprašanje. In tudi železno dobo je registriralo »srce poeta«; le beri »Dum o« ali »De la včev o pesem o premogu«!

A kaj naj stori moderni človek spričo socialne sfinge, tega vprašanja vseh vprašanj, ki tudi od peščičice Slovencev danes z neizprosno krutostjo zahteva odgovora?

Kulturni geniji kličejo človeštvu: »Na pot, življenju nasprot!«, prekipevajoč uverjenja, da sile razvoja vsebujejo čudotvorni ključ tudi za rešitev socialnega vprašanja. Toda kaj ima človeštvu posebnega prinesiti daljna bodočnost, bo nosljaje vprašal blaziranec naših dni, češ, kje so znamenja, ki bi porekel o njih: »to dneva je novega žar«! Neverni Tomaž, vzami in čitaj »Pesem mladine«:

O, solnce je! Je, ker ga slutimo,
ker ga v globini duše čutimo! (O. Župančič.)

Veliki in žal skoraj nepoznani naš izsledovatelj novih vrednot ga je gledal v intuiciji poeta ter ves zamaknjen od njegovega čara napil s kipečo novino, ki jo je trta rodila l. 1844., vsem tistim, ki se žele tega solnca kedaj radovati iz obličja v obličje:

Živé naj vsi narodi,
ki hrepene dočakat' dan,
da, koder solnce hodi,
prepir iz svéta bo pregnan;
da rojak
prost bo vsak,
ne vrag, le sosed bo mejak!

(F. Prešeren.)

In človeštvo se tudi vedno bolj bliža velikemu dnevu; kdor ima oči, da vidi, in ušesa, da sliši, mora celo priznati, da vedno krepkeje zastavljamo korak proti njemu: »Vseposod se dviga ideal v srcu človeka in se poraja vest. Vseposod se čuvstvo za sočloveka loteva vedno širjih krogov: od družine prehaja na pleme in narod in človeštvo — in celo na sovražnika.« (Weinel).¹⁾

Ali kateri izmed narodov ima zagotovilo v žepu, da ga zares doživi, ta »vseh živih dan«? Odgovor:

Doživi ga le, kdor je pripravljen nanj!

(O. Župančič.)

A kaj čaka nepripravljenega v medsebojnem tekmovanju, to — osebito na naslov majhnih narodov — s proroškim glasom pove »Polom«.²⁾ Kako neki, da je v titanski borbi med dvema velikokulturnima narodoma tako sramotno podlegla Francija, ki vendar koraka na čelu civilizacije? Čujte razlog: »Nemčija pripravljena, z boljšim poveljstvom in bolje oborožena, v znesena v velikem žaru rodoljubja, Francija pa preplašena, izročena neredu, zaostala in pokvarjena, brez vodstva, brez vojakov, brez potrebnega orožja.« (Str. 172.) —

V velikih narodih začenjajo baš njih največji in najboljši sinovi zlasti mlade vrste vabiti na »nova pota«,³⁾ ki edino vodijo v nedogledno bodočnost. A kakšna so ta nova pota? Zdi se mi, da je njih bistvo označeno z Goethejevim izrekom: »Stirb und werde!«, t. j. prerodi se — po telesu in duhu, postani drugi; v bodočnost pojde edinole zdrav duh v zdravem telesu. Klasično v tem oziru pa je in ostane navodilo, ki ga doraščajoči mladini daje veliki preocenjevatelj vrednot

1) „Ibsen. Björnson. Nietzsche (Individualismus und Christentum).“ Tübingen 1908. Založil J. C. B. Mohr. — Str. 242.

2) Zola, Le débâcle; poslovenil V. Levstik. („Polom. Roman iz vojske l. 1870/71.“) V Ljubljani 1911. Založil L. Schwentner.

3) V dneh od 22.—27. avg. t. l. se vrši v Haagu drugi mednarodni kongres za moralno vzgojo!

Nietzsche v poglavju »Von Kind und Ehe«¹⁾. »Bodočnost in kar je najoddaljenejšega, ti bodi vzrok tvojega danes!« Tako zna pač govoriti le velik vzgojevalec človeštva.

Tudi v nas Slovencih se je razlegel velik glas:

O, bratje, bratje — prišel je čas!
O, bratje, bratje — kako je v vas!
So li vaše njive zorane?
Zdaj zvezde ugodne vladajo,
zdaj semena zlata padajo —
so li vaše njive zorane? (O. Župančič.)

Želel bi samo, iz srca bi želel, da to za našo mladino ni bil — glas vpijočega v puščavi!

*

Izsledovateljem novih poti, ki naj človeštvo vodijo v bodočnost, se letos v kar najširšem slogu pridruži Rusija po svojih pionirjih prosvete, pravkar pripravljajoč prvi vseslovanski kongres za ozdravljenje družbe, ki se ima vršiti od 28.—31. maja v Peterburgu.²⁾

Tudi snovatelj velikega kongresa bi ob svojem početju lahko vzkliknil: »Al bo kál pogrnalo seme, kdòr ga seje, sám ne ve.« Ker so namreč duša kongresov diskusije, ki se razvijajo na podlagi posameznih referatov, in ker, dokler se ne otvorijo vrata takega znanstvenega parlamenta, moraš, z majhno preobrnitvijo pravnega aksioma, reči: referens semper certus, discutens incertus, — zato je še tako splošna prognoza možna edinole do te mere, kakor jo dovoljuje upoštevanje naznanjenih referatov, oziroma poročevavcev, ki so jim ti referati poverjeni. Glede gradiva, ki pride na tem kongresu v pretresovanje, in glede poročevavcev pa vablencem poslani načrt nudi tole obličje:

I. oddelek: Splošna medicina.

Predsednik: prof. D. O. Ott.

Tajnik: dr. J. A. Soboljev.

1. Splošna medicina in zdravniški shodi. (Poroča dr. A. I. Šingarev.)

2. Teorija in zdravniška prakтика v boju s kugo in kolero. (Poroča: prof. D. K. Zabolotnyj.)

¹⁾ Iz knjige: „Also sprach Zarathustra“.

²⁾ Pravkar slišimo, da se ta kongres bojda preloži na prihodnje leto. (Op. ur.)

3. Zdravstveno nadzorovanje šol. (Poroča: prof. G. V. Hlopín.)

4. Vprašanje o znanstvenem izpopolnjevanju zdravnikov. (Poroča: prof. D. O. Ott.)

II. oddelek: Telesna vzgoja.

Predsednik: prof. I. F. Zemackij.

Tajnik: dr. A. P. Petrov.

1. Prepotrebna uvedba telesne vzgoje v šolski in predšolski dobi.

a) Početki borenja kot element telesne vzgoje. (Poroča: polkovnik V. A. Poltorackij.)

b) S pomočjo znanstvenega eksperimenta izvedeno nadziranje telesne vzgoje. (Poroča: dr. V. V. Grinjevskij.)

c) O zdravstvenem uradu za proučevanje telesnega stanja mladeži. (Poroča: dr. Grinjevskij.)

d) O pomenu mladinskih iger. (Poroča: prof. P. N. Bokin.)

e) K vprašanju o vplivu raznih telesnih vaj na ta ali oni duševni proces. (Poroča: dr. A. P. Petrov.)

f) O vplivu telesnih vaj na razvoj otroka v predšolski dobi. (Poroča: dr. E. P. Zalěsova.)

g) Telesna vzgoja v srednji šoli. Nje uvedba, cilj in naloge. (Poroča: prof. P. I. Todt.)

2. Telesna vzgoja slovanske žene. Načrt učiteljskih seminarjev za telesno vzgojo. (Poroča: dr. E. P. Zalěsova.)

3. Kulturna vzajemnost Slovanov na podlagi turisticke in potovanja.

a) Organizacija šolskih potovanj na Švedsko. (Poroča: polkovnik V. A. Poltorackij.)

b) Veslanje kadetov po zapadni Dvini iz Polocka v Riški zaliv na čolnu lastnega izdelka. (Poroča: polkovnik V. A. Poltorackij.)

c) o potovanjih po morju. (Poroča: V. I. Rummel.)

d) Turistika v Čehih. (Poroča: Vratislav Černý.)

4. Znanstvena podlaga sokolske telovadbe. Zgodovinski pregled sokolstva pa vpliv sokolske ideje na telesni in нравni razvoj slovanskih narodnosti. (Poroča: M. O. Fišer.)

III. oddelek: Družabna nравnost.

Predsednik: prof. M. M. Kovalevskij.

Tajnik: D. I. Semiz.

1. Boj zoper brezdelje. (Poroča: prof. M. M. Kovalevskij.)
2. Boj zoper draginjno življenje. (Poroča: prof. M. I. Tugan-Baranovskij.)
3. Boj zoper zločinstvo otrok. (Poroča: prof. S. K. Gogel.)
4. Boj zoper samomor. (Poroča: prof. M. N. Hernet.)
5. O zavarovanju delavcev proti nezgodam, boleznim in onemoglosti. (Poroča: prof. A. N. Bykov.)
6. Boj zoper prostitucijo. (Poroča: prof. A. I. Jelistratov.)

IV. oddelek: Proučevanje otroka (vrašanje glede umskega in navnega razvoja otrok.)

Predsednik: prof. A. V. Vasiljev.

Tajnik: dr. M. I. Konorov.

1. O enotnem načrtu pedološkega izsledovanja. (Poroča: prof. A. P. Nečajev.)
2. Pomožne šole za neuspevajoče in zaostale otroke. (Poroča: prof. A. F. Lazurskij.)
3. O zblizjevanju Slovanov na polju prosvete in šole. (Poroča: prof. V. I. Kovalevskij.)

*

Takšen je načrt za prvi vseslovanski kongres za ozdravljenje družbe. Kakor je iz njega razvideti, ima izobilje bujnopestrega gradiva služiti diskusijam tega vseslovanskega shoda. Pripravljalni odbor, ki mu načeluje sloviti psihiater Vladimir Mihajlovič Behtjerev, nujno prosi vablence, naj pospešujejo stremljenje kongresa, »ki je tolike važnosti v prizadevanju za kulturno vzajemnost Slovanov«, s svojo udeležbo in s tem, da še druge izkušajo vneti za stvar.

Naj bi tudi Benjamin med slovanskimi narodi ne dremal, ko bratje stopajo na kulturni mejdan; naj bi marveč na kongresu vrste slovanskih kulturnih delavcev imele pokazati vsaj eno — slovensko glavo!¹⁾

1) Glasom 14. točke navodil, ki se tičejo organizacije kongresa, se referati pa njih diskusije pripuščajo v vseh slovanskih jezikih in narečjih. — Kdor bi, v svrhu udeležitve, želel natančnejših pojasnil, se obrni na Организационный комитетъ, С. Петербургъ. Симеоновская ул., домъ № 1. (Z „navodilom“ pa rad postreže tudi pisec teh vrst.)

Recimo dve, tri o slovenskem preporodu...

Adresat g. dr. Ilešič je hotel prihraniti pri-
 čujoče pismo radi „stvarnosti [številnosti pozit.
 podatkov]“, „obsega“ in „paralelizma z njegovimi
 izvajanjmi v Letopisu (1912)“ za prihodnjeletni
 „Zbornik“ Slovenske Matice; ker sem pa iz
 raznih vzrokov želel, da izide pismo prej in v
 reviji, sem z veseljem pozdravil migljaj lite-
 rarno-zgodovinskega urednika „Vedinega“, da
 se naj priobči v „Vedi“ pismo in even. re-
 plika. — Repliko si je g. dr. Ilešič sicer kaj
 lepo olajšal: jaz sem ocenjeval njegovo pojmo-
 vanje z g o d o v i n s k e g a našega preporoda,
 on brani „naš drugi, t. j. sedanji preporod“;
 dregal sem hominem docentem, ki je praznoval
 že desetletnico, kar se krega nad slovenskimi
 preporoditelji, ker niso tega ali onega ukrenili,
 odzval pa se je samo homo agens, ki proglašča
 diskusijo o posameznih postopkih istih naših
 preporoditeljev sedaj naenkrat za neumestno.
 Na vprašanja, o katerih bi moral govoriti, če
 bi se mi ljubilo pisati dupliko, si odgovoré
 tisti „Vedini“ čitatelji, ki prečitajo oba članka,
 brezdvomno sami.

Dr. Fr. Kidrič.

I.

Cenjeni gospod profesor!

Poizkusil sem ustreči želji, ki ste jo izrazili, ko ste mi poslali
 odtisec Svojih zanimivih »Prispevkov«¹⁾: da Vam napišem o njih
 kaj za »Slovana«.

Ne bodite hudi, pa v enem oziru dajete nam naraščaju sedaj
 z vsemi tremi prispevki slab izgled še Vi, ki ste nas sicer že
 tudi s Svojimi dolgimi opombami pohujševali: V 162. knjigi »Ra-
 da« ste poročali, da imate rokopisno »ABC knjižnico za Slovence
 med hrovachko ino krajnsko Dezhelo« iz ostaline Murščeve, v
 »Prispevkih« poveste samo, da jo je + prof. Žitek izročil kano-
 niku dr. Jož. Pajku, rešitev uganke mi pa prinaša šele zadnje

¹⁾ Prispevki k zgodovini našega preporoda. Priobčil dr. Fr. Ilešič. Zbornik
 Slovenske Matice XIII (1911), 49—60.

Vaše pismo: „ABC knjižnica« ima na čelu napisano, da jo je kanonik Pajek prejel od + Žitka, a knjižico sem jaz dobil iz ostaline Murščeve, kolikor se spominjam"; seznamek 75tih imen iz Košarjeve ostaline ste spravili v verjetno zvezo z Danjkovo furtimaško akcijo proti nasprotnikom njegovega pravopisa, a ker se tudi ob tej priliki niso objavila po Danjkovi vlogi v arhivu graškega ordinariata imena tistih, ki so dali Danjku podpis, še vedno manjka odgovor na vprašanje, koga je Danjko izkušal pridobiti in koga je res pridobil; natečaj za stolicu slovenskega jezika v Gradcu 1834. leta osvetljuje iz korespondenc, v Gradcu pa mora ležati k tej stvari gotovo še tudi kak avtentičen akt. Menda se nam res ne dela krivica, ko se nam očita, da je naša slovenska metoda podobna metodi ljudi, ki mislijo, da svet njihovih objav komaj pričakuje: da predmet prereditko izčrpamo, da puščamo vrzeli, ki bi se dale zamašiti, če se nam ne bi tako mudilo. S sodelovanjem Ljubljane, Gradca in Dunaja bi se dalo morebiti marsikatero tako vprašanje končno rešiti. Seveda opravičuje Vas v precejšnji meri mnogostranska zaposlenost in težnja, da se priobči vsaj nekaj in dá s tem drugim pobuda.

Precej temen kotiček slovenskega preporoda osvetljuje nekoliko Danjkovo pismo Antonu Lahu z dne 2. decembra 1834. Pismo izpričuje, da bi bil Danjko na stolici slovenskega jezika v Gradcu rajši videl Laha nego Kvasa, ker je bil Lah klerik, Kvas posvetnjak. Dobil je mesto Kvas, ker so deželni stanovi mislili, da je bogoslovskih slovenistov že dovolj, dočim se Slovencem juridični, medicinski in gospodarski pisatelji še niso narodili ... Polagoma se svetli ozadje k pojavu, ki na prvi mah osupne: antiklerikalizmu mladega Vraza. Saj veste, kako je pisal Vraz 26. novembra istega 1834. leta Gaju: »Čaf se je zapopil, naš narod se zategavoljo nič plemenitega od njega nadati nesme« (Gradja VI, 308). Antiklerikalna struna zabrenči parkrat tudi v njegovih slovenskih prvencih. Duhovnike meče v en koš z najhujšimi pijavkami na telesu slovenskega naroda:

Vi vsi ljudje preklete vrazje hvale,
vi naši kermenci, žolniri, popi,
jedina ki sramota ste Eyropi,
ribrajtarji, pisarji in tak dale ...

Apostoli krščanstva med Slovenci so mu grobokopi slovenskega blagostanja:

Sirota vboga polk je naš kak vdove

Pa kdo je kriv, de kruh s solznimi sè mesi,
zvun njih, ki lok izvili so Radgasti,
v spodobi angeljskoj ah uni besi!
Zvinili stare naše vere roko
in v lastnosti kristjanstva v našoj vlasti
nam navalili križevo le móko.

Brez pomisleka ne bi kazalo podpisati vseh zaključkov v Vaših »Prispevkih«.

Ali je res tako gotovo, da je Vaša »ABC knjižnica«, čije črkopis se razlikuje od Gajevega le v poznamenovanju šumevcev s *h* mesto s strešico, iz predvrazovske oziroma iz dobe pred 1835. letom? Ker se omenja v Vrazovi slovenski ostalini nepričakovano število slovenskih črkopisov, nastaja vprašanje, ali je menil Vraz na dotičnih mestih tudi Vašo knjižico.

V konceptu nemškega zagovora gajice, pisanem po vsej priliki 1836. do 1837. leta, trdi Vraz, da »kurzira med milijonom Slovencev že četvero alfabetov«, dvoje »čisto novih« se pa obeta (ČZN VII, 315). Da mu četrti črkopis ne more biti gajica, kakor misli Štrekelj (ČZN VII, 318), sledi iz njegovega zatrjevanja, da se je odločil za nevtrarno gajico radi tega, ker dobro vé, da bi ga »nasprotna stranka« (= pristaši ostalih treh črkopisov) grajala, če bi se odločil za katerega »dotičnih« (= kurzirujočih četvero).

Gre torej za bohoričico, danjičico, metelčico in še en črkopis, ki ni gajica. In res nastopa taka četvorica v dveh še ne priobčenih Vrazovih epigramih, ki sta nastala brezdvomno pred 1837. letom, ker sta pisana še v bohoričici, najbrže v letih 1834—35, ker nosi na isti poli ena pesem datum 12./1. 34:

Epigram na pisavo »kaše«. ¹⁾

Ak hočeš znat, kak pisala bo naša
akademija zdajna slovo „kaša“,
kaj bo povsod Slovencom razumeti „kaša“,
práv pazi. — Ne veš krivoverno „kafha“
ne po vogerskem dolgem gnusnem „kasha“,
po štajerskem ne, novem kratkem „kava“,
in ne Cyrilleki po kranjskem „kanna“;
kaj od Gorice do Šoprona kaša,
in od Biláka do Lotmerga kaša.

¹⁾ V rkp. brez nadpisa; omenil je epigram že dr. Drechsler, St. Vraz 37.

ne bo pisala „kafha“ neti „kasha“,
 net bo pisala „kasha“ neti „kafha“,
 ampak pisat bo mogla zdajna naša
 akademija, vsim Slovencom kaša,
 de razumet bo, kaj nekdanja kafha,
 na mesto štirih kaš le kratko ka $\left(\begin{array}{c} fh \\ sh \\ s \\ III \end{array} \right)$ a.

Bogastvo slovenskiga jezika.

Naj Arabčan z' obilnostjój i Grek se košati jezika
 Mojga ponasa mi Nemo naj i sromaštvo Rimljan,
 Kolko pa mata beséd za „Kreutz“ ino „crux“ vaj vprašam?
 Jaz Slovinc mam krish, križ ino krix ino kriš.

Da ima v vseh treh slučajih Vraz na misli iste štiri črkopise, je pač brezdvomno, a da se je ohranil samo prvi njegov abecedni epigram, kjer je *sh* = *š* kakor v Vaši »ABC Knizhici«, bi lahko marsikdo sklepal: četrti slovenski črkopis je Vrazu abeceda, ki je bila namenjena »Slovencom med hrovačko ino kranjsko deželo.« Toda ker se drugi epigram, ki ima *š* = *ž*, takemu sklepu protivi, je mogel meriti Vraz s četrtim slovenskim črkopisom le na kajkavsko grafiko, ki je rabila *sh* = *š* in obenem tudi *s* = *ž*; vejico nad *s* je napravil pač le z namenom, da loči kajk. *s* = *ž* od bohoričičnega *s* = *z*.

Vpraša se, kje je treba iskati Vrazov »milijon Slovencev«. Da je prišteval sem notranjeavstrijske in ogrske Slovence, je iz prvega črkarskega soneta jasno, ne da se pa precej določiti, ali tudi Kajkavce. Verjetno je, da je čital Vraz Šafaříkovo »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur« iz 1826. leta, kjer je kajkavščina označena kot »nijansa« oziroma »varieteta slovenščine« (235—36, 265), cenjeno pa število »vindijskih plemen [Slovencev] na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Ogrskem na približno 800.000« (25—26) a število prebivavcev zagrebške, križevske in varaždinske županije na blizu 303.000 duš. Čeravno se številke ne vjemajo do pičice, je vendar skoraj gotovo, da je prišteval Vraz v svoji slovenski dobi med svoj »milijon Slovencev« tudi Kajkavce, ker bi sicer ne mogel trditi, da kurzirajo med »milijonom Slovencev« — štirje alfabeti.

Bilo temu kakorkoli, toliko sem menda dokazal, da Vraz vsaj do koncepcije obeh črkarskih sonetov in zagovora gajice Vaše abecede še ni bil videl, čeravno se je za slovenske črkopise živo zanimal in četudi so bili »Slovinci med hrvačko in kranjsko de-

želo« — njegov zavičaj. Ni pa izključeno, da ponuja Vaša »ABC knjižnica« enega iz črkopisov, o katerih je bil Vraz slišal, da se pripravljajo ...

Določneje odgovoriti se dá na drugo vprašanje, ki se rodi ob čitanju Vaših prispevkov: ali se sme generalizirati, da »v dobi Vrazove mladosti še ni bila prodrla zavest o enotnosti naroda štaj. slovenskega in kranjskega« in da se je »iztočni Štajer takrat smatral za ... posebno narodnost, ki s Kranjsko ni v bližji zvezi nego s Hrvatsko« (49)?

Škoda, da niste opozorili pri tej priliki na zveze, v katerih ste ta moment že poudarjali. Zametek je treba iskati menda že v »Prešernu in slovanstvu« na 31. strani, zabeležene pa imam še: Časopis za zgodovino in narodopisje 1904, str. 153. in 1906, str. 28.; Rad 162 (1905), str. 22. sl.; Ljub. Zvon 1910, str. 416.; Slovan 1910, str. 328. Iz zadnjih dveh zvez je tudi razvidno, zakaj polagate na ta moment tako važnost: »Nočem reči: Bil je (Vraz) Slovenec, kakor smo Slovenci dandanes mi, a je postal Hrvat. Zakaj s tem bi zakrivil elementarno neistino, ki jo je izrekel marsikdo, ker je razmere sedanjosti prenesel v preteklost. Zavesti o enem slovenskem narodu namreč še ni bilo v dobi Vrazove mladosti« (Zvon) ... »Vraz se je iz Gradca ... preselil v Zagreb ter odsle pesnil in pisateljaval v hrvatsko-srbskem jeziku. S tem svojim korakom je ostal le zvest tradicijam svoje ožje domovine, ki je bila v prejšnjih časih s sosedno Hrvatsko eno kulturno področje« (Slovan). Torej: historična motivacija Vrazovega prestopa.

Avtor Vaše »ABC knjižnice« primerja svoje nove znake pač s »kranjskimi«, ne pa tudi s »hrovačkimi«, kar se nikakor ne more smatrati za dokaz, da bi se s Kranjsko ne bil čutil »v bližji zvezi nego s Hrvatsko«. Šerfu »slovenščina« (= govornica Slov. Goric) in hrvaščina nista enota, ki jo stavi poleg »kranjščine«, kakor sklepate Vi, ampak dve, enoti ... Posameznim faktom, na katera opirate svojo trditev, se dá torej malo ugovarjati. In vendar ali se Vam ne zdi, da ste drugodi že nekaj naglašali, s čimer bi bili morali tudi v tej zvezi računati?

Glejte, Kopitarjeva »Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark« je vendar knjiga, ki slovenske celokupnosti ne naglašá samo v naslovu! Kakor veste, se je čitala ta knjiga tudi na Štajerskem (Šmigoc, predgovor), kjer jo je rabil Primic celo za učno knjigo (Kres III, 608; Istočniki II, 298). Pač po Primčevi iniciativi si jo je omissil n. pr. Kvas kot fizik-

osmošolec 1811. leta, kakor kaže podpis na mojem primerku: »Colomani Quas, Phys. anno 1811«. Ugovarjali bodete morda s pozivom na upor »Ljutomerčanov« proti Primčevim težnjam, o katerem je pisal Primic Zupanu 26. julija 1812: »Ljutomerčani se hočejo od nas Kranjcev [kamor prištevajo tudi Celjane] popolnoma ločiti ... Strašno zmerjajo nad pokvarjenostjo našega naréčja« (Istoč. II, 287). Skoro gotovo je vodil opozicijo »Ljutomerčanov« že 1812. leta Danjko, ki je študiral v Gradcu takrat bogoslovje. Toda, ali je res tako lahko pozabiti migljajev, ki opozarjajo, da se je krepila poleg separatistične Danjkove tudi vseslovenska struja? Že Šmigočeva slovnica izpričuje, da njenemu avtorju zavest slovenske celokupnosti ni bila čisto tuja. A Murko je urbi et orbi proglasil, da je treba razumeti pod imenom »Slovenec« slovanski narod »na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v zapadnih distriktih Ogrske«, da tvorijo Slovenci »od Plača in južnega brega Mure tja dol do jadranskega zaliva, in od meje hrvaške tja gor do visokih pokrajin koroških« svojo posebno slovensko enoto. Pa kaj bi o Murku govoril, saj ste v Časopisu za zgodovino in narodopisje 1905, str. 59. podčrtali Vi sami, da je Murkovo delo »družilo po svoji vsebini in imenu Slovence v posebno enoto«! Tiste prisluškovavce najinemu razgovoru, ki so jim dati morebiti že izpadli, bi bilo menda dobro še opozoriti, da so nastopila Murkova dela romarsko pot med Slovence istega 1831. leta, ko se je začel Vraz vbadati na polju slovenske literature.

Da je tore vsaj v tistih »petih letih«, ko je Vraz »z vso ljubeznijo obdeloval ... nehvaležno polje« slovenske literature, zavest o enem slovenskem narodu, torej tudi zavest o enotnosti naroda štáj. slovenskega in kranjskega, že obstojala, je treba pač priznati! Vplivu 48. leta se pripišuje v naši kulturni in literarni zgodovini sploh precej več, nego pride v resnici samo na njegov rovaš. Iz nič kaj ustvarjati se tudi takrat ni moglo. Treba je ločiti med momenti, ki jim je to leto le razvezalo krila, in med momenti, ki imajo v tem letu svoj pravi izvor. Ne gre za to, koliko Slovencev se je pred 48. letom zavedalo slovenske celokupnosti, ampak za to, ali je ta ideja sploh že živela, torej v danem slučaju za odgovor na vprašanje, kako stališče je zavzemal proti njej v letih 1831—36 Stanko Vraz.

Vraz da bi v svoji slovenski dobi ne bil nosil v srcu »zavesti o enem slovenskem narodu«?! Muči me dvom, ali sem Vas sploh prav razumel, zato hočem opozoriti le na toliko momentov, da

lahko odgovoré najini prisluškovavci sami na gornje vprašanje. Terminologija je delala tudi Vrazu preglavice, zanj so »vsi sini južne Slavie Slovenci«, zanj je »to ime (=Slovenci) samo južnih Slavov, severnih ime je = Slovani ali Sloveni« (ostalina). Toda naj se prečitajo še enkrat njegovi črkarski epigrami s posebnim ozirom na obseg njegovega »milijona Slovencev«, s tem pa spravijo v sklad sledeča dejstva: Vraz se obrača že v slovenskih prvenjih do sinov »Slovenije« ob »bregovih cvetnih Drave, Mure, Save«; Vraz se trudi do 1837/ leta za enoten knjižni jezik notranjeavstrijskih Slovanov; Vraz izjavlja ob prestopu, da je »s Slovenijo obračunal«. »Razmere sedanjosti v preteklost« je potemtakem prenašal že davno pred 48. letom Prešeren — glejte pisma in znani epigram ...

«Ker Vam hočem biti čisto odkritosrčen, se Vam moram tudi izpovedati, da mi Vaše operacije z »zvestobo tradicijam« ne imponirajo. Če bi bil hotel nadaljevati Vraz tiste tradicije, bi bil moral pisateljvati vendar v — kajkavskem narečju! V privatnem pismu mi pišete: »Da, ali ker so Kajkavci začeli pisati štokavski, je šel naravno on z njimi.« Toda — v pismih Prešernu in v slovenskem predgovoru »Narodnih pësnih ilirskih«, kjer zagovarja Vraz svoj korak, boste iskali spomena tistih tradicij zaman, dokaz, da bi računal napačno, kdor bi jih štel med neposredne motive Vrazovega prestopa. Izhodišče za presojo Vrazovega razvoja ostane še vedno njegovo podčrtavanje nehvaležnosti slovenskega literarnega polja in pa njegova izjava, da »se mi priključil našim južnim sosedom toliko iz gramatičnega prepričanja kakor iz uvidene potrebe«, ali, kakor pravi na drugem mestu, ker je bil »previžan, da je vse pisanje v slovenskim, kar nije za prosti polk, ampak za izobražene odloženo, ničemerno délo.« Kdor bo momente Vrazove agitacije sine ira et studio podrobno analiziral, bo moral vzeti sicer na znanje stavek na 30. str. Vašega »Prešerna in slovanstva«: »Prešeren je ilirizem slabo pobijal«, pribiti bo moral pa tudi nekaj drugega: Vraz je vsaj proti Prešernu slovenski ilirizem slabo branil.

¶ Pri presoji zgodovinskega slovenskega preporoda se naše ceste križajo, ker si nismo edini v odgovoru na vprašanje, kaj bodi za dogleden čas Slovincem prva in glavna skrb. Vi mislite, da morajo Slovenci predvsem misliti na pomnoževanje »južnih Slovanov/ z enim knjižnim jezikom«, kakor sklepam iz

»Prešerna in slovanstva« str. 33—34: »če bi se vsi Kranjski pisatelji za izobražene kroge (Čbeličarji) že v tridesetih letih priprijeli srbohrvaščine, bi bilo Slovanov po Koroškem in Štajerskem sicer nekaj manj, a fužnih Slovanov z enim knjižnim jezikom bi bilo več; mi želimo, naj se iščejo in krepijo predvsem sredstva, da se zamesi v najširje plasti kulturni kvas in da se ohrani vsaka ped slovenske zemlje. Kako bi slovenski preporoditelji po Vaših mislih bili morali v konkretnih slučajih ravnati, da bi bil uspeh njihovega dela vsaj približno tak, kakršen je sedaj, še pravzaprav natančno ne vemo. Na 34. str. »Prešerna in slovanstva« trdite, da »do l. 1848. [do preosnove šol] bi se (ilirski) jezik toliko udomačil, da bi ga vlada kot knjižni jezik vpeljala v šole«, na prejšnji strani pa zopet pišete, da »stoječ na odgojnem stališču, se je Slovanšek moral ogibati ilirizma! Ali literarni dualizem? In šoli bi ž njim ne bilo treba računati? K pravični oceni slovenskih preporoditeljev bi mnogo pripomogli, ako bi o priliki obširneje razbrali, kaj bi bili preporoditelji v posameznih fazah one dobe morali storiti. Seveda bi moral upoštevati tak razbor tudi moment, ki se ga je doteknil v pismu Gaju 1835. leta že Vraz: »radi mi u Vaše kolo stopimo (kot Slovenci), al vonder prosimo, nehajte nas za Horvate imeti, to imè nam zmirom sedajno mejo Horvatskega na pamet nosi, in na našo zibelj opominja, ki je le ovi kraj, ti maš srce, lahko čutiš, kak težko je njene mile glase pozabiti. Bolelo bi Te, de bi kdo rekel, Ti si Polak, al Rus al Čeh al Kranjc, pusti z misli ime Horvat. Tak je tudi naj rodstva kraj mili, ako je ravno mali in bezslavni in ne tak prostoren« (ostalina). Ko me je prijatelj opozoril, da imajo v Zagrebu »dunajske Prešernovce« za najemnike dunajske vlade, sem se moral na glas zasmiejati: saj vem, da bi storil našim germanizatorjem največjo uslugo, kdor bi pregovoril slovenske liste, da bi začeli izhajati v srbo-hrvaškem jeziku in dopovedavati našim kmetom na Štajerskem in Koroškem, da so Hrvatje.

Četudi »dunajski Prešernovci« proti enostranskemu in zato krivičnemu prikazovanju naše preteklosti skozi ilirska očala protestiramo, vendar ne bo škodovalo, ako mi verjamete, da se po slovenski navadi s svojo hrvaščino tudi mi radi postavljamo, da gledamo na srbohrvaštvo brez predsodkov in da nikakor nočemo metati »kamena smutnje« na pot tistim, ki delajo s primernimi in ne izzivajočimi sredstvi za ono formo hrvaškoslovenske zajednice, ki je za dogleden čas edino mogoča in ki koristi tudi sloven-

ski celokupnosti. Pozdrav slovenskemu inteligentu, ki ne dela razločka med hrvaško, srbsko in slovensko knjigo, ampak ima nakup in čtivo vseh treh za svojo dolžnost! Pozdrav slovenskemu uredniku, v čigar listu nas informirajo o svojih težnjah Hrvatje in Srbi sami in v svojem jeziku! Pozdrav vsem, ki se trudijo, da se medsebojno spoznamo ter dobimo tudi zunanjo literarnega življenja čimveč skupnih torišč! Pojavi, kakor informacije, ki jih je dobil med hrvaško-srbskimi koalicionaši Scotus Viator, ali kakor namera kakega srbohrvaškega »angleškega kluba« na Dunaju, kjer se ni mislilo vzprejemati slovenskih členov, nas ne smejo motiti! Tudi če bi zmagala pri Srbohrvatih na celi črti misel, da mi nismo enakovreden faktor in da se nam zajednice ne izplača vračati, ostane naše pojmovanje hrvaško-slovenske zajednice za nas kulturna vrednota.

Lepo Vas pozdravljam

vdani dr. Fr. Kidrič.

Dunaj, 18./1. 1912.

II. Naš prepород.

Rajši nego o zgodovini našega prvega prepорода pišem danes o našem drugem, t. j., o sedanjem prepородu.

Kot »homo agens« uvažujem sicer oni stari prepород »hominis docentis«, a oni stari prepород je le en faktor, ki ga jemlje v poštev, kdor gradi bodočnost.

Poleg tega faktorja mu je uvaževati veliko število drugih, ki jih diktira sila časa in pestrost življenja in ki niso zgolj literarni ali filološki.

Vsi prepiri o preteklosti so za bodočnost končno manj važna stvar. Hrvatje in Srbi so v svoji preteklosti močnejše diferencirani nego mi in Hrvatje in vendar so sedaj celo politični »pravaši« za skupno kulturno delo — hvala pameti in modrosti človeški!

Posebe se da seveda mnogo govoriti o tem, kaj naj bi bili naredili naši prepородitelji, kako naj bi bili postopali, da bi se bil takrat uresničil ali znatno pospešil ilirski ideal. Eden bi pri tem rekel: »To bi se bilo moralo zgoditi«, drugi bi pa takoj pripomnil: »To ni bilo mogoče« itd. itd. In tako bi se prepirali sem pa tja o tem, kaj bi bilo mogoče ali ni bilo mogoče, in bi zašli morda celo v problem o »svobodi človeške volje« itd.

Važnejši, nego taka zgodovinska teorija, je kategorični imperativ: »Bodite dobre volje in storite odslej, kar le more vsak!«

Ali je v Vrazovi-Prešernovi dobi mogoče govoriti o »vseslovenstvu« v današnjem pomenu besede, o »vseslovenski zavesti« in o »vseslovenski volji«, je teoretično vprašanje. Rezultat bo ta-le: Eni so pristajali na Ljubljano, t. j., njih misli so se kretale v področju današnjega slovenskega sveta (Murko), drugi te zavesti niso imeli, tretji pa se ne samo tega niso zavedali, ampak so Kranjstvu kot središču bili protivni ter ostali v svoji ožji domovini ali pa naravnost gledali v Zagreb (Jaklin, Danjko, Kočvar, Vraz itd). Gre sedaj morda in le za to, katerih je bilo več; o enotnosti onodobne zavesti se ne more govoriti in ker se o tej ne more govoriti, se v oboje ne more trditi: Vseslovenska zavest je bila!

Dandanašnji se je slovenska zavest utrdila in precej daleč razširila. To je dejstvo in s tem dejstvom je računati.

Poleg tega dejstva pa stoji drugo, istotako nedvomno dejstvo: južnoslovanski pokret v kulturi in politiki.

In to dvoje se zdi temu ali onemu Slovencu absolutno nasprotje.

Tudi g. dr. Kidrič misli, »da si nismo edini v odgovoru na vprašanje, kaj bodi Slovencem glavna skrb«, ali pomnoževanje južnih Slovanov z enim knjižnim jezikom ali iskanje sredstev, da se zamesi v najširše plasti kulturni kvas in da se ohrani vsaka ped slovenske zemlje.

Meni je dandanes odgovor jasen; oboje je važno in oboje se more sedaj na svoj način izvrševati: takozvano podrobno in demokratsko-kulturno delo na eni strani, gojitev zavesti južnoslovanske in srbohrvatskega jezika na drugi strani. To oboje se popolnjuje, kakor se popolnjujeta notranji in vnanji minister. O tem sem razpravljajl že pred 5 leti v »Analizi in sintezi našega narodnega življenja«, pišoč:

»Bilo je pred 100 leti, ko smo se prvi vglobili v potankosti svojega bistva, takrat ko je v Vodnikovem krogu zavladało gėslo: »Iz naroda!« Istodobno pa se je izvršila tudi sinteza; izvršil jo je Napoleon, ko je združil v Iliriji slovenske in hrvatske dežele, in to sintezo je pozdravil Val. Vodnik, družec tako v sebi analizo in sintezo. V Prešernovi dobi sta se ločili struji, struja poglobitve (analiza) in struja razširitve (sinteza), struja Kr. Čbelice in struja ilirizma, struja Prešernova in struja Vrazova.

Trvenje med njima je trajalo do Stritarjevih časov. Nadvladala je analiza in to je imelo svoj globoki pomen; izkopalni so se domači zakladi, zakladi čuvstev, pesmi in jezika; organiziral se je narod, ki ima svojo zavest, zavest individualitete; nastala je naša posebna književnost in naša politika, naša domača notranja politika. Pri tem smo se pa zarili v vse črvičje življenje na cestah naših sel ... a »majhne razmere, majhni ljudje, zadehel zrak — povsod vse samo filistri!« to je baje slika domovine naše, kakor jo vidi iz tujine slovenski umetnik. To je gotovo, da se na selu ne razvije velik umetnik in da se na selu ne rodi velika politika; tam se čuje vsaka kokoš in tam se smatra pretep dečarije za uvaževanja vredne dogodke. Na širših ravninah zaveje zdrava burja ter požene kužni zrak, ki leži nad malim, v globeli ležečim selom ... Treba je včasih pogled obrniti od vseh »sitnih« vsakdanjosti, pa upreti oči v daljavo; treba je poleg notranje tudi vnanje politike, vnanje politike odpora na eno stran in bratstva na drugo stran. Za izolacijo pride družitev, za razvojem individualitete socialni razvoj, za analizo sinteza ...»*)

V borbi za čast in pravice slovenskega jezika, v narodnih in materijalnih žrtvah za ta jezik nočem stati in ne stojim na pr. jaz, skrajnji Ilirec, za nikomer. Žal da nekateri moji ljubljanski samoslovenski antipodi nočejo z menoj konkurirati.

A to pa pravim: Delam rad za ta slovenski narod le, kolikor je in želi biti v veliki južnoslovanski skupini. Tu ima Slovenstvo svoj pomen ... Slovenski narod je in bo po svojih kvalitetah izvrsten kulturni kvas južnoslovanstva, sam za sebe ne pomenja nič.

Pa prosim mir! Mirno premislimo stvar! Spoznavajmo samih sebe! Iz tega spoznanja se nam bo rodilo spoznanje naše svrhe, kolikor se dá govoriti o svrhi živih bitij.

Podobneje hočem o tem drugje govoriti. Za danes le to:

V veliki ali internacionalni politiki pomenijo Srbi za sebe mnogo, pa tudi Hrvatje radi svojega državnopravnega razmerja do Ogrske in radi svojega vpliva v Bosni; Hrvatje in Srbi skupaj pomenijo silno mnogo, a mi Slovenci nič; to je čisto jasno; mi pomenimo nekaj le v avstrijski notranji in nemško-

nacionalni politiki. Državniki se zbrigajo za nas šele, kadar se začuje o nas glas v okvirju Hrvatsva; brez tega smo za njih prav zares *quantité négligeable*. Za diplomate je »južnoslovansko vprašanje« edino hrvatsko-srbsko vprašanje in se pomnoži s slovenskim šele, če kdo Slovence spravlja v okvir hrvatsko-srbski.

Če hočemo biti iskreni, moramo priznati, da nam manjka mnogo atributov popolnega naroda; manjkajo nam ne le najvišje znanstvene in umetniške institucije, ampak tudi veljava najjasnejšega znaka narodnosti, jezika; nimamo na pr. nikjer notranjega uradnega jezika (nimamo torej tako rekoč domovinske pravice niti doma) in ga v dogledni dobi ne bomo imeli; nimamo nikakega samostalnega državnega in vojaškega znaka. In zdaj naj pričakujemo, da nas svetovni politiki in motritelji velikih svetovnih pokretov, kakor Scotus Viator, jemljejo v račun? Ne smemo se precenjevati! Megalomanija bi nam istotoliko škodovala kakor podcenjevanje samih sebe.

Faktično je naša eksistenca za Hrvate-Srbe prav majhne važnosti; sigurno pa ta važnost ni v nikakršnem razmerju z važnostjo, ki jo ima njih eksistenca za nas. Le Istra je v zvezi z našo eksistenco, ves ostali hrvatsko-srbski narod ima politične in vnašnje jezikovne meje, ki ostanejo, tudi če nas ni. To neoborivo dejstvo moramo imeti pred očmi, kadar se pritožujemo, da nam Hrvatje ali Srbi zajednice ne vračajo enako. Dr. Kidrič priznava to sam, ko zatrjuje, da ostane »pojmovanje hrvaško-srbske zajednice za nas kulturna vrednota«, tudi če ne bi bili pripoznani kot enako vredna enota.

Obratno pa z zadovoljstvom konstatiram, da nam umni Hrvatje in Srbi priznavajo tisto važnost, ki jo zares imamo — hvalijo našo vztrajnost, dobro organizacijo, naše drobno delo. Stare trditve, da se Hrvatje in Srbi za to stran našega bitja ne brigajo, ne smemo več ponavljati v tej splošni obliki. Na obe strani gledam in trdim:

»Preziramo se, ker smo majhni, a majhni ostanemo, dokler se bomo prezirali«; tako sem l. 1907. ob močnem odobravanju govoril na zborovanju hrvaških profesorjev, tako sem pisal v »Letopisu Matice Slov.« 1910 in tako govorim danes. —

Kaj torej sedaj?

Na to nihče ne misli, da bi slovenskim kmetom dopovedal, da so Hrvatje. Saj tudi Hrvat še sedaj ne dopoveduje svojemu kmetu, da je Srb, pač pa mu pravi, da sta si brata, da sta si **p r a v z a p r a v e n o** itd., t. j. stvarno eno. Ime že pride in če bi tudi ne prišlo tako hitro, ali sploh ne, stvar, zavest je važna in stori svoje.

Še pred 60 leti smo govorili na Štajerskem o »Slovencih« in »Kranjcih«; naši prepородitelji so l. 1848. klicali, da smo eno, a mnogi kmetje o tej identičnosti niso hoteli nič slišati, češ, kaj pa imamo mi s Kranjci opraviti! Še pred kakimi 8 leti mi je star kmet v Slov. Goricah rekel: »Kaj bomo mi s Kranjci vkup! S Kranjci ni nič!« In neki l. 1911. istotam umrli trgovec se je izražal močno slično. In vkljub temu smo postali eno! Sličen razvoj se lahko vrši dalje v smer hrvatsko-srbsko, če bomo le mi, inteligenca, pravega duha in izkušali doseči zavest enote naše v čim najširših krogih in če bomo popularizirali hrvatsko-srbski jezik.

No in v tej zadnji točki se čudovito ujemava, jaz in dr. Kidrič: »Pozdrav Slovincu, ki se podvrže malemu trudu ter se nauči srbohrvaščine! Pozdrav slovenskemu inteligentu, ki ne dela razločka med hrvaško, srbsko in slovensko knjigo«.

»Razna imena imamo, a v stvari smo eno. Nemci so se nekdaj imenovali Sakse, Švabe, Franke, Pruse; zdaj se imenujejo vsi Nemce. Kaj bi bilo danes iz njih, ako bi ostali razcepljeni v več narodičev? Kaj bi pomenili na svetu Tržačani, ako bi dandanes pisali svoj tržaški domači govor in bi se ne bili oprijeli italijanskega knjižnega jezika, ki je vsem Italijanom isti, najsi tudi z doma različno govore. Skriti bi bili in slabi. Nihče pa ne zahteva, da bi sedaj takoj morali Hrvatje in Slovenci dobiti en jezik. Le ljubimo se in občujmo in delajmo skupaj in enota pride sama od sebe!«¹⁾)

Zavest edinstva bo ostala čisto teoretična, bo ostala zgolj na papirju, ako ne bo združena z vso moralo bratske ljubezni.

Kjer je greh, tam je treba poučevanja. Kdor je pravi prijatelj, bo svojega prijatelja opozarjal na njegove napake in na škodo, ki mu lahko nastane iz njih. Toda pouk sprejme člo-

¹⁾ V tržaškem „Velikem Jadranu“ 1912.

vek rad le, ako ve, da prihaja iz dobrohotnega srca, iz prijateljske zabrinjenosti, t. j. če zaupa učitelju; zaupanje pa si najprej pridobiš, če dejanski pomagaš, če se s čini izkažeš dobrotnika. Najslabše sredstvo pa je golo zabavljanje, najsi so tudi napake istinite; zlasti ne izda nič, ako mi dotičnik lahko pove, da nimam pravice, ž njim šolmeštrovati in da lahko — brez mene živi. Zato je reči: Ne zabavljajmo, ne smešimo, ampak svetujmo in popravlajmo, kjer je treba!« Tako sem pisal v Letopisu »Maticе Slov.« 1910 in tako govorim danes.

Kadar imam jaz Hrvatom kaj povedati, pišem v njih listih, grem kot prijatelj na njih skupščine, seje in posvetovanja v Zagreb ali Požego, v Samobor ali Karlovec in zdi se mi, da sem vkljub včasi ostrim svojim besedam še vedno dobro došel, saj nisem tujec — razen kakemu madžaronskemu velikemu županu. Kaj je pa hotel doseči in kaj je dosegel g. dr. Glonar, ko je v madžaronskih uradnih »Narodnih Novinah« priobčil listek proti mojemu »staremu« ilirizmu, tega ne vem.

Dr. Fr. Ilešič.

Pregledi in referati.

Država in družba.

Urejuje dr. **Bogumil Vošnjak.**

Pravo.

Hans Kelsen: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre (XXVII+709 str. Mohr, Tübingen 1911.)

(Konec).

Avtor razlikuje dvojni pravni rek (Rechtssatz) in sicer v ožjem zmislu, katerega imenuje podanike zavezujoč pravni rek, in drugega v širšem pomenu pa nazivlje državo zavezujoč pravni rek. Država mora hoteti samo svoje lastne čine, nikdar tujih, zakaj nemogoče je v etično-pravniškem zmislu hoteti tuje vedenje. Kelsen (str. 206) argumen-

tira tako-le: Ako izraza pravni red voljo države in ako meri državna volja k lastnemu vedenju (Verhalten), ne k vedenju podanikov, potem mora izražati pravni rek voljo države k lastnemu vedenju. Pravni rek je pogojna volja države h kazni ali eksekuciji, ki jo določuje pravni red. Na ta način se spoznavajo podaniške pravne obveznosti. Pod izvestnimi pogoji, to je, kadar predpis pravnega reda, ki mu je izvir državna volja, to določuje, se realizira pravni rek, bodisi da kaznuje prestopnika, bodisi da mu nalaga kako dolžnost ali zahteva izvršbo

kakega državnega čina. Samo v slučaju, kadar pravni red določuje, da se naj prišteva kak čin državi, je smatrati, da je država hotela ta čin, da se nji prišteva. Država je torej vir vsega hotenja pravnega reda. Nikdar ne more storiti kaj protipravnega, kaj krivičnega, saj je volja pravo. Protí pravu, proti svoji lastni volji pa nikakor ne more dejstvovati. Ako se v kaki državi sankcionira zakon, ki izpremeni ustavo, ne da bi se to vršilo po zakonitih določbah, je to pravno povsem nepojmljivo. Taka izprememba je dejstvo, ki ga ni mogoče umevati s pravnega stališča in ki ga nikakor ne gre presojati pod pravnimi vidiki. To je velika težkoča javnega prava, da je pravni red neredko podvržen katastrofam, ki povsem izpremenijo stara pravna razmerja. Te izpremembe so samo važne za sociologa, ustavnega zgodovinarja in proučevalca pravnega nauka o državi, nikakor pa ne za pravnika, ki edinole proučuje pravni red statično, ne pa dinamično.

Država pa ne zavezuje samo državljanov, ampak tudi samo sebe. Pravni rek more izražati tudi voljo države, da se ravna po pravnem pravilu, ki ga je sama ustvarila. Pravni rek v širšem pomenu besede izraža voljo države, da se ravna po izvestnem načelu. To je samoobveznost države. Pravni reki v širšem pomenu besede so vsi oni izrazi državne volje, ki jih realizira uprava. V teh pravnih rekih izraža država svojo voljo do izpolnjevanja obveznosti, ki si jih je sama naložila.

Kelsen je mnenja, da polagajo teoretiki premalo važnosti na pojem dolžnosti, ki je pravi pendant k pojmu subjektivnega prava. Pravni reki ne statuirajo samo pravic, ampak tudi dolžnosti. Bistvo pravnega reka je, da zavezuje pravne subjekte. Doslej se je teorija malo bavila s pravno dolžnostjo. Pravna dolžnost se še ni razlikovala pod dvojnimi,

subjektivnim in objektivnim vidikom. Obširno preiskuje avtor filozofski pojem dolžnosti, posebno pojem moralne dolžnosti (str. 313). Vladajoča teorija je naziranja, da se krije moralni pojem dolžnosti s pravnim. Tudi Jellinek identificira moralno obveznost s pravno in izkuša dokazati, da je vsaka zaveznost tudi moralna samoobveznost. Iz vseh dosedanjih izvajanj Kelsenovih je že razvidno, kakšen bo način njegovega argumentiranja. Ločitev med moralo in pravom je izhodišče njegovih izvajanj. Sploh je vsako uvaževanje moralnega značaja prav nevarno, ker tako lahko zavaja nazaj k staremu prirodnopravnemu pojmovanju. Z vso upravičenostjo naglašava avtor, da je pri vprašanju pravne dolžnosti pač nezmislno sklicevanje na moralo, dočim se proučuje objektivno pravo brez ozira na moralo, samo z ozikom na konkretno pozitivno pravo. Treba je zavračati mnenje, da je izvir pravne dolžnosti moralen ali kakšen drugi socialen faktor in ne državni zakon. Na kakšnih nesigurnih podlagah bi slonela taka pravna dolžnost, zakaj morala in podobni socialni faktorji pogrešajo nekega stalnega kriterija! Kako bi sodil sodnik, kako bi upravljaj uradnik, če bi se moral ozirati na tako subjektivno navdahnjen pojem, kakršen je pojem morale ali pa morebiti kulture. Taki široki, megleni pojmi bi jemali pravnemu življenju vso potrebno stabilnost. Vladajoča teorija konstruira pravno dolžnost povsem na psiholoških podlagah. Obveznost je proces psihične sile, ki je isti na polju prava kakor na polju morale. To psihično in sociološko razlaganje pravne dolžnosti odklanja Kelsen, zvest svoji razdelitvi tega, kar je, od tega, kar ima biti. Kakor pri pravu, tako je treba tudi pri dolžnosti podčrtati moment tega, kar ima biti, in se ni dopustno spuščati v razlaganje eksplikatoričnega značaja.

Sedaj nastane vprašanje, kako je mogoče smatrati pravni rek za pravno dolžnost. V to svrhu je treba pravni rek subjektivirati, to je, treba ga je uporabiti z ozirom na konkretni subjekt. Objektivni, za vse veljavni pravni rek se na ta način vsled subjektiviranja izpremeni v posameznikovo pravno dolžnost. Temelj temu naziranju je, da vsak pravni rek statuirá neko pravno dolžnost in da je treba smatrati dolžnost in pravno pravilo za enoto.

Posebno srečna je Kelsenova polemika proti teoriji priznanja. Ravno z ozirom na ta problem je imel avtor mnogo gradiva, ki ga je mogel uporabiti v polemične svrhe. Ravno to poglavje je dokaz, kakšni pojmi strašijo v pravnem nauku, ki jim nedostaja vsaka znanstvenost. Teorija izkuša razlagati pravno obveznost na ta način, da si predstavlja, češ, da državljan priznavajo pravna pravila. Državna volja postane subjektova volja šele tedaj, ko se mu subjekt podvrže, s tem da ga prizna. V priznanju se mora iskati glavni moment pravne obveznosti, zakaj brez nje ne more imperativ veljati kot zavezujoče pravno pravilo (str. 350). Kelsen imenuje teorijo priznanja največjo metodološko zmotu pravnega nauka te discipline, ki je itak polna zmot. Tudi tu ono usodepolno zamenjavanje dveh ločenih poprišč; morala in pravo nista ločena, ampak se nahajata v nedopustni zvezi. Za pravnika nikakor ne prihaja v poštev, ali nasprotuje kak pravni rek nravnim zakonom. Ako je država izdala kakšno pravno pravilo, je to obvezno za državljané in za tako ga mora smatrati tudi pravni teoretik. Vprašanje, ali odgovarja pravni rek tudi morali, je za pravnega pozitivista irelevantno. Predpogoj priznanja pravnega reka je poznanje tega, kar je treba priznati. Kdo naj priznava pravni rek? Vsi pravni subjekti brez razlike starosti in spola? Ali je treba priznati

pravni red v celoti, ali pa zadostuje priznanje posameznih pravnih pravil? Kakšno je razmerje med priznanjem in poznanjem prava? Na ta vprašanja nam ostajajo teoretiki priznanja odgovor dolžni. Posebno se je eksponiral za teorijo priznanja Bierling v svojem spisu: „Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe“. Bierling izjavlja, da zadostuje, ako je priznано občno pravilo, da so državni zakoni obvezni. Pa tako priznanje in bianco vseh državnih zakonov ni nikako priznanje, ampak ima samo formalni pomen. Ves nauk o priznanju sloni na juristični presumpciji, da so vsi zakoni državljanom znani. To je gotovo precej smela fikcija. Teorija o priznanju, kakor tudi o pravni dolžnosti je povsem nasičena prirodno-pravnega naziranja in obe sta v ozkem stiku s prirodno-pravno pogodbeno teorijo. Pri teoriji priznanja je izražena glavna misel pogodbene teorije: subjekt ima sodelovati, kadar ga zavezuje državna avtoriteta. Prav zanimivo je zasledovati, kako Kelsen po Bierlingovih stopah odkriva stare prirodno-pravne misli, ki so se zdele že zdavnaj mrtve in ki se vtihotapljuje s tako lehkoto v najnovejše pravne sisteme. Teorija priznanja dokazuje prav posebno, kako omajana so marsikatera načela pravnega nauka, kako se je treba v tej disciplini bolj ko v vsaki drugi varovati vseh nesolidnih fikcij, ki so v škodo zdravemu razvoju discipline. Treba je priznati Kelsen, da je v pričujočem spisu storil to prepotrebno delo z velikim pogumom, ne boječ se starih avtoritet.

Samoobveznost državne osebnosti je pojmljiva samo, ako se smatra za povsem enako vsem drugim pravnim osebam. Med državo kot pravno osebo in drugimi pravnimi osebami, ki smo jih doslej smatrali za podrejene državi in njej neenakopravne, ne sme biti nikake razlike. Pojmovanje države kot samoobvezne osebnosti one-

mogoča realno psihično naziranje. Individualne psihe nima država, in radi tega je tudi nemogoča pravna dolžnost države pri tem poizkusu konstrukcije.

Jako globoko sega Kelsen v vso dosedanjo teorijo, ko izkuša revidirati pravniške pojme o zakonodaji. Ako bi obveljalo njegovo načelo, potem se morajo izključiti iz pravnega nauka o državi vsa ona poglavja, ki se tičejo zakonodaje, volitev v zakonodajne zastope, parlamentov in vladarjev, ki skupno s parlamentom določujejo vsebino zakonov. Argumentacija je sledeča: Državne volje, izražene v zakonu, ni dotlej, dokler ni zakon sankcioniran in proglašen. Prej državna volja ni dovršena. Niti parlament niti vladar ne moreta biti državna organa, ker samo sodelujeta pri državni volji. Kelsen (str. 417) trdi še celo, da je monarhično načelo politično, nepravno, istotako politična mu je razlika med konstitucionalno in parlamentarno monarhijo. Vendar je treba pomisliti, da marsikateri oddelki vladarskega in parlamentarnega prava ne morejo biti proučevani edino pod vidikom ustvaritve državnega zakona. Parlament izvršuje na primer velevažno kontrolno delo, ki mu je temelj državni zakon. Zakaj ne bi v tem oziru imenovali parlament državni organ, ker vendar odgovarja to delo državnemu zakonu. Tudi vladar izvršuje svojo oblast v obsegu, kakor to določa zakon, izraz državne volje. Povsem upravičena je pa trditev, da ni mogoče pravno spoznavati dejanjsko razmerje, ki vlada med vladarjem in zakonodajnim zastopstvom. Razlike, ki jih ustvarja državno življenje in ki se potem kažejo v raznih tipih monarhične ali republikanske vladavine, so po Kelsenovem mnenju strogemu juristu povsem nerazumljive. Ustavni in politični zgodovinar ter proučevatelj socialnega in političnega življenja

ima v tem oziru mnogo hvaležnejše delo nego pravnik.

5.

Nauk o organih je gotovo eden najzamotanejših in najmanj eksaktnih poglavij državnega nauka. Vgnezdila se je navada, da se nazivlje organ država in poslednji volivec, vladar in poslednji uradniški sluga. Bolj ko vsako drugo je to poglavje potrebno korenitega preustrojstva. Staremu Gerberju so bili samo vladar in staleži državni organi. Zdi se, da se sedaj zopet vračamo k prejšnjemu enostavnemu pojmovanju, ker so zmote nauka, ki je videl povsodi organe in ki je bil vsled svoje netočnosti povsem nezanesljiv, vendar nekoliko preveč očitne. Ako imenuje Jellinek organ „oni individuum, čigar volja je volja celega združenja“ (Allg. Staatslehre S. 494), ni smatrati to za vzorno definicijo. Napačno je tudi dajati pojmu organa teleološki značaj. Ako se vključuje v ta pojem organov smoter, postane ta definicija ne pravna, ampak in prvi vrsti socialna. Kelsen se izkuša bližati bolj pravniškemu pojmu organa, naslanjajoč se na pravni rek, ki je kriterij, ali se naj smatra kakšno dejanje za državno dejanje (str. 463). Specifično organska delavnost so po njegovem mnenju ona dejanja, ki so realizacija v pravnem redu izražene državne volje.

Razpravljali smo že o naziranju, da se parlament ne sme smatrati za državni organ, ker njegovi sklepi niso državna volja. Ako bi smatrali vsako ljudsko zastopstvo za državen organ, njega funkcije za ustvaritev državne volje, potem bi morali govoriti o mnogoteri državni volji, zakaj v tem slučaju bi bilo treba pripisati prvi zbornici eno voljo, drugi zbornici drugo, vladarju, ki sankcionira zakonski načrt, tretjo.

Kvaliteta državnega organa ne manjka po Kelsenovem naziranju samo parlamentu, ampak tudi po-

slancu in zlasti še volivcu. Vsak državni organ izraža državno voljo. Nemogoče je torej, da bi vsak poslanec pri glasovanju dal izraza drugi državni volji in da bi vsled tega stala nasproti ena volja drugi. Ravno tako je nemogoče, da bi hotela država, da glasuje eden volivec za tega kandidata, drugi za drugega. Avtor tudi zanika, da bi se smelo imenovati državno ljudstvo državni organ. Že ta pojem državnega ljudstva je skrajno netočen. Kdo spada k ljudstvu? Skupino volivcev ni mogoče identificirati s celotnim ljudstvom. Nikakor pa tudi ne gre prištevati državnemu ljudstvu brez razlike vse ljudi, ki prebivajo v državi. Po Kelsenovem mnenju je prisiljena in nepravniška Jellinekova konstrukcija parlamenta kot sekundarnega organa. Ljudstvo je namreč Jellineku organ države, parlament pa organ ljudstvu. Teorija o organu organa bi se pač mogla imenovati nepotrebna, saj je mogoče umevati dva organa, kakršna sta parlament in ljudstvo, stojеча drugi poleg drugega. Važno je vprašanje, ali je smatrati državni organ za samostojno osebnost poleg državne osebnosti in kakšno je razmerje med državo in njenimi organi. Kelsen je mnenja, da so državni organi samostojne pravne osebnosti. Državna osebnost je povsem enaka vsem drugim osebnostim v državi. Osebnost organova je povsem umetna ali „juristična“. Z ozirom na pravni rek ni državni organ v pravnem zmislu nikaka osebnost, pač pa kot subjekt organskih dolžnosti. To razlikovanje je velike važnosti, zakaj le ako ločimo organovo razmerje do pravnega reka od razmerja do disciplinarno-pravnega reka, ki zavezuje k specifični organski delavnosti, potem je šele mogoče razumeti, da državna osebnost ne more nikdar storiti nič nepravilnega, kar bi bilo proti njeni dolžnosti. Organska osebnost more storiti kaj krivičnega, kaj protiza-

konitega, državna osebnost nikoli. Krivični čin, ki ga je storil organ, se ne sme prištevati državi.

Ako Kelsen trdi, da parlament ne zastopa nikakega splošnega interesa, ampak edinole interese posameznih skupin, je to naziranje nekoliko preveč razredno navdahnjeno. Svrha parlamenta je na vsak način, ustvariti ono enotno državno voljo, ki je srednja komponenta raznih skupinskih interesov in ki pomenja neki povprečen interes, nekako odgovarjajoč zmagujočemu silnejšemu interesu. Volja parlamenta izraža na vsak način neki splošen smoter in splošen interes, ki ga ne moremo imenovati, kakor to dela Kelsen (str. 480), odvečno in nedopustno fikcijo. Že volitev posameznega poslanca pomenja mnogokrat nekaj kompromis nasprotnih si gmotnih interesov, zakaj ti interesi si v praktičnem življenju ne stojijo nikjer tako ostro nasproti, kakor v socialistični teoriji razredne borbe. Kelsenova argumentacija glede razrednega značaja parlamenta je preveč zasnovana na vulgarnem naziranju razrednega boja. Vsak parlamentaričen sklep pomenja v večini slučajevev nekaj kompromis nasprotujočih si interesov, v njem je izražena končna harmonična enotnost vsakega državnega pokreta.

6.

Težko je še danes presojevati, v koliko bodo Kelsenova metodološka razmotrovanja vplivala na nadaljnji razvoj teorije. Menda se ne motimo, ako trdimo, da teoriji ne bo lahko hoditi svoja pota brez ozira na to delo. Priznati moramo, da ravna Kelsen povsem dosledno, ako se izkuša znebiti vseh onih političnih priteklin, ki so se vtiho-tapile v pravni nauk o državi, pač zlasti radi tega, ker prirodno-pravne sirene še vedno vabijo tudi izkušene mornarje k nevarnim skalam. Ves ta povsem nepotrebni škodljivi

balast naziranj, ki jim je izvir nekaka osladna limonada „moralka“ in pa starikavo in vendar vedno se pomlajujoče prirodno pravo, ne najde po pravici nikake milosti pred Kelsenovimi očmi. Tem nepraviškim pojmom je napovedal boj na nož. Proč z moralko na pravnem polju. V jurisprudenci naj odločuje to, kar zaukazuje država, vse drugo nikakor ne spada v področje prava. Mejniki med tem, kar je pravo, in pa med socialno oblastjo so potrebni in važni. Ako Kelsen izključuje iz področja strogo pravnega raziskovanja pojem vladanja, mu je le pritrčiti. Opozarjam na tem mestu na to, kar sem razpravljajoč o metodah v državnih vedah pisal o Duguitu¹⁾, ki mu je podlaga vsega pravnega sistema povsem nejurističen pojem vladajočih in vladanih. Tudi Kelsen imenuje „vsako nad- in podrejenost, vsako vladarsko oblastno in nasilno razmerje strogo taktične narave, ki ga ni mogoče izraziti s sredstvi juristične formalistike“.

Podlaga ločitve med obliko in vsebino, med tem, kar je, in tem, kar ima biti, je filozofsko. Treba je, da se dokaže popolna upravičenost obeh teh filozofskih predstav. Ves Kelsenov sistem bi seveda bil hudo oškodovan, ako bi se izkazalo, da ti stebri, na katerih je vse sezidano, niso dovolj krepki. Treba je hvaliti Kelsena radi neizprosne konsekvence, ki je lastna njegovim izvajanjem. Ločitev pravniškega od socialnega stališča ne dovaja do puste formalistike, kakor bi se dozdevalo. Onemu, ki se peča z javnim pravom, bo tudi odslej, da pravzaprav v mnogo večji meri ko doslej, onemogočeno se zanimati za socialno plat pravnih problemov. To mu bo tem lažje, ker mu marsikateri šablonske konstrukcije ne bodo več zaslanjale pogleda na socialno polje. Kelsen nikakor ne zahteva,

da bi se z manjšo pažnjo zasledovali socialni problemi pravnih in državnih institucij. Njegov klic je: Ne konstruirajte tega, kar se ne dá konstruirati. Ne pačite pravnih pojmov s socialnimi paberki, socialnih s pravnimi. Manj pravne konstrukcije na celi črti! Kar se tiče tega, je pač potrebno priznati, da je takemu stremljenju pritrčiti koristno in nujno. Nastaja seveda vprašanje, ali je to tudi izvedljivo. Kar se tiče uporabnosti Kelsenovih metodoloških načel, bo pač avtor sam s pozitivno-pravnimi spisi skoro dokazal, da se jih je mogoče posluževati.

Zdi se, da je Kelsenova knjiga izrednega, rekel bi, za javno pravo skoraj usodepolnega pomena. Njegov nauk ni javnopraven, ampak pravzaprav praven v širšem pomenu besede. Zametuje starorimsko razliko med javnim in zasebnim pravom. Za vse stroke prava naj veljajo isti nauki. Ni razlike med javno- in zasebnopravnimi subjektivnimi pravicami. Kelsen nekako krči pot naziranju, ki vlada v angleškem pravu, ki je ostalo svobodno vpliva rimskega prava. V Angliji ni razlike med zakoni javno- in zasebnopravne vsebine, oba kompleksa pravnih predpisov tvorita pravo. Vse to, kar imenujemo državne vede, imenujejo Angleži „politics“, kar tvori res precej pestro zmes. Razliko med javnim in zasebnim pravom je odklonil z vso odločnostjo tudi Duguit. Ako bi to načelo zmagalo, potem bi nastala povsem nova pravna in državnoslovna sistematika. Na vsak način pa pri taki razdelitvi nikakor ne bi trpela družboslovna in politična stran državnega nauka. Mnogo bolj nemoteno se bo mogla razvijati, ker se bo osvobodila raznih formalističnih priteklin. Vse družabne stroke državnega nauka, prepotrebne za zdrav napredek javnih institucij, javno mnenje in državo, se bodo še bolj skrbno negovale in preiskovale, ko jih ne bo več prepletala pravna konstrukcija

¹⁾ Glej Veda I. str. 239—243.

kakor gost bršljan, ki ovira pristop solnčnim žarkom. Dvomljivo je pa, ali bo Kelsenovo geslo omejitve pravne konstrukcije današnji strogo pozitivni državopravni jurisprudenci, pravnemu proučevanju in formalnemu konstruiranju posebno v prospeh.

Odločno zatrjevanje strogo državnega značaja prava in zakona je posebno v naši dobi silno hvalevreden čin, ko se zopet kaj radi igrajo s pojmom prirodnega prava, tem velikim škodljivcem in nekdam silnim nasprotnikom moderne države. Kelsenove umne in tako izredno globoko zamišljene konstrukcije so posebno radi tega tako dragocene, ker dokazujejo, kako so pravni problemi mnogo lažje rešljivi, ako je centralna točka vsemu proučevanju država, njena volja, njen zakon. Zanimivo je, da se nadeja avtor, ki se s tako železno voljo povsodi zavzema za krepko državno in ne smešno, z „moralinom“ nasičeno prirodno-pravno koncepcijo, da pomeni njegov sistem revindikacijo vpliva družbe in ne širjenje državne vsevlade. Kelsen trdi o sebi, da je novoliberallec, da se vrača k starim častitljivim in poštenim penatom starokonstitucionalne dobe. Izrazil sem že dvom, da bi mogla metodološka teorija vplivati na politični in družabni pokret. Država bo gotovo ostala silna, tudi kadar bodo znanstveniki manj pravno konstruirali. Pa to podčrtavanje družabnega momenta se mi zdi važno z drugega stališča. Čim bolj se bomo navadili ločiti državo od družbe, tem bolj bomo odslavljali tisto uprav tiransko predstavo narodne države, ki ubija vsako zdravo pojmovanje velikih kulturnih smotrov, za katerimi naj stremijo zajednice iste krvi in rase. To naglašanje potrebe, da se goji in obenem razumeva važno družabnokulturnega elementa, je radi tega posebno važno, ker prihaja izpod peresa avstrijskega Nemca. Taka smer pomenja konec starega centralističnega liberalizma. Izpovedi

te vrste, ki so glasen odmev znanstvenega prepričanja, so stokrat več vredne ko politični programi.

„Problemi“ so izšli tik pred Jelinekovo smrtjo. Pomenjajo dosledno nadaljevanje njegovega delovanja, dasi so naperjeni na mnogih mestih prav očitno proti naukom učiteljevim. Vsa relativnost znanstvenih rezultatov in dela se kaže jasno tudi tu. Komaj je Jelinek zatisnil oči, že se je pojavila revizija pre mnogih njegovih naukov, revizija, ki je v marsičem upravičena. Znanost nima absolutnih vrednot, tudi ona je sredi večnega toka in izpreminjanja. Hoja k resnici je, pa to ni hoja po ravni cesti, ampak po poti, ki potnika mnogokrat zavaja. Vendar se ne godi v nobeni stroki, da nauki in sistemi tako hitro zastarijo, da izgubijo svojo vrednost, kakor je to v javnem pravu. Vzrok temu je pač posebno ta, da je javno pravo tako silno blizu socialnemu žitju, da nosi v preizdatni meri beleg svoje dobe. Kako težko, skoraj nemogoče je danes čitati spise očakov javnopravne literature. Živeli so svoji dobi, ne oni, ki pride, morebiti v večji meri ko pa moške in organizatorji politike in gospodarstva. Ali bo pravna veda, kakršne si želi Kelsen, ustvarila bolj trajne znanstvene vrednote? Na vsak način je pa pri današnjem stanju discipline želeti, da se smatra ono malenkostno pikolovstvo brez širokih horizontov, ki bujno klije ravno pri naših severozapadnih bratih, za dokaz precejšnje omejenosti. Treba je Kelsenu priznati, da vkljub negovanju formalnih vidikov nikdar ne izgublja izpred oči onih velikih horizontov, ki so ravno v disciplini, kakršen je državni nauk, neobhodni predpogoj, da se dobi umen in bister vpogled v ona dejstva in one znanstvene koncepcije, ki nam tolmačijo, kakšno je bistvo države in kakšno njeno razmerje k vsem tako raznolikim pojavom in činom ljudskih skupin.

Bogumil Vošnjak.

Narodno gospodarstvo.

I. Gospodarska politika.

Naša trgovska bilanca, zaščitna carina in drugo.

Conradov „Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik“ pri naša (v 1./2. zvezku 1912) po bruseljskem „Moniteur des intérêts matériels“ statistiko emisij v l. 1910. Ta statistika se razlikuje od drugih

podobnih v tem, da ne izkazuje vrednosti, ki jih posamezne države dajo, marveč kredite, ki jih posamezne države dobe (n. pr. Rusija si izposodi vsoto v Parizu in Londonu; ti dve vsoti nista izkazani v francoski in angleški, marveč v ruski statistiki, i. t. d.). Med drugimi navedenimi nas morajo zanimati naslednje številke (v tisočih mark):

Države, ki dobe posojilo	za deželne, province, mesta	za kreditne zavode	za železnice in industrijske družbe	Skupne emisije			
				1910	1909	1908	1907
Nemčija (s kolonijami)	1.021.564	699.081	705.763	2.426.408	3.035.475	3.048.686	1.806.189
Anglija (s kolonijami, a brez južne Afrike)	954.990	130.610	1.928.592	3.014.192	2.319.694	2.832.844	1.798.375
Francija (s kolonijami)	316.305	156.330	946.890	1.419.525	1.398.708	1.150.954	908.903
Avstro-Ogrska	618.575	141.142	18.630	773.347	361.590	349.584	45.914

Iz te tabele razvidimo, da smo zaostali daleč od zad za tremi svetovnimi velesilami, in to ne le absolutno, ampak zlasti po vsebini posojil: Francija in Anglija potrebujeja največ za industrialne investicije, v Nemčiji pa te investicije niso mnogo manjše od onih za mesta, — in Nemčija ima celo vrsto obljudenih mest, mi pa samo Dunaj, Prago in Pešto; Trst bi v Nemčiji veljal za srednje mesto — pri nas industrialne investicije emitiranih posojil ne znašajo ene sed-

minke posojil kreditnim zavodom in ene tridesetinke posojil deželam. To se sklada z naravnost katastrofalnim stanjem deželnih financ v Avstriji in z našo razmeroma zelo slabo razvito industrijo. (Pri nas je še vedno nad 50% agrarstva, v Nemčiji ob mnogo večji obljudenosti pičlih 34%). Še žalostnejša je rast zadolžitve. V letu 1907. smo emitirali zadolžnic za 45.914 (v tisočih mark!), v letu 1910 pa za 773.347!

Temu stanju odgovarja stanje diskonta, pa katerem notirajo

borze v sledečih mestih	povprečno, v %	največ, v %	najmanj, v %
Pariz			
bančni diskont	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₂
tržni „	3,33	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄
London			
bančni „	4	4	4
tržni „	3,46	3 ⁵ / ₈	3 ³ / ₈
Peterburg			
bančni „	4 ¹ / ₂ —5	4 ¹ / ₂ —5	4 ¹ / ₂ —5
tržni „	5—6	5—6	5—6
Dunaj			
bančni „	5	5	5
tržni „	4,93	4 ¹⁵ / ₁₆	4 ²⁰ / ₃₂

Avstrija ima torej tako neugodno visok diskont, da ga dosega (in presega, le ruski. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je Rusija še manj industrijalna, zato pa ena izmed najbolj reakcionarnih držav, ki jo še vedno razriva tleča revolucionarna „pasivna rezistenca“ in ki si še vedno ni opomogla od gospodarskih udarcev japonske vojne.

Naša pred kratkim objavljena trgovska bilanca podaja enako statistiko pasiv, kakor zgoraj citirana: Pasiva so se od 45 tisoč v l. 1907. zvišala na 777 v l. 1910. (v tisočih K!). Komentarji k tej bilanci so bili različni. Liberalni in demokratični elementi so prorokovali Sodomo, veleagrarci, konservativci in krščanski socialci pa so videli v tem dejstvu lep napredek avstrijskega agrarstva in s tem narodnega gospodarstva; prvi smatrajo za vzrok vsega hudega naše visoke zaščitne carine, drugi vidijo v teh carinah najboljši gnoj za svoja polja. V tolažbo svojih nasprotnikov so se veleagrarci sklicevali na (gori cit.) bilanco francoskih in dr. emisij, kjer tudi pasiva presegajo aktiva. Vsa ta vprašanja so se končno

obravnavala v dnevni politiki, kjer je po nezaslužnem argentinsko meso postalo nekak simbol nasprotja med svobodno trgovino in visoko zaščitno carino. Vsekakor je to vprašanje za slovenski, do 75% kmetiški narod važno, kakor je tudi objektivna presoja tega vprašanja važna za premalo upoštevane točke gospodarskega programa raznih naših političnih strank. Zato se hočemo v naslednjem še nekoliko pečati s tem vprašanjem.

Trgovska bilanca države, t. j. račun razlike med uvozom in izvozom, pravi, da smo za tričetrtil milijarde K več uvažali, nego izvažali, da smo torej iz našega narodnega premoženja plačali to vsoto inozemstvu. Veleagrarstvu sklicevanju na pasivnost angleške, francoske in nemške trgovske bilance prigovarjamo, da imajo te države fonde, katerih ne izkazuje nobena statistika, ki pa popolnoma odtehtajo pasivnost. Tako ima n. pr. Francija svoj denarni trg, ter jej je dolžan skoraj ves svet (poleg Avstrije Rusija s 15 milijardami, Turčija, Srbija, Italija, Španska, Grška, Kina, južna Amerika in Mehika), Francija

uvaža drago kamenje, ga obdeluje in izvaža večinoma v Ameriko, Anglija ima malone monopol na gigantski pomorski transport izven-angleškega blaga, in je angleška trg. bilanca pasivna sploh le radi uvoza žita. Mi pa takih in podobnih rezerv nimamo, kakortudi nimamo kolonij, in če bi jih imeli, ne bi jih mogli rabiti kot ozemlje, ki nam mora dajati sirovine in kupovati naše industrijalne izdelke.

Z denarno politiko (papirnata, zlata, srebrna, kombinirana vrednost) je v zvezi državni kredit. Za bogastvo narodov in držav res da **ni merodajna trgovska bilanca, marveč njihova plačilna bilanca**, toda na plačilno bilanco **vpliva** trgovska bilanca in plačilni promet, ki ga ima država z inozemstvom (zadolževanje, plačevanje dolžnih obresti, dividend, provizij, voznin i. t. d.). Carina naj bi vzdržala produkcijo onega blaga, na katero je naložena, na višini, ki daje narodom ugodne dohodke, državi pa ugodno trgovsko in ugodno plačilno bilanco. A naš mali kmet nimā prilike okoristiti se z visokimi zaščitnimi carinami; saj ne proizvaja niti toliko, da krije domačo potrebo in mu torej zaščitna carina celo škoduje, ista carina pa obenem ne pusti industriji do razmaha. Vrhutega nas tišči silno izseljevanje, ki je posledica slabega zaslužka in nizke industrijalnosti. Industrijalizacija je sploh pogoj avstrijskega in slovenskega blagostanja. Kakor že navedeno, je Slovenec do 75% mali kmet, in vendar je njegova najmočnejša stranka veleagrarna in visokocarinarska, druga pa mestno-trgovska.

Za 1911 je izkazano, da smo v tem letu uvažali samo živil za 217 milijonov. To in ogromna rast pasivnosti naše trgovske bilance dokazuje, da rigorozno zapiranje mej in visoke cene živil niso sredstvo za obogačenje naroda, izvzemši maloštevilni veleposestniški sloj.

Brez družega moremo dosedanjo avstrijsko konservativno gospodarsko politiko imenovati nesrečno in kratkovidno. Dasi smo do 52% agrarna država, nismo država veleagrarcev, marveč država malega kmeta, ki ima kakor obrtnik svoj interes na industrijalizaciji. Ne le „wo die Schlote rauchen und die Massen verdienen“ (Fried. Naumann), mogoča je tudi agrarna industrija: Racionalnost v obdelovanju, organizacija nakupovanja, proizvodnje in prometa blaga in razprodaje, nizka carina („narodna carina“, „nationaler Schutzzoll po Fried. Listu) z maksimalnimi in minimalnimi tarifi, visoko razvita tehnična sredstva za obdelovanje polja (v upravi „občinski socializem“, občina kot zadruga ecc., podeželne tehnične centrale, avtomobilski promet, dograjenje železniškega omrežja) in kar je glavno: Ne produkcija malo blaga za visoke cene, ampak množine blaga za nizke cene, tako, da se ob blagostanju kmeta more nasiti ves narod.

Ni treba, da se identificiramo z raznimi demagoškimi gesli, a vsekakor moramo objektivno presoditi, se je li agrarna visoka zaščitna carina obnesla. Kakor nas uči navedena trgovska in naša plačilna bilanca (visoki diskont), se ni. Zato pa tudi bremena, ki jih visoka zaščitna carina nalaga 48% prebivavstva, meščanom, malemu trgovcu, obrtniku in industr. delavcu, niso upravičena. Če hoče avstr. poljedelstvo upravičeno uživati dobrote carinske zaščite, mora samo znati zadovoljivo kriti potrebe domačega trga. Avstrijsko poljedelstvo tega ni zmoglo, odtod visoki uvoz živil k nam. Druga neugodnost: Ker je dosedanja carinska politika ščitila največ le veleposestvo, malemu kmetu pa ni koristila (izvzemši n. pr. odpravo zloglasne vinske klavzule z Italijo) skoraj nič, in ker se za racionalno gospodarstvo na mali kmetiji ni

nihče brugal, nihče tehnično organiziral produktivnosti male kmetije, konstatiramo poleg visoke zadolženosti malega kmeta uničujoč vpliv slabe letine, — mogočnejši vpliv, nego bi ga slaba letina mogla imeti pri udomačenem racionalnem gospodarjenju. Suša preteklega poletja je jako slabo vplivala na rast krme, vsled česar živo čutimo druginjo živine. Že sedaj je jasno, da je l. 1910. skupaj z ljudskim štetjem provedeno štetje goveje živine izkazalo upadek živine za 3·7%; najbolj je pri tem prizadeta stroka pitane živine, ki se ob neracionalnem travništvu ne rentira. Iz slabe organizacije travništva in poljedelstva izvira druginja krme, zato se je vse odvrnilo od reje pitane živine k mlekarstvu, kjer se je pa tudi že udomačilo roparsko gospodarstvo, zlasti v bližini mest. To dokazujejo med drugim razprave iz zadnjega državnozbornskega zasedanja. Mali kmet se mora na ta način uničiti; izkuša si pomagati s prodajo živine, pozneje pa jo mora za drag denar in z izgubo zopet kupovati. Tako si moremo razlagati, da pri navedenem upadku živine edino visokoindustrijalni deželi Češka in Morava nista udeleženi, kjer je živina celo prirastla za 1·4% oz. 1·5%. Pa tudi tu je prirastek daljši zaostal za onim v desetletju 1890—1900, ko je znašal za Češko 11·7% in za Moravo 22·4%.

Državne podpore za nakupovanje sena, 50% znižanje normalnih tarifov za prevažanje krme, to vse so prepozna in premalenkostna sredstva, le kaplje vode na razbeljeno železo. Istotako lani obljubljena vladna akcija (zavodi za govedo- in prešičerejo, premije i. t. d.) ne presega mej dosedanje malenkostne preskrbe in ne odpomore latentni krizi, v kateri se nahaja avstrijsko agrarstvo in vsled nesrečno izbranih sanacijskih sredstev tudi avstr. industrija, trgovska in plačilna bilanca, t. j. celokupno zasebno in

narodno gospodarstvo. To latentno krizo prav živo občutimo na lastnem telesu. Slovenski kmet sam ne more spoznati vzrokov te mizerije in se udaja demagogiji. — — Povzemimo:

1. Avstrijska trgovska bilanca kaže tričetrt milijarde pasiv z rapidno rastočo tendenco, plačilna bilanca pa nizek kredit, visok diskont.
2. V letu 1911. je bilo uvoženih živil za 217 milijonov K.
3. Mali kmet je gospodarsko-tehnično neorganiziran, proizvaja malo in drago, je prezadolžen, nima vsled desorganizacije in slabih letin ne krme, ne sredstev, da si jo kupi, ne živine, čije število pada. Kmetu ne preostane drugo, nego — izseljenje, ki se tudi vrši;
4. visoka zaščitna carina torej malemu kmetu škoduje, obenem pa uničujoče vpliva na našo industrijo, ki se ne more razvijati; od tričetrt milijarde dobljenih državnih posojil gre najmanjši del v industrialne investicije;
5. edino korist od visokih zaščitnih carin ima maloštevilni sloj veleagrarcev.

Iz tega sledi nujnost:

1. organizacije kmetijske produkcije v zmislu: Mnogo producirati za nizke cene, organizirati promet in razprodajo;
2. racionalno obdelovanje naj se izvrši s stroji: k njih nakupu so poleg zasebnikov in zadrug poklicane občine; dežela naj skrbi za električne centrale, država pa je poklicana (poleg podpor) pomagati sanirati deželne finance;
3. uvesti se mora razumna nizka carina, ki obenem ščiti malega kmeta, ne da bi škodovala industriji, — na sloj veleposestnikov se pa ni treba ozirati, dokler je zanj oškodovan 98% ni del avstr. prebivavstva.

Mutatis mutandis nam bodi vzgled Danska, ki se je v 50 letih razvila iz države revežev v državo

bogatega malega kmeta. Izobrazba, avtonomija, politična zavednost, visoka kultura i. t. d. so posledice smotrnega gospodarskega dela, in končno mi po svojih zmožnostih tudi nismo slabši od drugih narodov.

Bolgarija. Finančni minister Todorov je predložil sobranju budget za 1912: Dohodki 188,578.440 fr., izdatki 186,560.855 fr., prebitok 2,017.585 fr. Prebitki zadnjih dveh finančnih let znašajo 18 mil. fr., finančni položaj je dober, posojilo ni neobhodno potrebno, a da bi se v znesku 180 milijonov fr. pri ugodnih odplačilnih pogojih (tipa $4\frac{1}{2}\%$) obneslo. Potrebovalo bi se za zgradbo cest, luk in železnice ter v konverzijo 6% nega 84 milijonskega posojila iz l. 1892. Državni dolg znaša 606 milijonov fr. konsolidiranih in $47\frac{1}{2}$ milijonov visečih dolgov.

Italija rabi (po poročilu državnega blagajničarja Tedesca zbornici poslancev) 65 milijonov lir izrednega kredita za tripoliško ekspedicijo, a je krit z blagajničnimi prebitki. Računsko leto 1910/11 izkažuje prebitka 35 milijonov lir, ki se porabijo za vojno, popravljeni budget za 1911/12 proračunja 21 milijonov za armado in mornarico, 24 milijonov za šolo, prebitok l. 11/12. je zelo previdno proračunan na 59 milijonov lir. Kurz znaša 100/63, povsod je vse polno prebitkov in kredita. Finančni položaj Italije že 15 let ni bil tako naravnost izvrsten kakor sedaj. Tudi trgovina se je izboljšala, davščine so v sorazmerju z dohodki, Italija ne potrebuje posojil

Tako oficiozno poročilo, ki pa ne pove, v kakem mizernem položaju se nahaja ves jug Italije z otoki vred. O tem podaja prav lepe slike spis Giacoma Barone Russe, *L'émigration et ses effets dans le midi de l'Italie*, Paris, M. Rivière, 1912, 225. str., fr. 4.— V. K.

O diskontu.

Cena denarja — to so obresti — je le malo odvisna od večje ali manjše množine denarja, ki se nahaja vsakokrat v prometu ene in iste gospodarske enote. Le v prav ozkem pomenu velja tukaj splošni narodnogospodarski rek, ki pravi, da je cena kakršnega si bodi blaga ravno v nasprotnem razmerju z vsakokratno na trgu se nahajajočo množino tega blaga. Po tem reku bi morala večja na trgu se nahajajoča množina denarja povzročiti nižje cene in obratno. Cena denarja ni podvržena temu reku. Na tem mestu poglejmo le na nekatere vzroke, ki vplivajo na ceno denarja, to je na diskont. V večji ali manjši meri so nastopili v vseh gospodarsko razvitih državah mesto denarja denarni surogati v ožjem in širšem pomenu besede, kakor bankovci, v kolikor niso kriti z zlatom ali srebrom, čeki, izravnaje dolgov in kreditov potom bančnega kontokorenta itd. Nепrecenljive vrednosti v tem izravnanju, ki nadomestuje ogromne vsote denarja, je Clearing-promet, kakor ga najdemo v veliki meri na Angleškem in v Združenih državah. Miljarde denarja se tam dan na dan plačujejo in posojujejo ter vračajo, ne da bi se efektivno izmenjal en sam vinar. Pri takih uvedbah je razumljivo, da stopi denar v prometu v ozadje in da se rabi le pri plačevanju malih, neznatnih vsot. Veliki zneski se nikdar ne zmenjajo efektivno. Vendar ima efektivni denar jako mnogo vpliva na denarno ceno, ako se nahaja v taki množini, da more takoj in izdatno nadomestiti denarne surogate, ako odpovedo ti svojo službo gospodarstvu. To se dogaja navadno ob času gospodarske krize. V teh slučajih izraža ta nako-pičena množina svojo moč na ta način, da prepreči nenavadno visoko obrestovanje in nivelira obresti. To bomo opazili na Francoskem.

Denar — namreč efektivni denar — je izgubil svojo veljavo pri večjem delu denarnih transakcij. Radi tega je razumljivo, zakaj je njegova cena tako malo odvisna, izvzemši nekatere slučaje, od množine plačevanj. Če bi ne imeli teh surogatov, bi morali uporabljati vedno efektivni denar, in v tem slučaju bi veljal tudi za denar splošno priznani gospodarski rek, da je odvisna cena denarja od njegove množine in sicer v nasprotnem razmerju. Zatorej bomo videli, da je vselej, ko vsaj deloma izgube denarni surogati svojo veljavo, od-

visna cena denarja od množine v prometu se nahajajočega denarja.

V naslednjem navajam statistiko, iz katere je posebno razvidno, da je denar razmeroma dražji tedaj, ko je največ bankovcev v prometu; nadalje se iz te razpredelnice posname, da vpliva efektivni denar v onih državah, v katerih se nahaja v veliki množini, kakor n. pr. na Francoskem, izravnajoče na diskont, tako, da se poslednji le malo izpreminja.

Izkazi centralnih bank v posameznih državah so bili dne 28./12. 1907, 29./12. 1908 in 23./10. 1911 :

		zlato in srebro	bankovci v prometu	mejni portfelj	privatni diskont	bančni diskont
na Avstrijskem	1907	1440 ¹⁾	2028	748	5 $\frac{1}{2}$	6
	1908	1535	2113	686	3 $\frac{5}{8}$	4
	1911	1641	2338	1024	5	5
na Angleškem	1907	30 ²⁾	30	40	6 $\frac{1}{16}$	7
	1908	31	30	45	2 $\frac{5}{16}$	2 $\frac{1}{2}$
	1911	37	29	28	3 $\frac{5}{8}$	4
na Francoskem	1907	3615 ³⁾	4860	1216	4	4
	1908	4371	5225	1023	2 $\frac{7}{8}$	3
	1911	3932	5331	1480	3 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$
na Nemškem	1907	787 ⁴⁾	1884	1493	9	7 $\frac{1}{2}$
	1908	980	1975	1159	2 $\frac{7}{8}$	4
	1911	1097	1806	1214	4 $\frac{1}{2}$	5
		¹⁾ milijonov kron ; ²⁾ milijonov funtov sterlinov (funt sterlin = 24 K) ; ³⁾ milijonov frankov (1 frank = 0.95 K) ; ⁴⁾ milijonov mark (1 marka = 1.175 K).				

Če pregledamo diskonte v posamezni državi, bomo videli, da hodi diskont svojo pot in da ni direktno in neobhodno odvisen niti od množine zlata in srebra, ki ga

ima posamezna država v predalih centralne banke, niti od bankovcev, ki se nahajajo v prometu. Obstojta sicer neka vez med njimi, ampak samo indirektna, a še ta je bolj

tehniškega značaja nego gospodar-skega. Edino množina eskomptiranih menic ima neposreden vpliv na diskont, in sicer tudi ta le iz tehniških vzrokov, ne pa iz gospodar-skih. Centralne banke imajo namreč pravico izdati z eskomptiranjem menic le gotovo število bankovcev ali bolje rečeno imajo pravico izdati bodisi z eskomptiranjem, bodisi na drugi način le gotovo število bankovcev, ki mora ostati v gotovem razmerju z zlatom ali srebrom, nahajajočim se v zalogi centralne banke. Tako je imela avstro-ogrška banka do lanskega leta pravico izdati 400 milijonov bankovcev več, nego je bilo pokritih bodisi z zlatom ali s srebrom; od tedaj naprej pa 600 milijonov. Ta nova naredba je omogočila banki izdati večjo množino bankovcev po nižjem diskontu nego prej.

Večje važnosti pa je za nas primerjanje bankovcev v prometu med posameznimi državami z vsakokratnim diskontom. Neoporečno ima Anglija najmanj bankovcev v

prometu med vsemi državami in ravno tako tudi najmanj v svojih zalogah. V Angliji je krožilo leta 1911. (dne 23./10.) le 29 milijonov funtov sterlinov ali pa 1218 milijonov kron, medtem ko je imela Francija istega dne celih 5331 milijonov frankov v prometu, to je približno štirikrat več. Diskonta pa sta bila povsod skoro enaka. Gotovo pa je imela Francija istega dne tudi mnogo več zlatega in srebrnega denarja v prometu, nego Anglija, zakaj Francoska je znana kot najbolj bogata država na svetu, seveda kar se tiče efektivnega denarja. Mogoče pa bi se mislilo, da je na Angleškem denar tako po ceni, ker je morda tudi promet manjši. Znano pa je ravno nasprotno, da je Anglija industrijsko najbolj razvita država na svetu in da je tam promet tako razvit kakor nikjer drugje. V ilustracijo naj navedem le nekatere številke, iz katerih se da s približno gotovostjo sklepati na obsežnost splošnega prometa cele države.

Leto 1900.

	v milijonih mark			v tonah	
	uvoz	izvoz	skupaj	sir. železo	jeklo
Anglija z Irskim	10686	5949	16635	9,052.107	4,904.232
Francija	3805	3328	7133	2,699.494	1,660.118
Nemčija	5765	4611	10376	8,520.390	6,645.869
Avstrija	1441	1650	3091	1,475.000	945.200

Iz prve statistike smo videli, da je imela leta 1907. Francija približno 4krat več denarja v prometu nego Anglija; poslednja pa, ki je morala leta 1910. skoro 2½krat več dobiti in plačati samo v prometu z inozemstvom, je producirala in prodala 3krat več sirovega železa in ravno tolikokrat več jekla. Tudi v drugih industrijskih panogah gotovo Anglija ne zaostaja za Francijo. Iz tega se vidi, da mora Anglija na leto premagati veliko

več plačil in izplačevanj. Kakor smo videli, ima Anglija mnogo manj denarja nego Francija, a vključ temu vlada le majhna razlika med diskontoma obeh držav.

Iz vsega tega lahko sklepamo, kar smo že začetkoma trdili, da diskont ni direktno in neobhodno odvisen od množine denarja, ki se nahaja vsakokrat v prometu in od obsežnosti prometa.

Dr. Milko Brezigar.

Socialna politika.

Erhebung über die Kinderarbeit in Österreich im Jahre 1908. (II. Teil, Textliche Darstellung, I. Heft, Wien, 1911, Alfred Hölder, str. XLI+75, cena 2.— K.)

Ko je pred letom izšel prvi del te publikacije (I. Teil: Tabellen), je o njem poročal dr. D. v „Naših Zapiskih“ (1911, str. 57). Zato onih podatkov, ki so zelo poučni, ne bom ponavljal.

Iz pričujočega 1. zv. II. dela povzamemo med drugim: Vprašalnih pol je dobil Urad za statistiko dela skupaj 289.473, med njimi nemških (t. j. v nemškem jeziku) 122.354, čeških 65.477, poljskih 46.762, rusinskih 17.055, slovenskih 28.746, italijanskih 5.572 in srbohrvaških 3.507. Pozvedbe so se vršile po šolah s trojnimi formularji, s sodelovanjem učiteljstva, zdravnikov, trgovsko-obrtnih zbornic, kmetijskih društev, narodnih in kulturnih svetov. Preiskana ozemlja se dele na vele mesta, industrijalna mesta z raznimi industrijami, male industrijske kraje z enotno industrijo, rudokopna ozemlja, ozemlja s hišno (domačo) industrijo (Heimindustrie), ozemlja z izvažajočim rokodelstvom, mala mesta in trge brez posebne industrije, brez hišne industrije in z lokalnim rokodelstvom. V zgoraj navedenem številu za slovenske otroke je všteti individualnih vprašalnih pol za 10.230 učencev ljudske šole in 1.170 učencev nadaljevalne šole (skupaj je obdelanih 159.181 individualnih vprašalnih pol za zgoraj navedene narodnosti), vsega skupaj je preiskanih približno 10% vseh avstrijskih ljudskih in njim sorodnih šol, najmanj, namreč 10·7%, v Galiciji, največ, na m r e č 33%, na Kranjskem. „Diese

Verschiedenheit des Umfanges der Erhebung war hauptsächlich eine Folge der verschieden grossen Mannigfaltigkeit der Kinderarbeit in den einzelnen Ländern“... Ta stavek govori knjige. Kranjska je torej dežela, kjer rabijo otroke za vsa dela, in kjer dela največ otrok. V relaciji s tem se spominjamo druge statistike: Kranjska in južna Štajerska dajeta največji avstrijski odstotek izseljencev (7%) in slovenski desetletni prirastek znaša samo 3%, pri drugih narodih Avstrije pa povprečno 8%!

Otroci delajo v industriji, gostilniški obrti, na kmetiji, doma (gospodinjstva dela), v trgovini, kot donašavci in sli (Laufbursche), v kombiniranem delu (hišna industrija in kmetiško delo) i. t. d. Iz te statistike tudi razvidimo šolsko mizerijo. Kranjska: Izmed 100 šol jih ima celodnevne pouk 22%, poldnevne pouk 64·7%, deloma celodnevne in deloma poldnevne pouk 13·3%. Otroci se torej malo učijo, a mnogo delajo. To se seveda bridko maščuje nad narodom, kadar otroci dorastejo; nizka izobrazba, nizek zaslužek, nič podjetnosti in ne pretrdno zdravje. Tožbe vojaških nabornih komisij se množe. (Seveda je tudi dovolj drugih vzrokov.) Izseljevanje ostane ultima ratio, in tako se gibljemo v tem brezupnem krogu. Izmed 100 šolskih otrok jih dela na Kranjskem 48%; to število je med vsemi kronovinami malodane najvišje, presega ga samo še Koroška z 52·9% in Šlezija z 52·1%, dosega ga pa Bukovina s 47·7%; poslednjih dveh pa ne smemo primerjati, ker je ondot zelo razvito tkalstvo, ki ga mi nimamo. Za Štajersko so iste štev. 45%, druge kronovine 26—33%. Od 100 v tabelah navedenih otrok dela

Štajersko	v ptujski okolici . . .	96·3%
	„ Ormožu	86·1 „
	„ Smarju pri Jelšah . . .	78·4 „
	„ Ljutomeru	72·7 „
	„ Rogatcu	71·6 „
	„ celjski okolici	56·7 „
Koroško	„ Gornjemgradu	53·6 „
	„ Mariboru	52·2 „
Kranjsko	„ Beljaku	68·6 „
	„ Zg. Beli	56·6 „
Kranjsko	„ Metliki	86·3 „
	„ Krškem	82·0 „
	„ Cerknici	79·7 „
	„ Kranju	73·5 „
	„ Škofji Loki	72·0 „
	„ Radovljici	70·9 „
	„ Il. Bistrici	67·4 „
Primorje	„ Kamniku	57·7 „
	„ Trstu	62·7 „
	„ Bovcu	83·6 „
	„ Komnu	53·2 „

Če pomislimo, da to niso industrijski kraji, potem so te številke grozne, posebno če si v zvezi z njimi predočimo številke izseljevanja in analfabetstva.

Izmed 4922 otrok na Kranjskem (katerih individualne vprašalne pole je urad obdelal) jih dela doma 16·1% (t. j. v hišni industriji), na kmetiji 24·7%, v industriji 12·3%, v gostilniški obrti 0·4%, v trgovini in prometu 0·4%, kot raznašavci, sli itd. 0·2%, drugače 0·2%, v kombinacijah pa 44·7%, in sicer doma in na kmetiji 22·8%, v domači industriji in v industriji 6·1%, v kmetiji in industriji 6·8%, doma, na kmetiji in v 3·0% industriji. Na Štajerskem je odstotek v kmetiji zaposlenih otrok 28·4%, v industriji pa 1·0%, ostale številke sicer niso enake kranjskim, so pa podobne. Na Goriškem jih dela doma 24·8%, na kmetijstvu 32·6%, v industriji 13·4%.

Vladi moramo biti hvaležni za to statistično delo (dregal jo je vedomer poslanec dr. Ofner, Čehi in dunajski nemški učitelji pa so

že poprej v manjšem obsegu sestavljali isto statistiko, ker so spoznali njeno vrednost). Vlada jo je provedla, ker se je pokazalo, da je obrtna novela iz l. 1885, pustila še mnogo neobdelanega polja in da otroško delo po socialnopolitični zakonodaji še ni zadovoljivo urejeno. „So kam es, dass das Problem der Kinderarbeit in den letzten Jahren neuerdings zum Gegenstande besonderen öffentlichen Interesses wurde und dass im Gefolge der grossen Bewegung zugunsten des Kinderschutzes (jaz bi rekel, da je bolj potrebno govoriti o delavskem in narodovem obvarovanju) auch die weitere Einschränkung und Regelung der Kinderarbeit zu den dringendsten sozialpolitischen Aufgaben zählt.“

In sedaj si še enkrat oglejmo naše stanje:

Vkljub rodovitosti slovenske rase se množimo zelo počasi (v l. 1890.—1900. za 1·8%, v l. 1900. do 1910. za 3·3%) in smo glede moči izseljevanja med avstrijskimi narodi na prvem, t. j. najslabšem mestu,* naš gospodarski standard je nizek** in mi imamo največji odstotek otrok, ki morajo v mladosti, ko rabi telo poleg šole tudi počitka, da raste in se krepi, trdo delati, a se malo učiti.

Predočite si (morda ob roki gorenjega kakor tudi citiranih spisov), kako globoko segajo tu navedena dejstva v obstoj našega gospodarstva, kulture in rase. Ali ne izginejo vsa dnevna politična vprašanja kakor jesenske megle spričo moreče skrbi, ki jo vzbujajo — številke? In ni li vzbujena mučna radovednost, ali so dani v naši geografski

*) Glej: Dr. A. Boháč, Slovinci a výsledky sčítání lidu 1910, v Slov. Přehledu, r. XIV., č. W. 2., v slov. prevodu v goriški „Soči“.

**) Glej drja. Agneletta referat „Slovenske narodno-gospodarske črtice“, „Naši Zapiski“, 1910, št. 11. in 12.

legi, v eksploatacijskih možnostih naše zemlje, naših voda, našega morja, naših kapitalov (na denarju, blagu in ljudeh) pomočki, kako paralizirati vse te zastanke, kako odpomoči? S tem se vračamo k nekaterim izvajanjem prejšnjega referata o naši trgovinski bilanci in zaščitni carini.

Predlog socialnega zavarovanja je avstr. zbornica po kratki debati odkazala odseku za socialno zavarovanje.

Predlog zavarovanja proti boleznim in brezposelnosti je angleška zbornica poslancev v posameznostih zelo izpremenila. V tej obliki bo najbrže sprejet, a dolga leta ga bodo morali popravljati in piliti, kakor to

ni nič čudnega pri tako velikih in nenavadnih socialnoreformnih zakonih. Lloyd George se je moral udati večini.

Francosko socialno zavarovanje je zadobilo pravno moč, ni pa kaj priljubljeno zaradi zahtevane visoke starosti zavarovanca in nizke začetne zavarovalnine. Tudi ruje proti njemu skrajna desnica, podjetništvo in skrajna leвица, sindikalisti. Nad 2 milijona zavezancev je prostovoljno pristopilo, 4 milijone je bilo uradoma zavarovanih, najmanj 3 milijoni zavarovancev pa niso še nikjer vpisani.

V Švici se je referendum z 285.000 glasovi proti 236.000 izrekel za delavsko zavarovanje zoper bolezni in nezgode.

V. K.

Zgodovina.

Statuti Primorskih gradova i občina. Bibliografički nacrt. Napisao dr. Ivan Strohal, član dopisnik Jugoslavenske akademije. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1911. (121 str.) Cena 2 K.

Dr. Strohal opisuje v tej knjigi razne statute, ki so bili v rabi po Dalmaciji, hrvaškem Primorju, v Istri, Trstu in na Goriškem. Taki statuti so najprej nastali po mnogih mestih v Italiji. Vsled italijanskega vpliva so jih začeli sestavljati po nekaterih mestih in občinah na vzhodni strani Jadranskega morja, tedaj po Dalmaciji, po hrvaškem Primorju, po Istri, v Trstu in na Goriškem. Ti statuti so tedaj nekaj plod romanske kulture. Večinoma so bili spisani v latinskem jeziku, nekateri iz poznejše dobe v italijanščini, nekateri pa v hrvaščini.

Čeprav so ti statuti nastali vsled tujega vpliva in nekateri po

tujih vzorcih, je vendar v njih marsikaj, kar ima svoj izvir v domačem hrvaškem ali pa slovenskem prebivavstvu. Nekatera mesta s takimi statuti so bila in so slovenska, nekatera druga pa so imela in imajo še v svoji okolici slovansko prebivavstvo, ki je dan na dan prihajalo v mesto. Sestavljavci statutov so se tedaj morali ozirati na posebnosti slovanskega mestnega ali pa okoliškega prebivavstva. Slovenski in hrvaški vpliv pri sestavljanju takih statutov se vidi med drugim v tem, da so v latinski tekst sprejeli precejšnje število slovanskih izrazov.

Knjiga, katero je spisal dr. Strohal, ima namen, seznaniti čitatelje z raznimi statuti, ki so bili v rabi med Kotorom in Gorico. Pisatelj govori pri vsakem statutu o ohranjenih rokopisih in o tiskanih izdajah. Za slovanske filologe so važni nekateri statuti, ki so pisani

v cirilici. Nam najbližji so statuti, ki so nastali po tistih mestih in občinah, po katerih vsaj deloma prebivajo Slovenci. Taka mesta, oziroma občine so: Piran, Izola, Koper, Milje, Trst, Tržič, Gradišče in Gorica. Pisani so v latinskem jeziku.

Zeleti bi bilo, da bi slovenski juristi in zgodovinarji pridno uporabljali Strohalovo knjigo ter z večjim zanimanjem proučevali pravno življenje naših prednikov, kakor se je to do sedaj godilo.

Dr. Fr. Kos.

Slovensko šolstvo na Koroškem v preteklem stoletju. Po raznih virih sestavil Ante Beg. (Ponatis iz „Popotnika“, cena s poštnino 50 vin., založil pisatelj, tisk „Učiteljske tiskarne“ v Ljubljani 1912.)

Znani strokovnjak v statistiki našega nazadovanja ob meji, g. Ante Beg, je pridružil svojim ostalim spisom („Slovensko - nemška meja na Štajerskem“, — „na Koroškem“, — „na Kočevskem“ in „Narodni kataster Koroške“) navedeno razpravo, ki nam daje dober pregled našega nazadovanja glede šole, zlasti glede ljudske šole. Iz zanimive in živahno pisane razprave posnamemo, da je po l. 1848. slov. preporod pognal svoje korenine tudi na Koroškem, pa tudi, kako je po absolutizmu v takozv. „liberalni“ dobi avstrijske zakonodaje sloven-

sko šolstvo v isti meri izginjalo pred nemškim, kakor je napredovalo nemčenje na sploh. Spis je zanimiv zlasti za onega, ki vé, da je bil ta boj tudi socialen: Nemški obrtnik, odvetnik, uradnik, učitelj, graščinski oskrbnik in veleposestnik so gospodarsko in politično izpodrivali slovenskega kmeta, ki se ni imel nikogar družega okleniti, ko duhovna, in naše nazadovanje v šolstvu, kakor nam ga kaže pisatelj, je le paralela nazadovanja v gospodarstvu, pri volitvah, pri ljudskem štetju, — je le del splošnega nazadovanja na celi črti. V tem tiči globlji pomen te razprave. Tisti kratki stavki zadnjega odstavka so tako trpki in dramatično jasni, — „držimo brez jeka nizdolu, v žrelo narodne pogube“ — da je ob njih res težko ostati pri prirojenem optimizmu, ki sploh polagoma izginja, če gledamo na našo statistiko.

Takih spisov nam je treba mnogo več. Med Begovimi spisi o Koroški pa je še ena vrzel: Manjka natančne kataster naše akadem. inteligence, našega trgovstva in obrtništva, učiteljstva in uradništva na Koroškem. S to, menda najžalostnejšo statistiko bi bila končana Begova enciklopedija koroške mizerije, in na podlagi teh podatkov bi se morala namesto sedanje pričetki organizirana obramba, da se reši, kar se še rešiti dá.

V. K.

Kultura.

Urejuje dr. Ivan Prijatelj.

Prirodoslovje.

Eksperimentalna psihologija v službi praktičnega življenja.

Tudi o eksperimentalni psihologiji bi se dalo reči: komur se prorokuje rana smrt, ta čestokrat doseže visoko starost. Koliko je bilo nevernih Tomažev, ko so se v devetdesetih letih prejšnjega stoletja to in onkraj oceana porajali prvi laboratoriji, ki jim je bil cilj: „določiti zakone zveze med duševnimi pojavi ter izslediti rezultate splošne vsebine.“

In danes? No, danes n. pr. lahko trdimo, da bi praktična pedagogika morala imeti docela drugačno lice, nego ga kažejo naše m-učilnice, in to na podlagi izsledkov, ki jih izkazuje repertoar eksperimentalne psihologije, zlasti v kolikor prihaja v poštev: pozornost, utrudljivost, pomnež, zaznavanje i. t. d. In prezanimiva dejstva, ki jih je s pomočjo eksperimenta izsledila forenzična psihologija — zanesljivost izpovedujočih prič, ugotovitev dejanjskega stanu („Tatbestandsdiagnostik“) ... — vedno bolj utirajo pot naziranju, da bodi zločinec in ne zločin predmet kazenskemu postopanju.

Da eksperimentalna metoda tudi v psihologiji izkazuje toliko uspehov, temu se pravzaprav ni čuditi, če uvažujemo bistvo eksperimentalnega izsledovanja. „Eksperiment je vprašanje, ki ga staviš narodi in ki ta nanj točno odgovori.“ Kajpada je v prvi vrsti treba, vprašanje prav staviti! —

Izza najnovejše preteklosti je bilo človeški narodi stavljeno sila nediskretno vprašanje; in uva-

žujoč kočljivost vprašanja pa prve odgovore, ki jih je dala intervjuvana naroda, moram reči, da eksperimentalna psihologija še kedaj postane nad vse važen kulturno-socialen činitelj. Zopet pa je bila mlada Amerika za eno idejo pred starikavo Evropo! Onkraj oceana so izkušali psihološkemu eksperimentu poveriti odločilen posvetovalni glas pri izbiranju poklica; prvo „posvetovalnico“ te vrste je ustanovil nedavno tega umrli prof. Parsons v Bostonu, teh ameriških Atenah. In kakor poroča Münsterberg), znani profesor filozofije na Harvardskem vseučilišču v Cambridgu, je bila prav srečna domneva, da bi znanstvena psihologija s pomočjo eksperimenta utegnila dajati zanesljivih odgovorov na tako kočljiv socialni problem, kakor je vprašanje: sem li sposoben za ta in ta stan? In tako danes najdemo širom Zedinjenih držav celo vrsto posvetovalnic, kjer v različnih variacijah vedno iznova odmeva refren:

Kam drži na desno cesta,
kam drži na levo pot?
Mož, povejte mi po izkušnji:
kje se laže ognem zmot?

Da je to gibanje pristen otrok amerikanizma, kdo bi si upal dvomiti! „Time is money — čas je denar!“ je ameriško geslo; a sleherna pomota pri izbiranju poklica pomeni izgubo moči, časa in denarja.

1) Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik. XIII. (1912). Št. 1, str. 1—7.

Vsak poklic zahteva svoje vrste psihofizično sposobnost. „Ta in ta nedostatek v duševni funkciji bi te recimo v tem poklicu lahko upropastil, a v drugem bo docela brezpomemben; izredna nadarjenost ti v enem stanu pripomore do nenavadnih uspehov, v drugem pa ti bo težko kaj koristila. Tako so n. pr. tovarne, kjer je vse od tega závisno, da delavec istočasno pregleda veliko število gibajočih se delov ter brž poseže vmes, ako se je kje pojavila nepravilnost. Niti najpridnejši delavec bi tukaj ne bil na svojem mestu, ako se njegov tipus pozornosti ne dá enakomerno porazdeliti čez široko torišče. Ta isti človek pa bi morda dosegel čisto posebnih uspehov v bližnji tovarni, kjer vse zavisi od tega, da se pozornost kar najostreje združi na eni točki. Tamkaj bi z osredotočeno pozornostjo mnogo več dosegel nego tisti, ki ima obsežnejšo pozornost. Mladenič, ki išče dela, ne ve ničesar o teh raznolikih zahtevkih strojev po tovarnah in še manj utegne vedeti o raznovrstnih oblikah človeške pozornosti. Tak človek instinktivno misli, da dobra volja zadostuje za sleherni zahtevek pozornosti. S pomočjo eksperimenta pa se dá preizkusiti, kaj zmore ta ali drugi posameznik.“

Človek bi pač mislil, da treba kdo ve kako zapletenih eksperimentov, da se ugotovi, ali je A sposoben za ta ali oni poklic, ki ga lahko vsak trenotek postavi pred najopasnejši položaj. Toda vzgled, ki ga navaja Münsterberg, je pravi vzor enostavnosti!

Večina industrijskih in obrtnih podjetij, ki se obračajo do Münsterbergove posvetovalnice, nujno želi, naj bi se dognalo, ali je mladič, ki prosi za mesto, zmožen, v nepričakovani situaciji ostati docela miren ter brž in prav presoditi relativno važnost raznih se javljajočih činiteljev. In na toli kočljivo vprašanje M. zanesljivo odgovarja s

pomočjo najpreprostejšega eksperimenta, skoraj bi rekel, da igraje: Za pripomoček mu služi 24 tiskanih kart. Na vsaki izmed teh kart je po 48 črk velike abecede, in sicer le samoglasniki A, E, O, U, vse križem razvrščenih. Na osmih kartah je en samoglasnik po 21krat zastopan, a ostali po 9krat; v drugi osmerici eden po 18krat, ostali po 10krat; v ostalih osmih eden po 15krat, vsi drugi po 11krat. In preizkuševanec dobi nalogo, da teh 24 kart kar najhitreje porazdeli na štiri skupke in sicer tako, da bodo v prvem skupku vse tiste karte, na katerih črka A nastopa največkrat. Eksperimentator natančno ugotovi čas, ki ga preizkuševanec porabi za reševanje svoje naloge (redkokdaj pod eno minuto, včasih 5—10 min.), ter nato določi število in način zagrešenih napak.

Münsterberg poroča, da marsikateri preizkuševanec pri tej nalogi docela izgubi glavo, onemu zopet da je naloga mučna ter da njegov izdelek očituje precej napak. Drugi pa, ki so z mirnostjo kos nepričakovanemu in zapletenemu položaju, ne le da nalogo izvrše primeroma hitro in z neznatnimi napakami, temveč še ob reševanju doživljajo čustveno ugodja, ki se rado družijo z uspešnim duševnim delom. Kajpada preizkuševanec ne sme morda črk prešteti, ampak mora slediti celotnemu vtisku in prav vsled tega se kvalitativna raznolikost praktičnih položajev v življenju dá primerjati tej medsebojnosti obilice črk, ki jo je mogoče kvantitativno določiti. —

Na psihološkem eksperimentu sloneče socialno prizadevanje, ki nam o njem iz Amerike poroča Münsterberg, je, le priznajmo to, nekaj še v povojih se nahajajočega. Toda kdor je nekoliko podrobneje proučil psihofizični organizem človeka pa metodološko moč eksperimenta, bo takoj priznal, da je temu prizadevanju odprt nedogle-

den razvoj. In kar treba posebej podčrtati, znanstvenik nastopa zopet kot pionir na torišču kulturno-socialnega stremljenja. Zopet se uresničuje Comteova trditev: Science d'ou prévoyance, prévoyance d'ou action.

K. O.

Letošnji kongres za eksperimentalno psihologijo.

V Berlinu se od 16.—19. aprila t. l. vrši 5. kongres za eksperimentalno psihologijo, ki bo v prvi vrsti posvečen pedagoškimi, oziroma didaktičnim vprašanjem. Kakor poroča „Društvo za eksperimentalno psihologijo“, vsebuje dnevni red

sledede referate: 1. Psihologija jezikovnega pouka. (G. Deuchler.) — 2. Pomen psihologije za druge vede in za prakso. (K. Marbe.) — 3. Psihološke metode za preizkuševanje inteligentnosti. (W. Stern.)

S kongresom bosta spojeni dve razstavi; na eni se izložijo psihološki aparati, na drugi pa nekaj vrst jako zanimivega gradiva (pripomočki za psihografično izsledovanje, psihološko zanimivi izdelki, gradivo za študij izraževanja), ki je last zavoda za uporabljeno psihologijo.

K. O.

Kemija.

Kemični poizkusi s preprostimi sredstvi. Spisal prof. Alfons Vales. V Ljubljani, 1910. Izdala „Slovenska Šolska Matica“.

Neprecenljivega pomena za kemični pouk je eksperiment. Naj bo učiteljeva beseda še tako živa, poizkusa ne more nikdar in nikoli nadomestiti. Seveda je treba izvesti poizkus tako, da se, kakor pravimo, posreči, zakaj bolje nič kakor pa ponesrečen poizkus. Učitelj-kemik ve, da je treba pri vsakem, še tako neznatnem poizkusu upoštevati to in ono, če hoče, da se mu res posreči; vsaka malenkost lahko efekt eksperimenta deloma ali pa popolnoma pokvari. Tem težje stališče imajo v tem oziru učitelji-nestrokovnjaki, ki se morajo boriti v začetku eksperimentalnega kemičnega pouka z najraznovrstnejšimi težkočami. In tem učiteljem je po mojem mnenju v prvi vrsti namenjeno Valesovo delo.

Knjižica je razdeljena v o b e b n i in p o s e b n i del. V občnem delu našteva in opisuje pisatelj najprej kemikalije, ki so potrebne za po-

znej opisane poizkuse. Jako umestne se mi zde opombe k nekaterim kemikalijam, posebno k onim, ki so nevarne. Nato so navedene razne priprave in opisana na lahkoumljiv način ona opravila, ki jih mora poznati vsak eksperimentator. Bolj priporočljiv nego steklen gorilnik (str. 8) je gorilnik iz medi, ki ni dražji, a je trdnejši od steklenega.

V posebnem delu Valesovih „Kemičnih poizkusov“ je najprej opisanih 140 eksperimentov iz anorganske, nato pa 93 eksperimentov iz organske kemije. Priznati je treba, da so poizkusi povečini srečno izbrani in metodično razvrščeni. Kar pa se tiče spisa poizkusov samih, si dovoljujem pripomniti nekaj besedi.

Pisatelj priporoča na strani 26. za dobivanje kisika sam kalijev klorat, češ, da je „rjavi manganovec večkrat pomešan s tvarinami, ki provzročajo s kalijevim kloratom nevarne eksplozije“, in pa zato, „ker ima rjavi manganovec pri pridobivanju kisika le ta pomen, da se vrši razvijanje mir-

ne je". Res je to, kar trdi prof. Vales glede primesi rjavega manganovca; zato bi bilo umestno priporočiti to, kar priporoča n. pr. Arendt*), ne pa odsvetovati način pridobivanja, ki je splošno v rabi. Splošno pa je v rabi zaradi tega, ker vpliva rjavi manganovec katalitično na reakcijo, ali z drugimi besedami, reakcija se vrši pri razmeroma nizki temperaturi mnogo hitreje, nego če bi uporabljali sam kalijev klorat. O tem se g. avtor lahko prepriča, če v epruveti zmerno segreva najprej sam kalijev klorat, ki mu naj nato pridene nekaj rjavega manganovca. S tlečo trsko naj preišče in primerja razvijanje kisika v prvem in drugem slučaju. Netočno je torej trditi, da ima rjavi manganovec le ta pomen, da se vrši razvijanje mirneje.

Pri 52. poizkusu na strani 44. bi bilo umestno pripomniti, da je treba nepravo zlato oziroma antimonov in bizmutov prah nekoliko segreti, preden se vsuje v klor, ker se le v tem slučaju pojavi gorjenje, ki poveča učinek poizkusa.

Pripravneje je vosek raztopiti v kakem topilu (terpentinovo olje, gorak bencin), nego strgati ga iz steklene plošče (str. 46. in 61. poizkus).

Pri 64. poizkusu na str. 48. bi bilo bolje uporabljati z drobljen o žveplo nego žvepleni cvet; železna piljevina in žvepleni cvet se namreč tako sprimeta, da se dasta zmesnini z magnetom le težko ločiti.

Glede na 71. poskus c) na str. 51. bi pripomnil, da se cinkov sulfid le deloma izloči, ker je topljiv v nastali kislini. Umestno bi bilo torej poudariti, da se na opisan način izločijo le oni sulfidi, ki niso topljivi v razredčenih kislinah, n. pr. bakrov, kadmijev, antimonov sulfid itd.

*) Arendt, Technik der Experimenttalchemie, 1900, pag. 339.

Akoravno je Valesovo delo izključno praktičnega pomena, bi bilo vendar pričakovati, da je tudi v takih in enakih razpravah teoretično tolmačenje pojavov jasno in pravilno. Netočna je n. pr. trditev na str. 4., da se kalij na vodi vžge in gori z vijoličastim plamenom. Gori vendar vodik, ki se je izločil iz vode in ne kalij; ker pa je reakcija eksotermična, se nekaj kalija izpremeni v par, ki daje vodikovemu plamenu vijoličasto barvo.

Na strani 29. razlaga pisatelj sintezo vode iz zračnega kisika in vodika takole: „Vodik se je združil z zračnim kisikom v razpokljivo zmes — praskavca (pokalni plin).“ To vendar ni več praskavec, temveč voda.

Nejasno tolmači avtor 30. poizkus na str. 33., kjer najprej trdi, da se natrijev oksid v vodi topi, tvoreč ž njo natrijev hidroksid, takoj nato pa pravi, da je postala voda od te spojine motna.

Na strani 82. v 43. poizkusu trdi pisatelj, da je oksalna kislina sestavljena iz ogljikovega oksida, ogljikovega dioksida in vode. To je pomotno. Oksalna kislina ni sestavljena iz omenjenih spojin, temveč ima le svojstvo, da ji higroskopna žveplena kislina odvzame elemente vode, pri tem pa se stvorita ogljikov oksid in dioksid. Nekaj podobnega opazamo, če polijemo sladkor s koncentrirano žvepleno kislino, ki mu odvzame elemente vode, ogljik pa se izloči. In vendar bi bilo prenegljeno trditi, da je sladkor sestavljen iz ogljika in vode.

Nezadostno točen je avtor „Kemičnih poizkusov“ glede barve plinastih snovi. Na str. 36. in 37. piše n. pr. o prozornem namesto brezbarvnem dušikovem oksidu, zakaj prozoren je tudi rjavi dušikov dioksid. Na str. 42. in 44. pravi pisatelj, da je klorovodik belkast plin. V resnici

je klorovodik brezbarven plin, ki pa tvori na zraku z vodenimi hlapi megle. Tudi o žveplenem dioksidu trdi pisatelj na str. 48., da je belkast namesto brezbarven.

Jezik knjižice je gladek. Tudi nekaj novih, dobrih kemičnih izrazov sem našel v nji, kar je upoštevanja vredno. In ker nam nedostaja enotnosti v uporabi kemičnih imen in izrazov, zato Valesu ni šteti v zlo, ako konsekventno rabi namesto pravilnejšega izraza „enačba“, izraz „obrazec“ (formula). Omenil bi še, da se je v naši fizikalni in kemični literaturi že popolnoma udomačil razloček med topiti (lösen) in taliti (schmelzen). (Primerjaj str. 11., 47.)

B. Baebler.

Dr. K. Hinterlechnerjeva kritika o dr. Herletovi knjigi „Mineralogija in kemija itd.“

V 1. štev. letošnje „Vede“ je priobčil dr. K. Hinterlechner, adjunkt državnega geološkega zavoda, o imenovani knjigi strokovno oceno, ki je po vsebini in obliki marsikoga osupnila in zahteva, da se zasliši „altera pars“.

G. ocenjevalec si je olajšal svoj posel na nenavaden način. Šolsko knjigo, ki jo je napisal aktiven šolnik v zmislu veljavnih predpisov, imenuje g. ocenjevalec na kratko „tiskovino“, o kateri naj „se ne pričakuje“, da bi se on „pečal ž njo“. To nalogo prepušča on „popolnoma onim krogom, ki si prisvajajo v poslednjem času privilegij izdajanja učnih knjig za naše srednje šole, oziroma, ki si prilastujejo „pravico“

Od odbora „Društva slovenskih profesorjev“ v Ljubljani nam je došla gorenja protikritika, ki jo priobčujemo rade volje. Krivice nočemo delati nikomur in nam je do tega, da se vsaka neumestna pikrost opusti.

Uredništvo „Vede“.

določevati pisatelje za take tiskovine“.

Smelost takega nastopa g. ocenjevalca stopi v pravo luč, ako se pomisli, da je Društvo slovenskih profesorjev v Ljubljani, upošteva umljive razmere slovenskega šolstva, naredilo konec dose-danjemu neplodnemu običaju, ko je bilo prepuščeno slučaju, kedaj kdo spiše kakšno slovensko sred-nješolsko knjigo, in kedaj potem rokopis najde požrtvovalnega za-ložnika. Imenovano društvo je temu nasproti s krepko voljo vzelo oboj-no skrb v svoj delokrog. Znalo je pridobivati pisatelje, in ako ni bilo založnika, je pripomoglo na svoj riziko, da je knjiga izšla. Ume se samo po sebi, da je društvo v prvi vrsti iskalo in pridobivalo av-torje šolskim knjigam med sloven-skimi šolniki in ne med nešol-niki. Poudariti se sme tudi, da je dobri namen in pravilni postop-pek Društva slovenskih profes-orjev v Ljubljani dosegel slednjič naklonjenost visoke vlade, ki je avtorjem omogočila delo v več slu-čajih s tem, da jim je podelila večinoma po posredovanju kranj-skega dež. odbora popoln ali delen dopust. Istotako prijazno postopa naučno ministrstvo nasproti avtor-jem nemških šolskih knjig.

Plodovi stremljenja Društva slovenskih profesorjev so tudi že pred nami. V kratki dobi nekaj let se je lepo izpopolnila slovenska srednješolska literatura — ne s prevodi, nego s samostojno zasno-vanimi knjigami, ki ne zaostajajo za šolskimi knjigami drugih narodov.

Prvi in doslej edini, ki tega postopanja Društva slovenskih profes-orjev ne odobrava, je g. dr. Karl Hinterlechner, ki imenuje slo-venske šolske knjige, iniciirane po imenovanem društvu na kratko „take tiskovine“ in društvu očita, da si „prisvaja“ „privilegij izda-janja slov. š. knjig“. Pri tem pa

strogi gospod ne navaja nobenega povoda, ki bi upravičeval njegovo preziranje, in nobenega, ki bi bil podlaga njegovemu očitaniu!

G. prof. Herle je žrtvoval počitnice in dovolj prostih ur šolskega leta, da je napisal knjigo, ki odgovarja po obliki in snovi sedaj veljavnim predpisom; knjiga je dobila odobritev naučnega ministrstva, ki se naslanja (kakor običajno) na podrobne, uradno predložene strokovne ocene — težko si je spričo tega misliti, da bi bila vredna edinole, da jo kedo (in bodisi strokovni uradnik Državnega geološkega zavoda) prezirljivo odrine izpred sebe, opiraje se menda zgolj le na svoj „jaz“! Splošno se smatra za dolžnost in znak izobrazenca, da spoštuje kulturno delo drugih. Le tak sme pričakovati, da spoštujejo tudi drugi njega. Nikakor ne izključujemo možnosti, da ima Herletova knjiga poleg prednosti tudi slabosti — od resne kritike pa pričakujemo, da odkrito prizna prednosti in z resno ter dobro voljo, čeprav z vso strogostjo, opozori na slabosti. Še celo, ako bi bil avtor delal za denarni dobiček in ne le za idealno plačilo, bi dostojna kritika ne smela zapustiti tega načelnega stališča. Ako kritika g. Hinterlechnerja ne pripoznava tega stališča, se obenem odpoveduje znaku, da je dostojna in resna.

G. ocenjevatelj si je stavil nalogo, da prezrši knjigo le podrobno oceni „Zemljevid važnejših rudninskih najdišč na Kranjskem in v sosednjih pokrajinah“, ki je dodan Herletovi knjigi in je izšel tudi posebej, da ga morejo rabiti učenci zavodov, kjer ne služi Herletova knjiga, n. pr. realci v Idriji, učiteljskišniki itd.

Veščak v domovinskem mineraloškem slovstvu spozna na prvi pogled, da sta g. Herletu služila zlasti dva vira: Voss, Übersichtskarte der Mineralfundorte in Krain in pa Toula, Karte der Verbrei-

tung nutzbarer Mineralien in Österreich-Ungarn. Pripoznati se mora, da boljših kartografskih virov sploh ni na razpolago in da ta dva glavna vira tudi povsem zadostujeta namenu, ki si ga je stavil prof. Herle. Poglavitna pomota njegovega zemljevida je menda ta, da je shematične znake Toulouega zemljevida prenesel v svoj zemljevid povčkšane v merilu svoje topografske podlage.

Oglejmo si pa sodbo g. ocenjevatelja, ki pričinja z besedami: „Difficile est satiram non scribere. Pri pregledovanju zemljevida se mi vsiljuje nehoti vprašanje: iz kakšnih virov je pa zajemal g. pisatelj svoje grafične podatke? Ali je prespal preiskave dunajskega c. kr. geološkega zavoda itd?“ Zdi se, da g. Hinterlechner ni veščak v gori omenjenem zmislu.

Za popolnoma nepremišljen in neupravičen smatramo izrek g. ocenjevatelja: „Ker bi bilo skoro laže in krajše naštetih pravilne označbe, nego zgrešene, se hočemo omejiti le na par opazek.“ — Oglejmo si te opazke! Prva je: „Pri Rovtah in na Orlem (sic!) so našli črni premog; v mapi teh rudninskih nahajališč ni označenih“. Gospodu drju. Hinterlechnerju si dovoljamo sporočiti, da na Kranjskem ne poznamo premoga pri Rovtah (Gereut), in ako je dr. Hinterlechner „prespal preiskave dunajskega geološkega zavoda“, kjer je on sam uradnik, ga poprosimo, da pogleda v Erläuterungen zur geologischen Karte, Blatt Haidenschaft, herausgegeben von der Geologischen Reichsanstalt, Wien 1905, kjer stoji na str. 14: „Gereut. Hier wurde in anthracitischen Schieferinlagerungen erfolglos auf Kohle geschürft“. Odkrito pa priznamo, da premog pri Orlah res ni označen v Herletovem zemljevidu. Avtor je pač imel dober namen in je označil kraj Orle, izostalo je pa očitno pomotoma le znamenje premoga po-

leg geografskega znamenja in imena kraja. V drugi izdaji bo g. Herle to polovično pomoto lahko popravil.

G. dr. Hinterlechner nadaljuje: „Pri Soštanju je znana debela premoška plast...; gospodu pisatelju je pa menda tudi vsa ta snov — neznana“. Temu nasproti pripomnimo, da pri Soštanju ni „premoške“ plasti, nego je pri Velenju, ondi pa je v zemljevidu označena! Ta očitek je torej zopet popolnoma brez podlage. Nadaljnji očitek tvorijo „premoška nahajališča pri Podsredi“, o njih zopet „Herletova karta ne ovaja prav nikakršnih podatkov“. V istini pa so v karti zaznamovani, le pomotoma nebitveno južneje! Tudi ta očitek ni utemeljen v ostrem zmislu ocenjevalčevih besed! G. ocenjevalec nadaljuje: „In kaj naj porečem o Herletovem premoškem ozemlju med Celjem...; nedopustno je, če se Slovenci in njih že itak majhna in splošno zaničevana znanstvena literatura na tak način pred vsem svetom smeši.“ — Tudi tu smo v prijetnem položaju, da moremo vznemirjenega gospoda potolažiti. Ako je namreč zaznamek v zemljevidu netočen, more g. Herle to pomoto popolnoma zvaliti na rovaš dvornega svetnika Toule, profesorja mineralogije in geologije na dunajski tehniki, ker je prenatanko perisal s Toulovega originala. Od dr. Hinterlechnerjevega očitka ostane torej le pristavljeni navidezno boleštni vzklík žaljenega rodoljubja; le žal, da moramo smatrati njega samega za tistega, ki našo literaturo pomaga smešiti pred svetom s svojo nepremišljeno kritiko.

Ko je g. ocenjevalec slovensko literaturo ponižal, opozarja na-se: „Izpod mojega peresa je prinašal Trgovski Vestnik v svojem VIII. letniku 1911...“ Tudi ta opozoritev izvira iz zmote gosp. ocenjevalca; Herletova knjiga je namreč bila dotiskana ob koncu l. 1910. in se

torej ni mogla že ozirati na to, kar je napisal on pozneje.

Kolikor se tiče „iluzij“, ki jih je „ovekovečil“ g. Herle „zadevno (sic!) železa“, ko je v svoj zemljevid narisal „železna polja“, zavračamo g. ocenjevalca zopet na Toulov zemljevid; ondi so narisana enako! Istina je, da n. pr. leži na Dolenjskem na shematično označenem prostoru na mnogih krajih precej obilna plast ilovice, obarvane od železovega hidroksida. Tu in tam je železna snov osredotočena v gomoljasto in slojevito rudo, ki je bila še pred polstoletjem predmet produkcije železa. Ta produkcija je morala ponehati, ko ni mogla odolevati naglo in ogromno vzrastli konkurenci na svetovnem trgu. Na „najdiščnem zemljevidu“ se je zdelo gosp. Herletu vendar še primerno označiti „železna polja“, da ima šola priliko opozoriti nanja, ker jih je priroda ustvarila, in ker so imela še nedavno gospodarski pomen (Kropa, Bohinj itd.). Primerneje bi morda pač bilo, ko bi bil g. Herle izbral skromnejšo signaturo za „železna polja“; sedanja je za živce zlovoljnega ocenjevalca nekam res prerezburljivo rdeča!

G. kritiku se nadaljnje modrovanje (o Trstu itd.) samemu zdi odveč; zatorej pravi: „da se ne bomo lovili tozadevno za besede, naj le še pripomnim oziroma opozorim g. pisatelja, da je v naših teritorijah dopustno govoriti o železnih rudah splošno le v mineraloškem zmislu...“ Tudi ta pripomnja je odveč, ker ima zemljevid itako nadpis „Najdišča rudnin“, to je mineralov!

Sicer meni g. ocenjevalec, da sploh ni bilo treba, dodati knjigi „tako mapo, če se je ne more ali celo ne sme popolnejše recte pravilnejše narisati“. S tem je le pokazal, da ne ve, kako uspešno podpira vsak zlasti pa prirodopisni pouk vsako nazorno sredstvo, četudi je le preprosto izdelan zemljevid;

saj g. kritik sam še nikoli ni po-
učeval v šoli!

G. ocenjevalec se nazadnje še izpotika nad malimi pomotami topografske zemljevide podlage. Če opozarja npr., da leži v preprostem zemljevidu Herletovem Laški Trg cele tri kilometre strani od pravega kraja — mu je avtor le hvaležen za tako opozoritev. Slične hibe se nahajajo celo v znamenitih geografskih atlantih v prvi in tudi še v sledeči izdaji (Kozenn, Stier). Če pa g. kritik zavzame ob tej priliki resno pozo in s slovesno vzdignjenim prstom preti: „z neresničnimi grafičnimi trditvami se ne sme pitati učeče se mladine“ — se vendar edinole osmeši, zakaj od vzvišenega do smešnega je le en korak.

Potrudili smo se in smo korak za korakom sledili Hinterlechnerjevi kritiki. Reči smemo, da je v svoji ostri obliki vseskozi neupravičena. Kritika ni toliko pokazala slabosti

stremljenja Društva slovenskih profesorjev v Ljubljani, Herletove knjige in dodanega ji zemljevida, tudi ni pokazala, da se more g. kritik ponašati s posebno strokovnjaško nezmotljivostjo, s poznavanjem strokovne literature, s pedagoškim umevanjem in s taktnim nastopanjem nasproti Društvu slovenskih profesorjev, nasproti dr. Herletu in nasproti slovenski književnosti. Pokazala pa je temveč slabosti ocenjevateljevega temperamenta, ki pre nagljeno obvladuje razum in potrebno resnost.

Ko se je g. ocenjevalec ob sklepu svoje kritike čutil zmagovitega spričo dozdevnega uspeha izstreljenih pšic, je nastavljal v sklepnem stavku še eno posebno strupeno strelico. V razmotravanju tega stavka se nam ni treba spustiti. Strelec je razorožen, njegova pšica ne sledi strelčevi volji, nego, kakor vse druge, mu pade tudi ta brez učinka pred noge.

Slovensko slovstvo.

Kot izreden dar so dobili udje Mohorjeve družbe letos Cankarjevih „Troje povesti“. Te tri povesti¹⁾ so sledeče: „Zgodba o dveh mladih ljudeh“, „Krčmar Elija“, „Zgodba o Simnu Sirotniku“. Prva je nekaka epopeja čiste in verne vdanosti dveh mladih ljudi, Pavleta in Mane, povest o čisti zaupljivosti, ki trpi in vara samo sebe, samo da bi ne užalila svojega druga. Ta čista misel, ki je za ta dva mlada človeka skoro nevarna, je simbol mladosti, ki se ubija molče in vdano trpi, saj je trdno prepričana, da ji bo plačilo za vse prišlo in da se ne more varati. Res se ta dva mlada

človeka ne varata, in ob koncu povesti ju vidimo na pragu boljše bodočnosti. Kako se je ta preobrat v resnici izvršil, kakšno je bilo plačilo za vse verno trpljenje, tega Cankar sicer ni povedal, toda posrečilo se mu je pokazati to nedolžno mladost tako, da mu na koncu povesti res verujemo. Iskala sta paradiž, pa nista vedela, da je v njunih srcih. — Prva povest je epopeja vdanosti, ki je skoro že podobna resignaciji, druga, krčmar Elija, pa je slika slovenske „široke duše“, ki se v svojem topoglavem fatalizmu tolaži z globoko zamišljenimi, toda sofističnimi reki in ki se ji „le v spanju in v pijanosti prikažejo sveti trije kralji: moštvo, pravica in Matjaž“ (str. 105). Stari župnik, simbol prejšnjih, boljših časov (njegovi farani spominjajo na farane, ki jih

¹⁾ Troje povesti. Spisal Ivan Cankar. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu. Z dovoljenjem prečastitega krškega knezoškofijstva. — 1911. 8°. 192 str.

je imel „Sv. Janez v Biljkah“), neizmerno simpatična oseba, umre, za njim, ki je bil faranom vsaj še nekak simbol, pa pride in zavlada Elija Nahmijas. Žid, tujec, ki vidi vsem faranom v srce, ki nad vsemi zavлада, dokler ga ne pokoplje njegova vražja pohlepnost. Ko se je fara ubila sama s svojo nemočjo in Žid sam s svojo premočjo, ko se je dopolnilo vse, kar je bilo sojeno, ko se je povodenj odtekla (str. 89), se povrne mladina, in ž njo se začne novo življenje. Kako pravzaprav, tega Cankar ne pove, a dosledno razvije, kako se je moralo samo po sebi razbiti staro in trho, da je bilo prostora za dome, ki si jih postavijo Cankarjevi ljubljenci, mladina. In značilna za konfesijo Cankarja umetnika in verujočega preroka je, da pozdravi mlade Potnikove, ki se povrnejo, edini spomin na pretekle žalostne dni: njihova mati. Čakala je in trpela, prepričanje, da se bodo povrnili, ji je dalo moči, da je doživela novo dobo. To prepričanje je ni varalo, in tako vidimo na koncu povesti, kako prihajajo novi, lepši časi — materam in njihovim sinom. Gospodarji kvarljivci so izginili, doletela jih je usoda, ki so je bili vredni, očetov ni nikjer, bodočnost gradijo matere in otroci. — „Zgodba o Simnu Sirotniku“ je varijanta problema, ki ga je Cankar obdelal že v „Hlapcu Jerneju in njegovi pravici“. Tukaj je tragika deloma kompenzirana s satiro, obe pa sta dovolj prozorni, včasih še preveč. Kakor hlapec Jernej, tako kaže tudi kovač Šimen vso tragiko, ki izhaja iz neskladnosti med pisano in neparagrafirano pravico; tukaj pa je povest dvignjena više, problem bolj kompliciran, ker kaže okorelost pisane pravice sploh, posebno pa še tedaj, če jo imajo v zakupu taki ljudje, kakršni so v prisojniškem in osojniškem uradu. Kaj zato, če krščanski človek lačen in žejen na kamenju, razpaljenem od solnca,

umre, samo da lahko reko župan, svetovavci in birič: „Pravica se je izkazala — namreč n a š a!“ Ne krščanstvo v imenu postave, a ko se ga zavedó (vsled župnikovega opomina), je kajpada že prepozno.

Knjiga je izšla v publikacijah družbe, ki ima med svojimi člani ogromno večino neliterarnih ljudi. Ali je na ljudstvo vplivala in kako, tega ne morem povedati, ker mi manjka poročil, izkušenj in opazovanja. Da bi v vsem mogla vplivati, se mi ne zdi verjetno. Šaj ima vse tipične znake, po katerih spoznamo pri nas, ne da bi pogledali na firmo (ki je ni mogoče kopirati), „ex ungue leonem“; nikjer ni sledov, da je Cankar ob misli na svoj publikum dal kakšne koncesije. Najbolj se to opaža v prvi povesti, ki operira z artistično umljivo, za neliterarnega bravca pa moteče prozorno in neverjetno paralelno mehaniko. Opazovanje sveta in reakcija nanj, kakor jo čujemo iz ust Pavleta, kajzarjevega sina, in M a n e, sedemnajstletne kmetske hčere, je pristno Cankarjeva; večkrat nas šele narekovaji spomnijo, kje je konec Cankarjevih refleksij in začetek Pavletovih ali Maninih besed. Realnost in simbol prehajata drug, v drugega, tako da neuki bravec večkrat ne bo prav vedel, kje neha direktno pripovedovanje in kje se začne primera. Da bodo ljudje drugo in tretjo povest brali z večjim užitkom, ko prvo (ki je po koncepciji najgloblja), to je precej lahko umljivo, konec tretje, ki je klasičen primer lapidarno a vendar organsko zaokrožene povesti, bere tudi literaren človek s pritajeno sapo. — Ta ali oni bo zaradi konca prve in druge povesti mogoče očitil Cankarju pomanjkanje pozitivnih idej, toda po krivici. Kdor se krega, da je juha neslana, ta vendar dovolj pozitivno želi juhi soli. Cankarju bi se kvečjemu, da ostanem pri tem — vodenem in neslanem primeru, lahko prej očitalo, da

ima več veselja s tem, da rentachi in zabavlja na neslano juho, namesto da bi mobiliziral vsega Pletteršnika in opisoval na dolgo in široko prijetnosti in dobrote pravilno osoljene in primerno temperirane juhe. Cankar pa neslanost takorekoč analizira in secira, ker želi, da jo publika sama spozna in uvidi. Cankar pokaže, da ima publika tako zamašen nos, da ji je vse eno, ali zavživa mleko ali juho, da ima od jeruša in paprike že tako izžgana usta, da soli niti več ne čuti. Pozitivna zahteva se torej glasi: „draga moja publika, usekni se in pusti jeruši in papriko, potem boš sama spoznala, kaka je pravilno osoljena in primerno temperirana juha. Opisoval ti je ne bom; kako hočeš spoznati juho z ušesom, če je ne moreš z jezikom!“

Lepo, v resnici umetniško knjigo grdo kazijo „originalne“ vinjete, v katerih jeclja nekdo, ki misli, da je slovenski Van Gogh. Takšnih eksperimentov res ne potrebujemo, čudno se mi zdi samo, kako so ušli odborovemu cenzorskemu očesu. Ali pa je odbor v umetniških rečeh tako strašno primitiven, kakor je ta njegov „S“? Tega skoraj ne morem verjeti.

* * *

Milan Pugelj, ki je že dalje časa precej znana oseba mlajše pisateljske generacije, je izdal svojo prvo knjigo). V nji je devet stvari različne vrednosti. Najslabši sta menda prva in zadnja. Obe imata v naši tesni literaturi že preveč obrabljen motiv, ki je poleg tega še brez vsake nove ideje; „Pismo-uk“ je satira brez duhovitosti, ki je zgrešila cilj. Zanimiva je samo kot prispevek k naši „profesorski“ literaturi. „Hlapec“ in „Osat“ bolehatna na pomanjkanju notranje motivacije, kar se čuti posebno pri

drugem. Mirtič je tako nesrečen, tako žalosten junak, da se človeku v srce smili. Če pa se bravec praša: Kako, zakaj, odkod, pa ne dobi od avtorja odgovora, zato ni mogoče usmiljenje s takim človekom in zato tudi za žalostni konec ni primerne razloga. „Vrane“ so čudna stvar, ob kateri so kumovali najrazličnejši botri: Vl. Levstik, Kipling, Bierbaum, Twain — dovolj zanimiva stvar, da izreče o nji kak prirodoslovec svoje mnenje (kakor o prvi fotograf). Brez posebnih pretenzij nastopata „Sestanek“ in „Na gradu“, nekoliko više je segel pisec v „Krstu“ (ki se mi zdi najboljši v celi knjigi) in „Zimski poti“ (po kateri je posneta Gasparijeva naslovna risba). „Krst“ je preprosta in prikupna črtica, „Zimska pot“ pa jasno kaže, da se je pisatelj lotil snovi, ki je ni docela obladal.

Pisec je dal knjigi naslov „Mali ljudje“ in je s tem menda hotel reči, da ne opisuje kakih velikih osebnosti, da opisuje ljudi, za katere zastopuje tudi skromnejši pisateljski aparat, na katere ni vredno trositi posebnega truda, zaradi katerih je lahko pisatelj že vnaprej opravičen za to ali ono nedostanost. Tako morda pisatelj misli in ž njim marsikdo, ki mu ugaja lahko branje, kakršno je baš v tej knjigi. Toda stvar je vendar malo drugačna! Ali se izplača, da se pri nas toliko popirja in črnila trati za opisovanje „malih ljudi“, ali je dobro za naš publikum, da dobiva v tisku toliko „malih ljudi“, da nazadnje že sam uravnava svoje duševne obzorje po njih — končno, ali je med našimi pisatelji res toliko „malih ljudi“, ki so tako kratkovidni, da ne vidijo nikakih drugih problemov, ko samo tiste, v katerih se tako dobro počutijo?

Pugljevi „Mali ljudje“ so izvečine hudo začetniško delo — danes imamo za našo literaturo po pravici že strožje merilo — pisec pa nima več onih pravic, ki jih blagohotna

2) Milan Pugelj. Mali ljudje. V Ljubljani 1911. 236 str. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayer & Fed. Bamberg. Cena?

kritika včasih daje začetnikom. O Puglju treba reči, da je v tej knjigi podal premalo, na vsak način pa manj, ko bi mogel. Več poglobitve, resnebo ustvarjanja in spoštovanja do lastnega dela!

Še besedo na naslov založnikov. V zadnjem času se vidi, da sta Kleinmayer in Bamberg s posebno ljubeznijo vzela pod svoje okrilje pisatelje mlajše generacije, kar je lepo in vsega priznanja vredno delo. Pravo ceno pa bo imelo šele tedaj, ko bo pri tem več izbiranja, nego nesmotrnega zbiranja.

* * *

V poročilo o slovenskem slovstvu spada tudi beseda o treh pomenljivih publikacijah o našem jeziku, ki so izšle v zadnjem času. Štrekelj je izdal — za 10 let prepozno, a še ne popolnoma prepozno — v debeli knjigi svoje članke, ki jih je napisal v obrambo Levčevega pravopisa.³⁾ T o m i n š e k je napisal v „Ljubljanskem Zvonu“ l. 1909. in 1910. serijo člankov jezikovnega značaja, ki so izšli pozneje tudi v ponatisku⁴⁾. Vrednosti ta „Barbarus“ nima skoro nobene, niti po svoji znanstveni podlagi (ki je skoraj ni), niti po svoji praktični porabnosti. Tominšek je v njem poizkusil s svojim znanjem „znanstveno“ podpreti izvečine razne žurnalistovske in žurnalistične posebnice, ki so se v zadnjem desetletju prav šoperno razbohotile po našem jeziku. Pomen je dobil njegov „Antibarbarus“ šele tedaj, ko je Štrekelj odgovoril v „Zvonu“ 1911 na posamezne trditve in zahte-

ve ter jim dal pravo znanstveno lice, pri čemer seveda ni ostal po Tomiškovih zgradbi skoro ne „kamen na kamenu“. Tudi ti članki, žal, doslej še ne završeni, so izšli v ponatisku⁵⁾. Poleg Pleteršnika in Levčevega pravopisa tvorijo danes Štrekeljevi in Škrabčevi spisi knjižnico, ki bi jo moral, če ne že imeti, vsaj rabiti in poznati vsakdo, ki pri nas dela (ali celo deluje) s peresom.

Ko je Levec leta 1899. izdal svoj pravopis, s katerim bi naj postala za širše sloje dostopna pravila, po katerih se je uravnal Pleteršnikov slovar, se je vzdignila pri nas „abecedna“ vojska, nič manj huda ko ona za časov Kopitarja in Čopa. Imela je ž njo tudi precej sorodnosti. Danes, ko ne stojimo več v sredi burnega boja in ko lahko s pomočjo literature, ki je nastala tedaj, in nove Štrekeljeve knjige trezno presodimo ves boj, moramo, če smo popolnoma nepristranski, priznati, da je bila naša tedanja znanstvena in kulturna višina na eni strani zelo nizka. Kdor tega ne ve ali ne veruje, ta dobi v Štrekeljevi knjigi, posebno na str. 1—66 dovolj gradiva za našo kulturno zgodovino. Tako sega ves ta boj globlje v naše duševno življenje in ni samo kratkočasna filološka praska, preko katere bi naša javnost lahko prešla na dnevni red. To se je doslej že dovolj jasno pokazalo, pokazalo pa se bo počasi še v večji meri.

Pleteršnikov slovar in Levčev pravopis sta danes prva temelja, na katera lahko začnemo staviti zgradbo našega modernega jezika. Temeljne črte so trdne in zanesljive, v posameznostih bo seveda še treba korekture, ki jo bo zahteval napredek znanja našega jezika. Nekatere korekture so že danes po-

³⁾ O Levčevem slovenskem pravopisu in njega kritikah. Opomnje o slovenskem glasoslovju in rabi nekaterih oblik in besed. Spisal dr. Karel Štrekelj. V Ljubljani, 1911. Založil pisatelj. Prodaja L. Schwentner. 137 str. Cena 3 K.

⁴⁾ Dr. Jos. Tominšek: Antibarbarus. Studije o napakah in pravilih slovenskega pisanja. I. Ljubljana 1910. Založil L. Schwentner. 68 str. Ta ponatisek je avtentičen, zato se tukaj oziramo nanj in ne na prvotno obliko člankov.

⁵⁾ O nekaterih pobijanih pravilih slovenske pisave. Spisal dr. Karel Štrekelj. Posebni natisek iz „Ljubljanskega Zvona“, letnik XXXI. V Ljubljani, 1911. 44 str.

trebne, pri drugih slučajih, kjer še danes ni popolne jasnosti, smo vsaj spoznali, v kateri smeri mora iti naše raziskovanje, da pridemo počasi do trdnih in zanesljivih temeljev. V tej stvari sta baš navedeni Strekljevi publikaciji marsikaj utrdili, kar je bilo doslej nestalno in dobrodošel objekt raznim diletantskim eksperimentatorjem. V naslednjem hočem za ravnalo vsem ljudem, ki jim je v resnici za napredek našega jezika in v izpodbudo našim filologom (tudi onim, ki so že profesorji) podati nekatere rezultate naše znanosti, ki so baš sad publikacij, o katerih poročam.

Glagoli s tujo podstavo, ki so k nam prišli v obliki nemških glagolov na „-ieren“, se morajo vseskozi — v besedi in pismu⁹⁾ — glasiti na -irati. Torej moramo pisati in govoriti: „angažirati, apelirati, deklamirati, študirati, urgirati, votirati, rafinirati, škampirati“ i. t. d. Te oblike so — vkljub Pleteršniku in Tominšku (str. 63—64) — edino pravilne. Levec je v tem prašanju zavzel kompromisno stališče s § 445, kjer pripušča nekatere oblike na -ovati (oziroma — evati), ki pa je napačen. Od zgoraj navedenih oblik, ki smo jih v celoti prevzeli kot tujke, moramo namreč strogo ločiti že po pomenu različne dublete nekaterih glagolov, ki smo jih naredili iz tuje, toda pri nas že udomačene podstave z domačo pripono. Tako imamo poleg glagola „politizirati“ še „politikovati“, poleg „kritizirati“ še „kritikovati“. Ti glagoli so po zgledu domačih (moževati, kraljevati, carovati) stvorjeni iz znane in običajne podstave, imena: politik, kritik. Te oblike imajo poleg oblik na -irati, ki bi jih naj, kakor nekateri zahtevajo, nadomestčale (namesto kritizovati, politizovati) pravico in so dobrodošle, pravilne dublete, ki v določeni smeri diferencirajo po-

⁹⁾ Razlikovanje pisanega (knjižnega) in govornega jezika (narečja) je zelo nevarno in naravnost škodljivo.

me n glagola. Zmešnjavo je povzročilo in najbolj zabranjevalo jasnost dejstvo, da se je pri teh glagolih premalo pazilo na razmerje med podstavo in pripono, da se je sploh vse vprašanje izkušalo rešiti zase in ne z ozirom na druge naše glagole.

Enako zmešnjavo, kakor pri tujih glagolih, je pri tujih adjektivih (ki se v nemščini končavajo na -isch) povzročilo zanemarjanje podstave in pripone in njenega pomena. Tudi tukaj so se ljudje trudili dobiti to ali ono dovolj veliko šablono, v katero bi lahko spravili vse te adjektive. Tominšek je mislil, da bo rešil ves spor s tem, da mu je dal „znanstveno“ podlago z zahtevo, da je „pred vsem merodajno dvoje zakonov: 1) blagoglasje, 2) umljivost, t. j. poslovenčena beseda se ne sme preveč oddaliti (!) od izvirne ali speljati v dvoumje“ (str. 27—28). Če pomislimo, da imamo Slovenci različna ušesa, da je torej Kajetanu (recimo!) blagoglasno to, kar Cijprijanu ušesa trga, in če vemo, da izhaja umljivost pridevnika iz umljivosti podstave in pripone (da je torej komponenta dveh sil, ki jih Tominšek ne upošteva), potem si lahko takoj preračunamo, kam bomo prišli s tema Tominškovima „zakonoma“. Za znanstvenost Tominškove argumentacije so posebno značilne nekatere trditve. Enkrat mu je beseda predolga (30), drugič se hoče ravnati po svojem vkusu (31), ne ugaja mu „iškovanje“ (str. 27, pod črto). Če lahko vsakdo dela po svojem vkusu in rabi le to, kar nje mu ugaja, potem sploh ne potrebujemo nobenih „Antibarbarjev“, potem bo v našem jeziku zavlada „uzakonjena“ anarhija. Na str. 27. je — preskromno — pod črto skrita še posebna filološka pikantnost. Tam razlaga Tominšek, da mu —iskovanje niti pri domačih pridevniki ne ugaja, da mu je torej „kmetški“ ljubši, ko „kmetiški“. Oba pridevnika pa imata samo to razliko, da je prvi

tvorjen na podstavi „kmet“, drugi na podstavi „kmetič“. Obe besedi sta domači slovenski, obe pristni, obe pravilni, čemu naj torej eno opustimo in postanemo revnejši za eno besedo in en pojem. Razloga za to ne navede Tomišek nobenega — njemu se „kmetiški“ pač ne dopade — pa je „Roma locuta, causa finita“. Toda nismo še pri kraju! V tisti opazki je Tomišek izdal še eno intimnost svojega filološkega srca: ljubši nego „kmetiški“ mu je „kmečki“. Tomišek ima res čudne simpatije: „kmetiški“ je rodil sina, ki se po Slovenskem klati z imenom „kmečki“, Tomišek pa ne ve za ta rod in sovraži v sinu očeta. In po slovenski slovnici, ki jo — jaz vsaj mislim — predava na gimnaziji (če med tem še ni napisal kake nove), je oblika „kmečki“ kriva, oblika „kmetiški“ edino pravilna. Moj Bog, kaj si čemo! —

Breznikove pomiselke zaradi imaginarne podstave, na katero bi se naj pri teh adjektivih pripel — ičen (Dom in Svet, 1904, str. 428) je sicer pregнал Štrekelj s tem, da je po Brugmannu opozoril na produktivna ali živa obrazila (str. 39); tudi je opozoril na paralele v drugih slovanskih jezikih in na nujno potrebne dublete. Prašanje pa še davno ni popolnoma rešeno. Vzemimo samo adjektiv „kemičen“ in se vprašajmo, ali lahko ž njim spojimo besede: „aparát, preparát, institút, spojina, preiskava, sestavina, izpit, element, preizkušališče i. t. d.“ Ali se nam ne bo tu in tam upirala nezmislčnost ali neumljivost zveze? S šablonami nam ni pomagano nič in najsi so še tako številne; ž njimi se samo onemogoči preciznost izražanja, ki izhaja (ali vsaj naj bi izhajala) iz preciznosti misli. Poleg adjektiva „estetičen“ nam je potreben tudi „estetski“ — oba sta pravilna, samo njun pomen je različen. Teh adjektivov ne smemo obravnavati brez vseh ozirrov na pravila, ki veljajo za tvorbo

naših adjektivov sploh. Če je mogoče, moramo najprej poiskati primerno podstavo in zidati šele na nji; poleg tega še treba upoštevati pomen podstave in pomen pripone. Prašanje po podstavi je zelo važno, saj ne smemo v vseh slučajih izhajati kar od tujega adjektiva, ki je ravno v nemščini tako mnogo-obrazen; misliti moramo v naših besedah in graditi, kolikor se le dá, z našim materijalom. Razen tega ne smemo pozabiti, da se vsak sufiks ne dá spojiti z vsako podstavo, ker se temu upirajo konsonantske skupine, ki bi nastale in ki so za naša govornila fizično nemožne ali se jim vsaj upirajo. Tako imamo mnogo slučajev, v katerih je ta fiziološki razlog (poleg podstave in preko sufiksa) tretji, zunanji moment, ki določa obliko zaželjene zloženke, ne meneč se za pomen, ki bi ga imela določena podstava v zvezi z določenim sufiksom. (Sèm spadajo tudi adjektivi, kakor juristsovski, protestantovski.) Vse to pa bo treba šele podrobno raziskati, saj so v naši slovnici baš izpeljanke in zloženke takorekoč še popolnoma neobdelane. Kako potrebno pa je to poglavje za zdrav nadaljnji razvoj našega jezika, to kaže baš zgodovina „kemičnih“ adjektivov, to nam dokazujejo tudi one spakedranke, ki jih kujejo, varijo in verižijo naši „tintomazi“, ki bi drage volje dali divotno pregnanco našega glagola za to, da bi imela slovensčina, kakor ima nemščina, tako strašno praktične zloženke. Za njimi pa vzdihujejo zaradi tega, ker ne poznajo nobenega drugega jezika ko nemški in slovenski, a še med tema dvema nobenega pošteno. Da še vedno tako tičimo v glasoslovju in oblikoslovju, tega je krivo za nas malo veselo dejstvo, da morajo naši znanstveniki vedno in vedno zopet razlagati raznim bolj ali manj diplomiranim šušmarjem, ki telovadijo in voltizirajo po slovenski slovnici, preprosti „a, bé, cé“ slovenske gramatike, da nam jezika

popolnoma ne porušijo. Koliko časa in truda sta morala potratiti za to Skravec in Štrekelj, moža, ki sta znana in slavna v znanstvenem svetu, doma pa naganajo prvega s „patrom“ in mu oponašajo „Cvetje iz vééértov sv. Franciška“, o drugem pa ne vedo drugega, ko da je baje — klerikalec. —

A še druge težave delajo tuje besede našim filologom reformatorjem. Predvsem je preporno prашanje pisava tujih, posebno grških in latinskih lastnih imen, ki ga je Tomišek izkušal rešiti na str. 47—59. Za uvod je temu odstavku napisal učeno modrovanje, v katerem meni, da je jezik tem bolj razvit, mogočen in da je tem živejša njegova tvornost, čim več tujk lahko prenese in čim bolj jim pušča prvotno obliko. Da je na tako znanstveno podlago težavno zgraditi kaj veljavnega, to se je pokazalo pri Tomišku. Prezrl je, da moramo imena sklanjati in da so pravila, po katerih prikrajamo grška in rimska imena, posneta po zakonih, ki se kažejo na enakih imenih, ki smo jih prevzeli davno prej nego smo imeli književnost in njen poseben „jezik“. Pametna je v tem sestavku edino obsodba poslovenčenih imen živih jezikov, ki je pri nas naravnost smešna. Edino prav je, da pišemo Friedrich Schiller, München, Dresden, Leipzig i. t. d. Grška in latinska imena pa si — kakor že pred stoletji — prikrajajmo po svoje. In ne bojmo se po nepotrebnem zmešnjav: kdor ne ve, kaj je „Ochos“, ta tudi ne ve, kaj je Oh. Čim bližja nam bo stvar, tem bližje nam bo ime, ime samo pa je še marsikateremu „klasičnemu“ filologu le „eitel Schall und Rauch“.

Preglavo delajo Tomišku (in tudi Brezniku — gl. Dom in Svet, 1911, 3. štev.) tujke, v katerih imamo po dvojce samoglasnikov na kupu. (Naj se mi oprostita ne nestrokovnjaški izraz, pokazalo se bo, zakaj govorim tako.) Proti To-

mišku in večini naših škribentov je nastopil Štrekelj in zahteva (str. 31—2) po pravici, da moramo pisati: oficijal, ideja, materija, socijalizem, stojak — toda: februar, senzualen, teolog, aktualen, individualističen i. t. d. Do jasnosti bomo prišli prav lahko, če poiščemo in pregledamo vzroke, ki so zakrivili to veliko zmešnjavo. Glavni krivec je napačno mnenje, da slovenščina ne pozna diftongov; kdo ga je pri nas iztresel, tega ne vem, vidim pa, da se je Skravec že pred leti boril zoper njega. Kakor vse kaže, brez uspeha — saj najde pri nas vsaka filološka herezija sto poslušnih peres. Poleg tega — kakor omenjeno — napačnega mnenja in nestalne pisave in izreke našega „v“ pa je to veliko zmešnjavo povzročilo tudi kuriozno (gospod urednik, vsaj zdaj mi tega ne popravite v „kuri—ozno“) dejstvo, da naši pisci diftongov ne poznajo in da jih vidijo tam, kjer jih ni. In povzru se jim še mešata nauk o diftongu in hijatu. Velika večina pogreškov izhaja baš iz te zmote, zato bomo govorili predvsem o teh. „Par trop de zèle“ odpravljajo naši pisci „diftonge“ s tem, da pišejo: aktualen, jezuvit, februar i. t. d. Od teh besed, ki jim moramo ohraniti prvotno obliko, moramo ločiti besede s samoglasniško skupino, ki se pri nas lahko jotira. Isto se ji godi sicer tudi pri tujih jezikih, iz katerih smo jih posneli, toda če pišemo po tujem vzoru: špion, materialen, posnemamo samo nedosledni tuji pravopis. Besede, ki so se udomačile pri nas že prej in ki imajo iste samoglasniške skupine: kristijan, milijon, nam kažejo, kako se pri nas te besede izgovarjajo in kako jih je treba pisati. In kakor lahko pišemo že danes: šentflorjanski, kristjanski, Damjan, tako bomo kedaj še pisali socialist i. t. d. Fizijološko je ta pojav razložil Olaf Broch, v poljščini pa se, posebno v novi ortografiji, jasno vidi, kam nas bodo privedli počasi isti jezikovni zakoni.

⁷⁾ Podčrtal jaz.

Nefilološka in nepotrebna je dolga razprava Tomišnkova, kedaj in katera lastna imena naj pišemo z veliko začetnico. Ta dekoracijska humanistovska kaprica je primerno torišče za filološko duhovitost, ki je takoj pri kraju, če jo vprašamo, kako te velike začetnice markira v govoru. Toda šalo v stran, ker je stvar resna. Usodno dejstvo, da se pri nas že tako ostro razlikujeta pisani jezik in govor, da se v Slovincih več piše ko govori, je zakrivilo, da se pri nas resno pripravamo o takih stvareh. Jezik vendar živi na jeziku in je v knjigi mrtev, zato je od pravopisja mnogo bolj važno pravorečje. Razlogi, ki jih navaja Tomišnek za velike začetnice, veljajo samo za pisavo in so slepo ustvarjeni po nemškem vzoru. Velike začetnice so v resnici samo tipografski (ali rokopisni) element dekoracije in lokalne markacije, v filologiji so čist nezmysel in nepotrebno igračkanje. Resno se moramo obrniti proti njim zato, ker kvarijo jezik s tem, da ga vedno bolj prikrajajo za oči, vsled česar se zanemarjajo drugi elementi izrazitosti in preciznosti, ki tiče v jeziku samem. Danes pišemo preveč velikih začetnic, preveč silimo v oči bravca z razprtim tiskom, preveč mežikamo in namigujemo z raznimi ušesci in narekovaji, pri tem pa zanemarjamo preiščljeno in organsko arhitektoniko stavkove perijode, ki je edina potrebna, da dobe naše besede jasnost izraza in silo prepričevalnosti.

Hvalo pa zasluži Tomišnek za to, da je opozoril na grdo napako naše kurijalne slovenščine, ki je zelo razširjena tudi v naši žurnalistiki. Torej, uradniki in žurnalisti, ne pišite več, kakor ste doslej: išče se Uršo Plut; najme se hlapca; spretno šiviljo se priporoča; upoštevajte se le delavce in obrtnike, korumpira se značaje, oropalo se jih je najsvetejšega i. t. d. Napako je Tomišnek sicer dobro spoznal, tudi način, kako se ji naj ognemo, toda

njegova razlaga, od kod je k nam prišla, je nezadostna, deloma celo pogrešena. Ali o tem, kakor še o marsičem drugem, če bo nanesla prilika (potrebe je še preveč), drugokrat.

Na koncu še nekaj za marsikoga potrebnih besed. Zakaj in čemu razlagamo na dolgo in široko stvari, ki so za širše sloje le malenkosti brez interesa in pomena. — Razlagamo jih zato, ker niso malenkosti, ampak važne stvari, za katere bi se tudi širša javnost morala zanimati. Saj tako radi in s ponosom zatrujemo, da smo narod filologov — in zato ni ravno brez pomena, če se pomenimo, kakšne filologe imamo. Da je širša masa tudi filološka, to nam dokazuje dovolj značilno dejstvo, da je esperantska slovnica pri nas v razmeroma kratki dobi doživela kar dve izdaji. — (Izšel je tudi že slovenski „ldo“).

Vse zlo našega knjižnega jezika izhaja iz usodnega dejstva, da so naši poklicani filologi pozabili staro pravilo, ki velja v slovenski filologiji že nad 100 let, da se jezik ravna sam in da ga ne sme ravnati oseben vkus ali kapricijozna individualnost kakega tudifilologa. Iz jezika samega se naj posamezniki zakoni, ki mu ravnajo njegov razvoj, individualne želje posameznikov ne smejo prihajati v slovnico. V gramatiki nima besede niti cesar, so trdili stari rimski retorji, te zavesti pa pri naših filologih ni ravno mnogo, saj razvijajo včasih misli, za katere bi jih lahko bilo sram pred Popovičem (l. 1750 l.). Zakone, ki ravnajo jezik (po katerih se jezik sam ravna), pa ve seveda samo tisti, ki jezik v resnici pozna. In teh je pri nas neizmerno malo. Saj dokazuje Tomišnek, torej pač poklican filolog, svoje zahteve z zgledi in primeri, ki govore naravnost proti njegovim pravilom. A ne samo, da je znanja malo, tudi znanstvenosti ni. To posebno jasno dokazuje predlog, ki se je predložil

pred leti, da se naj filološka prašanja rešujejo z glasovanjem. In pri takem glasovanju bi po lsbenskih besedah seveda imeli večino — nepoučeni. Zgodovina domačega boja za naš književni jezik od leta 1899. naprej in naš jezik, kakor se danes tiska, nam kaže, da je ta večina dobila vpliv in veljavo, ki ji ne gre in ki je ne sme imeti.

Danes smo v resnici prišli že tako daleč, da imamo v lastno in veliko škodo dva „jezika“, enega govornega, drugega pisanega. Ravno ti nepoučeni filologi so nam ustvarili jezik, ki se vedno bolj oddaljuje od žive narodove govornice, edinega naravnega vrelca za vsak živ knjižni jezik. In že danes se kaže, kam nas to vodi. Razlika med živim, govornim jezikom in tiskanim postaja vedno večja, knjižni jezik izgublja vez z živo govornico, korenine, ki bi mu naj dovajale moči za vedno regeneracijo, se vedno bolj suše in odmirajo, knjižni jezik se bliža polagoma obliki mrtvega jezika. Neoporečno dejstvo je, da imamo danes dovolj znakov, ki kažejo, da se pri nas govorita dva jezika, ki gresta divergentno vedno bolj narazen. Ne prikrivajmo si dejstva, ki je za nas danes žalostno, ki pa nam bo kedaj postalo usodno: oni „Hochslovenisch“, ki nam ga očitajo Nemci, se pri nas v resnici govori. To očitanje sicer zavračamo, toda vsi naši argumenti niso veljavni. Narod ga sicer razume, toda antipatičen mu je in vedno bolj pogloblja prepad, ki nas deli na dva nasprotujoča si dela: narod (vulgus) in — inteligenco. Kdor pomni, koliko se je pred desetimi leti, ko je divjal prepir zaradi Levčevega pravopisa, na Levcu nasprotni strani operiralo z argumenti, kakor so: „gorjanstvo, kmetavzarstvo, lajanje“, ta ve, da se je ta razlika takrat jasno izrazila, ve pa tudi, da je dobršen del teh novih jezikovnih posebnosti potekel iz domišljave vzvišenosti inteligence nad narodom. In kdor je opazil, da so

najvneteji pijonirji te visoke slovensčine naši ljudskošolski učitelji (tudi v kijklah — in ti še prav posebno), ta si bo vsaj deloma lahko razložil, zakaj ponekod naše ljudstvo učiteljstva ne mara, če ga že naravnost ne mrzi. Obenem pa bo tudi uvidel, zakaj tega nelepega in nasilnega cepljenja našega naroda v dva sloja ne smemo dalje mirno gledati in zakaj moramo za tretji njega vzroke, kakorhitro se dá.

Če nam narodnost ni fraza, ampak štejemo med slovenski narod vse one ljudi, ki govore naš, slovenski jezik, potem naroda ne smemo umetno deliti v dva sloja, ampak moramo ohraniti ono enotnost, ki je za vsako narodnost prvi in glavni znak, enotnost jezika. To ni samo naravna posledica umevanja termina narod, narodnost, ampak je za ohranitev naroda tudi prava potreba. Brez te enotnosti je vsaka politika nemogoča: kulturna zato, ker vedno bolj izgublja moč in uspešnost onega sredstva, s katerim se v prvi vrsti širi: govornice in pisane besede, državna pa zato, ker omogoča vpliv višje vrste na nižjo le z najostudnejšim demagoštvom. Socijalna razdelba se ne da utajiti, prava, res narodna politika pa zahteva sodelovanje vseh slojev in to je mogoče le z enotnostjo jezika. Zato je tudi predlog, da naj sprejmemo hrvaščino kot višji, knjižni jezik, slovensčino pa ohranimo za „ta folk“, prava nepolitična absurdnost. Iz vsega tega pa sledi, da spada tudi naš jezik (v filološkem zmislu) med politična prašanja, če se res pravi politizirati gledati naprej, v bodočnost. Pri nas imamo mnogo ljudi, ki politikujejo, še več pa nam je treba takih, ki bi v resnici politizirali.

Inteligenca potrebuje jezikovne rekreacije iz živega narodovega jezika, šola pa naj v svojem jezikovnem pouku skrbi, da se bo naš narod jezikovno izenačil, ne pa diferenciral. Izginiti mora ono raz-

položenje, iz katerega izhaja vse to, kar nam kvari naš jezik. Naj navedem samo dva tipična zgleda iz najnovejše dobe. Eden inteligentnik govori o filoloških stvarih, pa prihaja z motivacijo, da ta ali ona oblika ni lepa, prijetna, drugi pa vidi strahove ob belem dnevu in z ogorčenjem zavrača filološko zahtevo, da naj govori kakor kak pohorski drvar ali vipavski pastir. Iz besed prvega zveni nedolžna nepoučenost (mož je pisal o stvareh, o katerih prav nič ne razume), iz drugega pa jasno doni ono kvarno in tako malo narodno prepričanje o prevzvišenosti inteligence nad narodom. Toda nobeden teh dveh ne sme govoriti o teh rečeh in če že govori, bi ne smel najti poslušnih ušes.

Kdo pa je kriv vsega tega? Glavne krivce bomo lahko in kmalu našli: to so tisti naši pedagogi, ki so ob prašanju, kako se naj na ljudskih in srednjih šolah poučuje naš jezik, pozabili, kaj se naj uči, kak bodi jezik, ki se naj uči. Posredno so tega krive tudi visoke šole (ž njihovim, slovenščini malo ugodnim, dasi danes boljšim učnim redom), s katerih so ti možje prišli. Dr. Bezjak je mož, ki mu ne zadoščata več dva slovenska stila (da govorimo ž njegovimi besedami — kam to razlikovanje pelje, to sem pokazal zgoraj), ne, on je ob poročilu o llešičevi metodiki jezikovnega pouka (Dom in Svet, 1911, str. 322) izrečno statuiral za slovenščino celo tri stile. Tako smo srečno prijadrili nazaj na stališče, na katerem je stala pred več ko sto leti ruska akademija s svojimi slovitim Šiškovim (o, koliko se mu je narogal narodni Puškin!) in s svojimi tremi stili. Tako naj imamo tudi mi Slovenci tri stile: visokega — za slavnostne prilike in nagovore izbranim filologom (Bezjak ga imenuje „čisti knjižni jezik“), srednjega („konverzacijski govor“) za medsebojno občevanje inteligence in tretjega, ki so ga Rusi imeno-

vali „prostój“, za — ubogo gmajno. Glavni delavec pa je llešič, ki ga človek v zadnjem času čim dalje manj razume. Na eni strani (Slovan, X, str. 61) napravi malo takten ilirski medklic, ko aplaudira Župančiču, da je v prevod Oliverja Twista sprejel toliko belokranjskih besed, na sledeči pa nič manj vneto ploska Vošnjaku, ki v „Vedi“ (I, 297) zatrjuje, da ima „drugačen slog in jezik ko kak viničar z Dolenjskega ali pa drvar z Gorenjskega“. Dr. llešič pač ne vidi (ali slučajno ni uvidel), da govori v Župančičevem prevodu tudi „viničar z Dolenjskega“. —

Veseli in tolaži nas, da naši mladi pisatelji s tako skrbjo negujejo naš jezik in ga kultivirajo. Vendar pa je besedni zaklad našega slovstva precej omejen in ne more zadoščati za vse potrebe. Da je res razvit, a zelo enostransko, to se je posebno jasno pokazalo na prevodu Fausta. Potrebe, ki jih imamo kot narod, pa gredo dalje. Za vsakega pisca, prav posebe pa še za znanstvenika, je temeljito znanje jezika, v katerem piše, potrebno že zato, ker mora vendar vsak delavec poznati material in tehniko svoje stroke. Poleg tega pa je vendar jezik namenjen za to, da se razumemo, in zato je glavna naloga vsakega pisca, da se v kolikor mogoče veliki meri približa adekvatnosti misli in izraza v besedi. To iskanje adekvatnosti pa je iskanje pojmov in zato koristi posredno tudi piscu samemu s tem, da disciplinira njegovo mišljenje in izražanje, ki sta v ozki medsebojni zvezi. Vse to pa je najlaže v materinskem jeziku, ki je že po svoji naravi najprimernejše, vrojeno sredstvo za izražanje. V materinščini živi človek z jezikom vred, ona mu je neizčrpen zaklad pobude, ob njej oživi pisec kakor Antej, sin zemlje, vsakokrat, kadar pade na njo.

Jož. A. Glonar.

„GORIŠKA TISKARNA“ A. GABRŠČEK PRIPOROČA:

Politično-sociološka knjižnica, zv. 1.:

Vladimir Knaflič:

SOCIALIZEM ORIS TEORIJE.

Osmerka, str. XII + 371, cena broš. 4—K, vez 5'20 K.
Delo so pohvalno bodisi omenili, bodisi ocenili ali o njem
referirali:

„Omladina“ (1911, št. 5-6), „Čas“ (1911, št. 7-8), „Naši
- - Zapiski“ (1911, št. 9), „Veda“ (1911, št. 4. in 5). - -

Politično-sociološka knjižnica, zv. 2.:

Dr. Karl Slanc:

AVSTRIJSKI JUGOSLOVANI IN MORJE.

Publikacija izide za Veliko noč 1912.

Opozarjamo sloj. občinstvo na 100 zvezkov broječo

„PROSVETNO KNJIŽNICO“

in na tozadevni prospekt, priložen tej številki „VEDE“.